

Bodó Barna

KISEBBSÉGI MAGYAR FIATALOK IDENTITÁSVÁLTOZATAI

Ki mondja meg végre, hogy ki vagyok?

Shakespeare: Lear király

Csak másban moshatod meg arcodat.

József Attila

A MOZAIK2011 határon túli fiatalok politikai-társadalmi attitűdjeivel kapcsolatos kutatási anyagából az identitással kapcsolatos kérdéseket vizsgálom. Az elemzés struktúrája: a nemzeti identitás fogalma, módszertani megjegyzések és kérdések, a kutatás eredményeinek a bemutatása, identitásmodellek.

A NEMZETI IDENTITÁS FOGALMA

A nemzeti identitás köznapi értelemben a nemzethez (országhoz, államhoz, kultúrához) való tartozás érzését, az erről való tudást jelenti. Ez a viszonyulás többrétű.

A nemzeti identitás fogalmát sok kutató értelmezte, de az interpretációk között nincs jelentős eltérés. Igen sokan hivatkoznak Csepeli Györgyre (1992), Örkény Antalra (2004) és munkatársaikra, akik kutatásaik során a nemzeti identitást egymásra épülő és egymáshoz szorosan kapcsolódó kognitív és affektív tudáskészletként írják le. Értelmezésük szerint a tudáskészlet alkotóelemei piramisszerűen rendeződnek el, ennek alapját a spontán nemzeti azonosulás képezi, erre tevődnek rá az attitűdök és érzületek, továbbá a sztereotipizációk, értékek, legfelülre kerülnek a különböző ideologikus interpretációk. Ez utóbbiak is strukturálódnak, az alsó szintre kerülő etnocentrizmus fölé sorolják az idegengyűlöletet és a rasszizmust, majd legfelülre nacionalizmust mint ideológiát.¹ A piramis alsó szintjét képező spontán azonosulás révén jön létre az egyénnek a saját csoportjához (közösségéhez, tágabban nemzetéhez) fűződő közelségérzete. Az erre ráépülő elemek jelentős mértékben emocionális meghatározottságúak.

Murányi István a nemzeti identitást az önmeghatározás modern válfajának tekinti, ennek alapján vallja és érzi az egyén egy nemzet tagjának magát, így alakul ki az egy adott nemzethez való tartozásnak, a vonatkozó hagyományokkal, értékrenddel való azonosulásnak a tudata. Létrejötté társadalmi-történeti tényezők által gerjesztett, bizonyos érzelmi és gondolati mintákkal operáló diakron és szinkron kommunikáció eredménye, tehát szociálisan kondicionált (Murányi 2005).

¹ Vítát lehetne nyitni a nacionalizmus ilyenén besorolását illetően – de mivel jelen esetben és keretben a (rasszizmus fölé helyezett) nacionalizmus kérdése nem képezi kutatásunk tárgyát, az elemzéstől eltekintünk.

A. Gergely András szerint az identitás egyszerű vonatkoztatási rendszerként értelmezhető, amely társadalmi tárgyakra, csoportjelenségekre és társadalmi térre kiterjedő személyiség-szférát jelent, egyben az „én” és „ők”, illetve a „mi” és „mások” konfliktusainak redukált, átélt és társadalomtörténetileg örökített mintája (A. Gergely 1996).

Lampl Zsuzsanna szerint a nemzeti identitás egy bizonyos tér- és időbeli kereten belül lejátszódó történelmi, nyelvi és kulturális azonosság. A nemzeti identitás nem velünk született, nem egyszer s mindenkorra adott tartozékunk, hanem élő, mégpedig velünk és bennünk élő, formálódó folyamat. A szocializáció során különböző tényezőknek köszönhetően kialakul a nemzeti identitásunk (Lampl 2009).

Csepeli György kétféle identitást különböztet meg. *Természetes vagy spontán nemzeti identitásnak nevezi „a nemzeti ideológia működésének azt a következményét, hogy az ideológia által fölkinált tudáskészlet egyes elemeinek segítségével az emberek mindennapjaikban önmagukat a nemzeti kategória hatálya alá tartozónak tartják, a nemzeti kategória által jelölt csoportot identitástudatuk tartozékaként sajátos módon megkülönböztetik, a nemzeti név által teremtett szimbolikus univerzum jelentéseit osztják (haza, nemzeti szimbólumok), valamint ismerik azokat a forgatókönyveket, melyek segítségével a nemzeti összetartozása alkalmával megrendezett rítusokban résztvevőként viselkedhetnek”* (Csepeli 1992, 113). Ennek folytán tehát az individuumok spontán módon kötődnek egy bizonyos nemzethez s annak szokásaihoz, rítusaihoz. A második a tudatos nemzeti identitás, ebben az esetben az individuum rendelkezik bizonyos előzetes tudáskészlettel saját nemzetének rítusairól, hagyományairól, történelméről, mely ismeretanyag segítségével dönti el, mit milyennek ítél meg.

A szocializációs folyamatok által jelentős mértékben meghatározott nemzeti identitás alakulásában három kiemelt fontosságú tényezőt kell figyelembe venni. Az első a nemzet fogalmának megértése, a második a nemzet iránti attitűd kialakulása és végül a közösségi szocializáció. A megértés folyamata azt jelenti, hogy kognitív elemek (értékelés, okok feltárása, összehasonlítás, kompenzáció) révén az egyén értelmezi helyzetét, hovatartozását megéli és tudatosan vállalja. A nemzettel kapcsolatos attitűdök – érzések, vágyak, félelmek, meggyőződések, előítéletek vagy tendenciák összessége, ezek különböző tapasztalatok hatására cselekvésre való beállítódást vagy készenlétet idéznek elő a személyben – emocionális töltete révén a nemzet léte természetesnek és egyértelműnek tűnik. A harmadik tényező, a tága értelmezett közösségi szocializáció keretén belüli nemzeti szocializáció során válik lehetővé a nemzettel való érzelmi és értelmi azonosulás szélesebb kontextusba helyezése, a nemzeti identitással kapcsolatos jelenségek értelmezése.

Elméleti háttérü kérdés ugyan, de a nemzeti identitás kutatásakor különbséget kell tenni a polgári nemzet és etnikai nemzet között. A két értelmezésről ideáltípusként szokás beszélni, a főbb különbségek összefoglalása segíthet az értelmezésben. Klasszikus érvelés szerint a polgári nemzeti lét szándékos emberi elköteleződés eredménye, eközben az etnikai nemzeti lét hosszú időn át tartó kulturális és történelmi fejlődés következménye. A tipológia kialakulása Elzász helyzetéig vezethető vissza, az 1870–1871-es háború után, a németek és franciák közötti vita kapcsán vált ismertté. A francia értelmezések a politikai helyzetből indultak ki, a nyelvhez, vérhez és földhöz való ragaszkodás ellen érveltek, a németek viszont a romantikus hagyományra hivatkoztak, miszerint a nemzet egy organikus közösséget képvisel. Francia álláspont szerint a nemzet alapvetően egy önkéntes közösség, tagjainak polgári elkötelezettsége a döntő. A németek viszont a kultúrnemzet és az államnemzet között tettek különbséget (Zimmer 2009). Jelentős különbség, hogy a politikai/

polgári vagy államnemzetre vonatkozó konszenzust a demokratikus intézményrendszer működése hozza létre a nemzetállam polgárai között, ezzel szemben a nyelvi-etnikai nemzet egyfajta mitikus-ideologikus azonosságtudathoz kötődik. „Az első [a politikai nemzet] jelenorientált, amelyben a földrajzi tér szervezésének van jelentősége. A politikai nemzet tagjainak identitása alapvetően az állam és az egyén viszonya mentén szerveződik. Ezzel szemben a másik [a kultúrnemzet] múltorientált, amelyben a történelmi időnek van jelentősége. A kultúrnemzet tagjainak identitása független az állam és az egyén viszonyától” (Szabó–Örkény 1998, 171).

Kántor Zoltán R. Brubakerre történő hivatkozással arra figyelmeztet, nem arra kell rákérdezni, hogy „mi a nemzet”, hanem azt érdemes vizsgálni, hogyan működik a nemzet mint kognitív keret, mint gyakorlati kategória. Az a fontos, hogy egy adott állam milyen nemzetkoncepció alapján intézményesíti társadalmát és szabályozza az adott állam és a határain kívül élő nemzettársak közötti viszonyt (Kántor 2007). A közép-kelet-európai országok többségére jellemző nemzetépítő folyamatok ellentmondásosak, hiszen ezek államiságuk kialakulását a kultúrnemzeti eszme, a *ius sanguinis* határozta meg, a létrejött állam viszont a hatalom megszervezésében a(z) – alapvetően kisebbségellenes – területi logikát alkalmazt(z)a. Ezért különböztetik meg a „nyugati” és a „keleti” nacionalizmust: előbbit nemzettudatként lehet értelmezni, utóbbit J. Plamenatzra történő utalással az identitás veszélyeztetésekor fellépő reakcióként lehet jellemezni (Egedy 2007). A kutatásba bevont országokra, Ausztria és Szlovénia kivételével ez jellemző. Miközben a kulturális nemzetértelmezés nemzetközi téren elfogadottá vált, a térség országaiban nem létezik olyan jogi keret, kisebbségvédelmi szabályozás, amellyel a vonatkozó magyar közösségek politikai képviselete elégedett volna. Kérdés, az ezen országokban élő magyarság identitását mennyire érzi veszélyeztetettnek?

Szociológiai szempontból minden identitás konstruált (Castells 2006). Az identitás társadalmilag mindig egy hatalmi térben jön létre, ezzel kapcsolatosan a szerző néhány fontos kérdést fogalmaz meg: az identitások miből, hogyan, ki által konstruálva és mi célból jönnek létre? A „miből?” kérdésre ekként válaszol: az identitás forrásai a történelem, a földrajz, a biológia, produktív és reprodukív intézmények, a kollektív memória, a személyes képzeletvilág, a hatalmi berendezkedés. A „hogyan?” és a „ki által?” kérdésekre a válasza, hogy az egyének, a társadalmi csoportok és a társadalmak rendre újra feldolgozzák, újraértelmezik az identitás előbb felsorolt alkotóelemeit. Végül pedig az identitás kialakításának célját illetően megkülönbözteti az alábbi helyzeteket: 1. legitimáló az identitás, amennyiben a társadalom domináns intézményei alakítják ki; 2. az identitás rezisztens, ha a hatalom által kizárt vagy megbélyegzett szereplők hozzák létre, miáltal ezzel az ellenállás és túlélés bástyáit építik; 3. projektidentitásról akkor beszélünk, ha a társadalmi szereplők helyzetüket újraértelmezve új identitást építenek ki, továbbá a társadalom szerkezetének megváltoztatására törekednek. Castells szerint napjainkban a leggyakoribb a rezisztens identitásépítés, mivel bizonyos értékelvek mentén kialakítja a kollektív ellenállás formáit az egyébként tűrhetetlen helyzet/elnyomás esetén, rendszerint olyan identitások mentén, amelyeket jól azonosítható történelmi, földrajzi vagy biológiai adottságok határoztak meg tartós érvénnyel.

A kisebbségi léthelyzetben élők identitásépítése igen gyakran sorolható ebbe a kategóriába, hiszen a többségi türelmetlenséget és elutasítást igen könnyű a demokrácia többségi elvére való hivatkozással jogosnak, a kisebbségi csoportok elvárásait pedig az egyenlőség elvét túllépő, tehát sértő igényként megbélyegezni. A többségi hatalom hibás szerepértel-

mezései és ellenségkép-konstruálásai válnak olykor a kisebbségi radikalizálódás fontos tényezőivé. De a hatalmi elutasítás identitásválságot is kiválthat.

A nemzethez való tartozás érzése tehát sok esetben erősebb azoknál az egyéneknél, akik kisebbségben élnek s nemzetiségüket nem vállalhatják fel szabadon, negatív következmények nélkül. A nemzeti identitás ilyenkor válságba kerülhet, hiszen annak felvállalása gyakran nehézségekbe ütközik. A válság formái: a) a hétköznapi életből kiszorítják a nemzeti identitás alkotórészeit, melyek így aztán csupán az álmokban és a reprezentációkban jelennek meg; b) a nemzeti identitás alkotórészeit negatívvá formálják annak érdekében, hogy az egyén „megküzdjön” azokkal; c) a nemzeti identitás alkotórészeit marginalizálják, vagyis kiszorítják a tudat szélére. A legsúlyosabb eset a rasszizmus, minek során a többségben lévő nemzet tagjai egyszerűen nem képesek elfogadni az idegeneket. (Erős 2001).

A kisebbségi kultúra és a domináns kultúra és intézményrendszer közötti egyensúlyi helyzet is kialakulhat. A magyarországi németek identitásépítését vizsgálva állítja Bindorffer Györgyi azt, hogy a „különböző forrásokból származó identitáselemek egyénre szabott, egymást kiegészíteni képes, egymással összhangban lévő elemek kiegyensúlyozott kombinációja”, egyfajta kettős identitás jön létre. Megjegyzi továbbá, hogy az etnikai és a nemzeti identitás közötti egyensúly törekeny (Bindorffer 2001). A folyamat más kontextusban is hasonló módon alakulhat, ezért kisebbségek esetében gyakori a kettős kötődés, sőt: ennek kellene természetesnek lennie. Maga a fogalom, a kettős identitás kapcsán kell felvetni, hogy nevezhető-e ez a helyzet kettős identitásnak, az identitás megkettőződésének. Értelmezésben nem, ugyanis a kettős – de lehet: többes – kötődés nem az identitást kettőzi meg, mivel nincs két, kontextuálisan különböző identitása az egyénnek, hanem az identitáselemek olyan kapcsolódása jön létre, amikor helyzetfüggően egyik vagy másik kötődés a domináns, ennek elemei kerülnek előtérbe.

Amennyiben nem alakul ki a jelzett egyensúly, a kettős kötődés, akkor beszélünk asszimilációs helyzetről. Erre az egyik válasz az ellenállás, a születéssel kialakult identitásért vállalt harc, a másik az asszimiláció. Az autonómia, a közösségi öngazgatás különböző formáit nélkülöző etnikai/nemzeti kisebbségi csoportok esetében fellép az asszimiláció, de ez nem azonos mértékű a nagyobb lélekszámú csoportok minden tagját illetően. Amennyiben a nemzeti kisebbség helyi többséget alkot, a helyi közigazgatást az általa választott képviselő irányítja, a kulturális igények (majdnem) teljes körű kielégítésére megvan a lehetőség.

Ha a kisebbség és a többség közel azonos demográfiai/politikai erőt képvisel helyi szinten (ennek klasszikus példája az erdélyi Marosvásárhely), fronthelyzet alakul ki, a többségi közösség az országos/központi hatalom támogatásával helyzete konszolidációjáért olyan lépéseket is vállal, amelyek a viszonyt elmérgesíthetik. Erre a kisebbségi válasz a helyi oszloptársadalmak kialakítása, amikor egymástól elkülönülve, egymásnak feszülve is olykor, egy többségi és egy kisebbségi világ jön létre, s ezek között minimális a kapcsolat, az átjárás pedig szinte lehetetlen. Végül pedig a szórványban, a nyelvhatáron, amikor a kisebbségek politikai képviselője helyben szimbolikus, vagy teljesen hiányzik, a helyi intézményi/társadalmi struktúrák asszimilációs nyomása olyan erőssé válhat, hogy a kisebbségi egyén átsorol, átlép a többségi közösségbe, előbb kulturálisan, később érzelmileg is. Ekkor következik be az a helyzet, amikor a kisebbségekhez tartozó egyén etnikai identitását újraértelmezi, és új identitást alakít ki (projektidentitás). Ezekkel a kérdésekkel a továbbiakban nem foglalkozom, de a felvázolt elméleti keret segít értelmezni a kutatási eredményeket.

Lampl Zsuzsanna szerint kisebbségi léthelyzetben a nemzeti identitást egy sor tényező alakítja. Ezek: az anya és az apa nemzeti identitása; az anyanyelv és annak használata; az iskoláztatás nyelve; a lakóhelyi környezet; a kulturális közeg; a nemzetiséggel kapcsolatos egyéni és közösségi tapasztalatok; globalizációs hatások. (Lampl 2009, 42). Lampl is figyelmeztet arra, hogy a nemzeti identitás egész életünk során alakul, erősödhet, gyengülhet az alakító tényezők hatására: a házastárs, partner nemzeti identitása; a lakóhelyi környezet; a kulturális közeg; a gazdasági közeg; a személyes ambíciók; a nemzetiséggel kapcsolatos egyéni és közösségi tapasztalatok; a nemzeti perspektívák; globalizációs hatások. Ezek a tényezők nemcsak külön-külön, hanem egymáson keresztül, egymást gyengítve, illetve erősítve is hatnak. A nemzeti identitásnak több komponense van: érzések, vélemények, a jelenre és jövőre vonatkozó döntések és cselekedetek, valamint ezek igazolása. A felsorolt összetevők nem mindig konzisztensek.

MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉSEK ÉS MEGVÁLASZOLANDÓ KÉRDÉSEK

Az adatfelvétel fókuszcsoportos módszerrel történt. A kvalitatív kutatások gyakori formája a fókuszcsoportos kutatás, mely a *miért és hogyan kérdésekre* keresi a választ. Ismert, hogy a beszélgetést a moderátor egy félig strukturált kérdőív segítségével vezeti, a csoport gondolatmenetéhez és sebességéhez igazodva. A csoportos interjú barátságosabb környezetet teremt, mint az egyéni, így a résztvevők jobban el tudják engedni magukat és a beszélgetés gördülékenyebben haladhat. A beszélgetésben részt vevők eltérő véleménye ösztönzőleg hathat azokra is, akik esetleg nehezebben nyílnak meg. Mivel a kutatás eredményei nem reprezentatívak és nem nyerhetők statisztikai adatok, célunk egyrészt a mindenkire jellemző általános jegyek kimutatása, de azt is vizsgáltuk, milyen térségi jegyek, sajátosságok léteznek a magyarság megélésében, az identitás építésében milyen különbségek mutatkoznak, és ezek milyen tényezőkhez köthetők.

A kutatás feltár jelenségeket, de csak egy ezt követő *kvantitatív* (pl. személyes kérdőív, telefonos, online stb.) kutatással lehet eldönteni, hogy a célcsoport mintáján hogyan alakulnának a feltárt jelenségek arányai (ezért ideális esetben a fókuszcsoportos kutatást egy kvantitatív kutatás követi).

Esetünkben a minta többszörösen tagolt: a Magyarországot körülvevő országokban élő magyar közösségeket nagyrégiós csoportnak tekintve, 7 ilyen régióval kell/lehet számolni. De azon régiók esetében, ahol a magyarság lélekszáma százezres nagyságrendet meghaladó, a demográfiai helyzetnek megfelelően beszélünk tömb-, front-, illetve szórványhelyzetről, Románia esetében külön kezelendő a csángóság.

A kutatás során az alábbi kérdésekre keressük a választ:

- Léteznek-e a kisebbségek identitásépítésének sajátos jegyei? Például milyen mértékben lelhetők fel esetükben a regionális identitásépítés sajátos jegyei?
- Különbözik-e a jelzett nagyrégiók magyarságának nemzeti identitása?
- Milyen különbségek tapasztalhatók a tömb-, a front-, illetve a szórvány helyzetben élők identitásépítése között?
- Mely közösségek esetében beszélhetünk veszélyeztetett identitásról? Milyen veszélyek azonosíthatóak?

- Kihatnak-e Magyarország és a vonatkozó állam közötti kapcsolatok az utóbbi államban élő magyarok identitásépítésére, és ha igen, miként?
- Mennyire veszélyeztetett a kisebbségi identitás?

A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK BEMUTATÁSA

Az identitás létét és mibenlétét bizonyos fogalmakkal kapcsolatos képzetek, reakciók, kijelentések alapján vizsgáljuk. Ezek a fogalmak: haza, magyar (magyarnak maradni), anyanyelv, nyelvhasználat, anyaország (és a hozzá fűződő viszony), állampolgár, kettős állampolgár, többséghez fűződő viszony, család és vegyes házasság, iskola, helyi világok.

HAZA, HAZASZERETET

A fókuszbeszélgetés nyitó kérdéseként a hazafogalom kapcsán kellett leírni azt a három szót, amire a résztvevők asszociáltak.

A válaszok skálája az *otthon- és család*képzettel kezdődik: „Az otthonom, ahol felnőttem, amire büszke lehetek, kell legyenek, ahol mindig melegszívű emberek várnak.” [Barót/Erdély]; „Ahol van a család, ahol vannak a barátaim, ahol van biztonságérzetem, ott van az én hazám.” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Otthon, szülők, család, összetartás.” [Rimaszombat/Felvidék]; „Az a haza, ahol a szeretteim vannak.” [Máramarosziget/Erdély]; „Én mint egy nagy családot képzelem el a hazát, és hogy szabadon érzi magát az ember. Otthon érzi magát benne. És az lehet Erdély, Székelyföld, lehet Kanada, lehet bárhol.” [Barót/Erdély].

A következő asszociációs mező a szűkebb vagy tágabb helyi *tájegység*: „Beregszász a mi házuk és a családom.” [Munkács²/Beregszász/Kárpátalja]; „Én három helységet írtam fel: Muzslya, mert itt élek. Újvidék, mivel ott születtem, és Kiskunhalas, Magyarország, ahonnan származik a családom.” [Muzslya/Vajdaság]; „Hát az, hogy itt születtem, itt van a családom, itt vannak a barátaim és itt érzem a legjobban magamat... bárhova is mennék, mindig visszavágyom ide.” [Ungvár/Kárpátalja]; „Ez a földrajzi terület ahol elhelyezkedünk, ahol élünk – a Székelyföld.” [Barót/Erdély]; „Otthon, ismerősök és Kolozsvár.” [Kolozsvár/Erdély]; „Nekem Csallóköz, család és béke. Béke, mint a falom.” [Somorja/Felvidék]; „Jó esetben a szülőföld a haza és hát a legfontosabb, hogy egy olyan hely, ahol jól érzed magadat, és amihez kötödsz... tehát barátok, vagy kultúra például, vagy nyelv... Ezek mind fontosak. Én például Székelyföldet nevezném meg hazának.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]; „Tartozni valahová: első a Kárpátalja, konkrétan... tehát nincs helyhez kötve, de... a második a lakásunk, konkrétan. És a harmadik, hogy mindig velem van. Már mint az, hogy haza, hogy hová tartozom, azt bármikor el tudom mondani és ez egyértelmű.” [Ungvár/Kárpátalja]), továbbá a *nyelven* keresztül: „Nekem Hosszúrét, meg anyu, mert ahol anyu van, ott a haza. Meg a magyar nyelv. Nem tudom, miért.” [Rozsnyó/Felvidék]). Az örvidéki válasz okán („Nekem két hazám van, az egyik hétköznapokon én Bécsben lakom, hétvégén itt, de talán mert itt jártam iskolába és itt nőttem fel, a hazám mindig itt van.” [Felsőőr/Ausztria]) felmerül a kérdés, hogy a válaszoló mennyire értette meg a kérdést.

² A településnevek a fókuszbeszélgetés helyszínét jelölik. Több olyan beszélgetés volt, ahol a résztvevők több településről származtak, ez esetben – ha kiderül a beszélgetésből – az idézett személy szülővárosát is beírom, mert csak így tudunk különbséget tenni a tömbben és a szórványban élők között.

Igen sokan *erkölcsi tételként*, egyfajta mércét mutató üzenet hordozójaként gondolnak a hazára: „Petőfi, márciusi ifjak, kitartás.” [Máramarosziget/Erdély]; „Otthon, szülők, család, összetartás.” [Rimaszombat/Felvidék]; „Hűség, a hűség jut eszembe elsősorban.” [Kolozsvár/Erdély]; „Nem szeretnék, mármint nem szeretnék elköltözni innen, el szeretnék menni egy időre, de itt szeretnék élni.” [Kolozsvár/Erdély]; „Szeretet, szabadság, barátok – a család.” [Rozsnyó/Felvidék]; „Négy szó: magyarság, kisebbség, történelem és zászló. A magyar zászlóra gondoltam.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]; „... ha a hazát egy tárggyal kellene megjeleníteni, akkor az a Lánchíd volna, mint a nemzeti felemelkedés szimbóluma.” [Lendva/Szlovénia].

Külön figyelmet érdemelnek azok a válaszok, amelyekben *régió-*, illetve *ország*megjelölés szerepel: „Kanizsa városa. Itt érzem jól magam, itt vagyok otthon... Magyarországhoz nincs olyan közöm, inkább többet gondoltam a Vajdaságról.” [Magyararkanizsa/Vajdaság]; „Gondolhatok itt mondjuk a Vajdaságra. Tehát mint tartományra, hogy ez a hazám. A hazámhoz, ahhoz kötődöm.” [Szabadka/Vajdaság]; „Mégis csak itt születtem, vagyis Szerbiát tekintem a hazámnak. Amikor mondtad, hogy haza, mindjárt az jutott eszembe.” [Szabadka/Kikinda/Vajdaság]; „Hát, nem tudom, tehát így a haza... az jutott eszembe, hogy Magyarországot tartom-e hazámnak vagy Szerbiát. Szóval Szerbiát nem gondolom úgy a hazámnak, viszont Magyarországot sem gondolom hazámnak. Azt is szeretem, meg úgy jó érzéssel tölt el, de úgy nem, egyiket sem mondom, hogy ez a hazám.” [Szabadka/Vajdaság]; „Szülővárosom, ahol itt mindig haza bírok menni a szüleimhez, meg Szerbia. De Magyarország is, mint valamilyen kulturális nem tudom...” [Nagybecskerek/ Vajdaság]; „Otthon, magyarság, Szlovénia.” [Lendva/Szlovénia]; „Ház, család, Horvátország.” [Eszék/ Horvátország]; „Nekem két hazám van, az egyik hétköznapi, én Bécsben lakom, hétvégén itt Burgenlandban, de talán mert itt jártam iskolába és itt nőttek fel, a hazám mindig itt van.” [Felsőőr/ Ausztria]; „Nekem az igazi hazám Székelyföld, amit mi úgy szeretünk. És amit úgy-mond, szeretünk, hazánknak tartunk, megvédünk és vigyázgatunk rá, már amennyire tudunk.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]; „Ez a földrajzi terület ahol elhelyezkedünk, ahol élünk – Székelyföld.” [Barót/Erdély].

A hazaszeretet kapcsán gyakori az *országra* való utalás: „Nagy Magyarország, hűség és hovatartozás.” [Kolozsvár/Erdély]; „Magyarország, magyarságtudat és kultúra.” [Nagyvárad/Erdély]; „Hát, én azt írtam, hogy Magyarország, Szent István és magyar nyelv.” [Rimaszombat/Felvidék].

Léteznek *dilemmára* utaló, *kettősséget* megidéző megnyilatkozások: „Hát nekem elsősorban... tehát először is a mentalitás jut eszembe, ugyebár, amit mondtak itt a... bicskás-szalonnás székely, ez valamilyen szinten egy kultúra, egy külön székely kultúra.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]; „Nem a saját hazám jut eszembe, hanem Magyarország, és az, hogy mi nem oda tartozunk, és nem tudunk együtt lenni, mint esetleg a más népek és a más országokban élők, hanem mi ki vagyunk taszítva, vagy el vagyunk zárva... tehát ez egy olyan rossz érzés.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]; „Nem tartozom Magyarországhoz, hanem Székelyföldhöz tartozok. Én már nem azt mondom, hogy magyar vagyok, hanem, hogy székely vagyok, alapjában véve.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]; „Szétosztódott a magyar nemzet, hogy mindenkinek kialakult a saját maga kultúrája és megvannak ezek a különbségek.” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Az enyém az ország, család és a nemzet. Melyik ország? Konkrétan ezt így nehéz elmondani, de inkább jelenlegi állapotban Szlovákia, de én ugyanúgy Magyarországot is annak tekintem.” [Somorja/Felvidék]; „Esetünkben nem

feltétlenül egységes az országgal, ahol élünk. A lényeg az pedig az, amit a sajátoména érzek, függetlenül állampolgárságtól, vagy bármilyen hovatartozástól.” [Sepsiszentgyörgy/ Erdély]; „Nekem úgymond a Kárpát-medence a hazám, teljes Kárpát-medence” [Barót/ Erdély]; „Szerintem az egész világ. Az egész világon élek és nekem nem olyan fontos, hol.” [Felsőőr/Ausztria].

Összefoglalva: a haza kapcsán leírt asszociációk szinte kivétel nélkül pozitívak, gyakran erős elköteleződést sejtetnek. Áttételesen többször, de tételesen is megjelenik a dilemma, hogy nincs egységes magyar haza, a különböző országokban élő magyarok számára nincs egyetlen, közös haza. Székelyföldön jelentős a helyi, olykor a magyar ellenében tételezett székely, vagyis tájegységi én-tételezés. A nagyrégiók szerint megfigyelhetők bizonyos különbségek: Vajdaságban gyakori a Szerbiára történő utalás, Horvátországban, Szlovéniában ez van túlsúlyban, miközben Erdélyben a Magyarországra történő utalás van többségben, de tételesen is megfogalmazta valaki, hogy a haza nem feltétlenül jelenti azt az államot, ahol az illető él. Ezzel szöges ellentétben áll egy örvidéki vélemény, miszerint haza lehet az egész világ. Erdélyi, felvidéki és kárpátaljai nem jelölte meg azt az országot, amelynek a polgára, vagyis Romániát, Szlovákiát illetve Ukrajnát.

Úgy tűnik, a szórványban élők gyakrabban asszociálnak családra és barátokra, s a tájegység, illetve Magyarország azoknál jelenik meg többnyire, akik tömbben vagy jelentős magyar közösségű településen élnek.

Örvidék külön képlet, mintha nem volna fontos számukra a kérdés, mintha olyan mellékes tényező volna, amellyel külön nem kell foglalkozni.

MAGYAR, MAGYARNAK LENNI

A beszélgetések második momentumaként a fókuszcsoporthok részvevői leírták, mire gondolnak, ha azt hallják: magyar. A folytatásban azt beszélték meg, mit jelent magyarnak lenni, minek során olyan kérdésekre keresték a választ, mint: mi jellemzi azokat, akik magukat magyarnak mondják, mi kell általánosan és speciálisan/helyben ahhoz, hogy valaki magyar legyen, miben más kisebbségi helyzetben magyarnak lenni, mint Magyarországon és végül mit jelent kisebbséginek lenni egy adott országban.

Ide kívánczik egy rövid elméleti kitérő. Egyféleképpen éli meg magyarságát, nemzet-tudatát az, aki tömbben, erős nyelvi közösségben él, és másképpen az, akinek szórványban adatik élnie. A szórvány mindennapi döntéshelyzet. Erre a szórványban élő nem gondol, nem törődik vele, de a nyelvhasználatról a párkeresésig, a baráti társaságoktól a munkahelyválasztásig benne van valamennyi tudatos vagy ösztönös döntésében. Minden döntés háttere és kerete, hogy a szórványban élő számára társas lény mivoltának a megélése nem teljes körű, a más kultúrájú többségi közegben megszűnik az, ami a tömbre érvényes, vagyis nem adatik meg az egyén számára az övéi közötti jelenlét otthonossága, magától értetődő mivolta – állandó nyomás alá kerül. Ennek hatására válik a szórvány asszimilációra hajlamosító közege, s válik meghatározóvá a szórványosodás folyamata, amelynek a végeredménye lehet nyelvsváltás, kultúraelhagyás vagy akár etnikai adaptáció. Ezt az *igazodási kényszert* szórványban nem lehet az emberek életéből kiiktatni (Bodó 2009). Még abban az esetben is, amikor a személy nyelvben és kultúra-fogyasztóként már nem, vagy alig kötődik ahhoz a kultúrához, amelybe beleszületett, megmarad a származástudat. Ezért kell különbséget tenni identitástudat és származástudat között.

A vélemények első csokra az identitástudatra vonatkozik, a következő bekezdésben idézett két eset egy folyamat állomásait jelzi. Az utolsó a származástudat sokatmondó példája. A hasonló helyzetekhez való viszonyulás kérdése alig kapott (szakmai) nyilvánosságot, a befogadó hozzáállás volna mindenképpen indokolt, de a köznap életben erre elég kevés példát találni.

A *ki a magyar* kérdés köré csoportosítható válaszok azt mutatják, hogy kettős elvárással élnek az identifikációt illetően: bizonyos tudás és ismeretek nélkül a magyarság üressé válik, illetve hiába a nyelv, a kultúra ismerete, ha a hovatartozást nem vállalják. Találunk szótárba emelhető pontos értelmezést is („Magyar az, akinek az ősei ehhez a nemzethez tartoztak, ismeri, ápolja kultúráját, hagyományát, nyelvét tudja, ismeri, annak vallja magát...” [Újvidék/Vajdaság]). Egyesek a magyarsághoz sajátos *nemzeti jegyeket* rendelnek („Magyar, aki annak tartsa magát... Mert ha ugyanazt a mondatot valaki elmondja románul és magyarul, az nem ugyanúgy hangzik... mert a szavaknak súlya van. És akinek valaki az anyanyelvén szól, az tudja, hogy az adott szónak mi a jelentősége, vagy kapcsolata..., és nem csak egy szót jelent, ami egy adott tárgyat, vagy egy akármit is jelképez...” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]), mások az *érzéseket* tekintik meghatározó elemnek („Az öntudat. A nyelv, mondjuk esetleg. Meg van az az érzés, ami bennünk van, hogy én magyar vagyok.” [Ungvár/Kárpátalja]). Van, aki az *akarati elemet* tartja lényegesnek („Fontos, hogy maga a személy minek vallja magát.” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Szerintem az a legfontosabb, hogy saját magát tartsa magyarnak, mert hiába beszél magyarul, ha magát nem tartja magyarnak. Mert, ha valaki megtanul egy nyelvet, például szlovákot, attól még nem fog szlovákká válni.” [Somorja/Felvidék]). Van továbbá, aki a két (vállalás/tudás-ismeretek) dimenziót azonos szintre emeli („Azt tartom a legfontosabbnak, hogy ha valaki magyarnak vallja magát, akkor az beszélje a nyelvet! Számomra ott kezdődik az alap! [Szabadka/Vajdaság]). Ugyanakkor van olyan megnyilatkozás, miszerint vannak, akik érzéseikben magyarok („Vannak olyan magyarok is, hogy magyar vagyok, és nem tud semmit magyarul szólni.” [Rozsnyó/Felvidék]). Ezekre utaló az a megjegyzés, hogy a magyar kultúra megtanulható („A kultúrát is kicsit meg kell tanulni vagy nem csak egy kicsit, de hát itt főleg a nyelvet, és van néhány szokások.” [Felsőőr/Ausztria]).

Álljon itt egy megnyilatkozás, amikor a forma és a tartalom között komoly *feszültség* azonosítható: „Már kicsi kortól szerintem öntudatosítani, hogy magyar vagyok. A kultúra, oktatás, nem hagyni, hogy magyartalan legyen. Nem tudom. Én meg vagyok győződve ezek és ezek vagyunk. Nagyon sokan azt sem tudják, mik vagyunk... Tehát azért egy alap a kultúra meg a tudás. A kulturális értékek.” [Nagybecskerek/Vajdaság]. A megfogalmazás mikéntje világosan jelzi az idegen nyelvi hatást, hogy nyelvi romlás esetével állunk szemben, ugyanakkor az üzenet egyértelműen magyar identitásra vall. És a másik eset, amikor a magyarságtudat mögül kikoptak az ismeretek, eltűnt a kultúra. „Például én mondok egy nagyon érdekes példát. Déván, szórványprogram, esküvőn voltam, református templomban. Román mise volt, mert már a párok, mind a kettő református volt, de románok. Alig tud magyarul, de magyarnak vallja magát. Itt kezdődik a... Nem feltétlenül [kizáró]... a nyelv, az nem meghatározó. Az, amiért asszimilálódott, az nem az ő hibája, mert muszáj volt asszimilálnia, mert másképp nem tudott élni.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély].

A nemzethez tartozás egyesek számára *felelősséggel* is társul: „A felelősség. Ez nem tudom, hogy mért jutott eszembe. Lehet, hogy azért, hogy... hogy tartozom egy nemzethez és felelősséggel tartozom azért, hogy például mit gondolnak a magyarokról az emberek. És amit mi mutatunk itt vajdasági magyarok, azt fogják a körülöttünk élő más nemzetiségek is

gondolni rólunk.” [Szabadka/Vajdaság]; „Nekem kötelességem volt jól viselkedni mindig, mindig illedelmesen [kellott] viselkedni, mert általam egy egész nemzet volt megítélve.” [Rimaszombat/Felvidék].

Sokan vannak, akik számára magyarságuk elsősorban *büszkeség forrása*: „Büszkeség, büszkék lehetünk múltunkra.” [Barót/Erdély]; „Büszkeség. Ez az egyik, ami számomra a magyarnál eszembe jutott, mert hogy magyar vagyok.” [Szabadka/Vajdaság]; „Magyarok vagyunk, tehát ugyanaz, hogy mi miért vagyunk?... Légy büszke magyarságodra. Itt nálunk büszkének kell lenni arra.” [Munkács/Kárpátalja]; „Ha nem vagyunk büszkék, akkor egyszerűen eltűnik a magyar kint az utcán.” [Munkács/Kárpátalja]; „Én azt írtam, hogy hovatarozás, és büszke vagyok rá, hogy magyar vagyok. És felsoroltam párat: honfoglalás, magyarság, Puskás Ferenc, Rubik Ernő és Liszt Ferenc.” [Muzslya/Vajdaság]. Van, aki *jellemzi*, úgymond *elbeszélhetővé teszi* magyarságát: „Gasztronómia, vendégszeretet és népszokások.” [Kolozsvár/Erdély]; „Nyelv, szép nők, étel.” [Eszék/Horvátország]; „Gulyás, a himnusz és Erdély.” [Máramarossziget/Erdély].

A magyarsággal való azonosulást olykor *ismert klisék, illetve féltés* hatják át: „[A magyar] sorsüldözött nép.” [Barót/Erdély]; „Sajnos a magyar nemzet az olyan nemzetek közé tartozik, amelyek... amikor azt mondják, hogy összefogás, mindenki elrémül. Vajon mit jelenthet az? Pedig én azt szorgalmazom, mert egy nemzet van, egy[etlen] magyar nemzet van, s összefognunk kell.” [Muzslya/Vajdaság]; „Nemzet, béke és szenvedés. Hát nemzeti, mert nemzet; béke, mivel próbálunk békében élni egymás közt is és a környező népekkel is. És a harmadik azért szenvedés, mert hát úgy gondolom, hogy az ezer éves élete során a magyar nép és a magyar nemzet elég sok szenvedésben volt része.” [Ungvár/Kárpátalja].

Örvidék a magyarság vonatkozásában sajátos képlet, nem tartják magukat magyaroknak a szó valós értelmében, tudnak magyarul, miként tudnak például angolul: „Magyar nekem egy magyar állampolgár. Nem mondanám, hogy magyar vagyok. Szeretem a nyelvet, szeretem az országot, de én nekem nem mondanám, hogy magyar vagyok.” [Felsőőr/Ausztria]. Mintha a magyarság titkolni való tény volna: „Szerintem az a különbség egy osztrák és egy magyar ember között, hogyan már említettük, hogy egy osztrák nem olyan büszke most arra, hogy ő most egy osztrák. Nem tudom, hogy minek az oka, mi az oka annak, hogy Ausztriában nem úgy van.” [Felsőőr/Ausztria].

Magyarnak lenni Magyarországon *természetes és konfliktusmentes* állapot, nem követel áldozatot, sem megerőltetést – ez több válaszból kiolvasható. Ugyanakkor más a helyzet akkor, ha a magyarságot kisebbségi léthelyzetben lehet/kell vállalni és vállalni. („Nem az, hogy magyar gondolkodás, hanem... hogy magyarul csinálod azt, amit. Különbség szerintem a kisebbségi létben van, mert Magyarországon mindenki magától magyar, nálunk viszont ez tudatos választás következménye.” [Lendva/Szlovénia]). És ezt a helyzetet egyesek nem érzik át: „Ott az anyaországiak nem becsülik amennyire [kellene] azt, hogy magyarok. Nekünk ez egy... mondtam, hogy büszkék vagyunk rá, egy kicsi kincs..., meg ilyen hasonló. Tényleg mi próbálunk tenni is azért, hogy azok maradjunk.” [Munkács/Kárpátalja].

A Kárpát-medence kisebbségeire gyakran nehezedik politikai, kulturális és néha gazdasági nyomás is, ezek természetesen kihatnak a nemzeti identitás vállalására. Ugyanis amikor az önmagáról gondolkodó egyén megkísérli, hogy én-tudatának nevet adjon, valójában önmagát nevezi meg a (egy) kultúrában, annak a sajátosnak ad nevet, amellyel eltér vagy amiben éppen megegyezik más személyekkel. Itt kell utalni arra az önreprezentációs dilemmára, amellyel mindenki szembe találja magát, és amelynek során arra a kérdésre

kell választ adni: kinek milyen identitásra van szüksége. Kisebbségi léthelyzetben nem a Széchenyi-kijelentés – „Jó magyarnak lenni, igen nehéz, de nem lehetetlen” – üzenete áll a gyakori dilemma középpontjában, hanem előtérbe kerülhetnek gyakorlatias kérdések, mint: lehetek magyar, de – miért, mire jó, milyen előnyöm származik belőle?

A kisebbségben élő jogosan várhatja el, hogy az anyaországi polgárok *megértéssel és jóindulattal* kezeljék az ország határain kívüli nemzetársakat. Sajnos, sok a negatív tapasztalat: „Mások vagyunk, nem olyan magyarok vagyunk, mint a magyarországiak, éreztük akkor is, amikor ott voltunk Magyarországon... A vajdasági magyar... is magyar.” [Szabadka/Vajdaság]; „A magyarországi magyar az inkább olyan érdekeMBER. Az inkább odamegy, ahol kap, ahol csak kap, de adnia nem kell semmit, vagy ha kell, akkor minimálisat... Több munkahelyem volt, és ismerek rengeteg ilyen magyarországi magyart. És hát nem volt minden magyarországi magyarról jó véleményem.” [Rimaszombat/Felvidék]; „Nagyon ki vagyunk tagadva úgy Magyarországról, mint az egész magyar társadalomból. Még azt írtam le [a magyarságról], hogy a székelyek nagyon furfangosak és ez igazán jellemző rájuk, szerintem. És én büszke vagyok arra, hogy ehhez a székely néphez tartozom. [Sepsiszentgyörgy/Erdély]; „Hát, utálnak [minket] itt is, meg ott is.” [Rozsnyó/Felvidék]; „Különbség a székely és a magyar között csak a magatartásban. Tehát nem gondolom úgy, hogy ez most elvált... Én úgy gondolom, hogy része a székely a magyaroknak.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély].

A kisebbségben élő magyarok olykor kevésbé magabiztosak, éppen a kisebbségi mivoltból fakadóan: „Hát itt szerintem van valami összefüggés vagy valamilyen hasonlóság, hogy milyen, mert ott [Magyarországon] is félünk megszólalni, mert azért más a kiejtés, a hangsúly, itt meg azért nehéz megszólalni, mert itt a szlovákok vannak többségben és, hogy mit fognak szólni, hogy magyarok vagyunk, vagy ilyesmi.” [Somorja/Felvidék].

A beszélgetések résztvevői közül sokan *adott helyzetként* élik meg magyar mivoltukat. „Engem úgy neveltek a szüleim, hogy én magyar vagyok, nem is volt kérdés, ez egy mondjuk olyan családban ahol például az egyik szülő szlovák a másik magyar, tehát egy olyan családban ez lehet egy kérdés, de hát ott meg, nem tudom.” [Somorja/Felvidék]; „Én szerintem az a magyar, aki kiskorától kezdve ezt a nyelvet használja. Akinek tényleg, a szülei vagy a rokonai magyarok, aki úgy érzi, hogy ő magyar, mert élete nagyobb részében a magyar nyelvet használt és magyarok közt nőtt fel. Igen. Ebbe a környezetbe született, magyarok közé, az a magyar.” [Rozsnyó/Felvidék]; „Magyar az, akinek az ősei ehhez a nemzethez tartoztak, ismeri, ápolja kultúráját, hagyományát, nyelvét, tudja, ismeri, annak vallja magát...” [Újvidék/Vajdaság]. „Én tartozom valahova, én ennek születtem, magyaroknak születtem és ezt képviselem. Ha nem ennek születtem volna, szerintem akkor másra mondtam volna, hogy lehet, hogy a horvát nemzetiségemre mondhattam volna azt, hogy büszkeség, de én erre mondom, hogy magyar.” [Szabadka/Vajdaság]; „Nekem Kolozsvár, érték, illetve harc.” [Kolozsvár/ Erdély].

Kisebbségi léthelyzetben olykor valamilyen *külső hatásra alakul ki, tudatosul, erősödik meg* a hovatartozás: „Valakiben az évek folyamán is kialakulhat a tudat, a nemzeti öntudat, hogy magyar és akkor annak tartsa magát. Kihatással van a szülők, a barátok, fiatal korban, főleg.” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Amikor Rákóczi táborba mentem, ez egy mozgó tábor, körülutaztuk egész Magyarországot, és csak határon túli magyarok voltak ott és ingyenes volt a tábor, pályázaton keresztül nyertük meg. És ott, amikor minden határon túli országból voltunk, nem tudom, akkor éreztem igazán, ahogy így beszéltünk erről az egésze-ről, a történe-tről, meg mindenről, úgy gondoltam, hogy Trianonról, meg minden.

Akkor igazán, akkor éreztem azt! És akkor döntöttem el, hogy én magyar középiskolába akarok járni, magyarul akarok továbbtanulni.” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Fiatalabb voltam és Kékestetőnél voltunk túrázni, és innen, Rimaszombat környékéről hárman voltunk, de Magyarországról több helyszínről jöttök, voltunk olyan harmincan-egyvenen. És egyszer csak így leültünk a táborútörő köré népdalokat énekelni, minden, és amikor láttam, hogy az a harminc-egyven ember komolyan gondolja, hogy igen, magyarok vagyunk, oda megyünk, ahova akarunk, tudunk magyarul és büszkék voltak rá, akkor azt hiszem először tudatosult, hogy mi is az, hogy magyar, meg együtt.” [Rimaszombat/Felvidék]; „Március 15-e volt, amikor kint álltunk az emlékműnél, és hát... cserkészek, énekeltek a Himnuszt, meg a Szózatot a végén... és annyira megfogott, hogy az idősebb nénikék, bácsikák megtörve énekeltek az egészet. És még mi kicsi gyerekek ott voltunk, és fura egy ilyen gondolat, és hogy mi vagyunk a jövő. Ez, tőlem, egy kisgyerektől. És tényleg úgy leesett nekem, ha mi is beleolvadunk az ukrán közösségbe, akkor ki fog ott pár év múlva állni?” [Munkács/Kárpátalja]; „Az iskolában éreztem többször azt, hogy magyarnak nem előnyös dolog lenni, de viszont pont az, aki magyar, nem is tudom..., én büszke vagyok arra, hogy nem torpantam meg. De amikor vége volt az iskolának és jött a nyár, és az anyanyelvi táborok, azok hihetetlenül [sokat], hogy is mondjam... nemzeti öntudatot tápláltak belénk. Azt, amit az iskolában kipróbáltak, vagyis kiöltök a gyerekből, azt a táborok helyettesítették számomra.” [Lendva/Szlovénia].

Egyesek *bizonytalanok*, mintha nem tisztult volna le bennük a kép: „Én nagyon nehezen érzem magamat magyarnak, mert mindenhol beszélek ukránul, én három évet jártam Técsőre, ahol csak ukránul beszéltem, magyarul csak az osztálytársaimmal beszéltem.” [Técső/Kárpátalja]. A helyzet értelmezését olykor éppen anyaországi reakciók nehezítik meg: „Én mondtam, hogy nem vagyok magyar, de én büszke vagyok arra, hogy tudok magyarul és burgenlandi magyar vagyok. De... [mégsem] vagyok magyar, mert ha átmegegyek és mondom, hogy magyar vagyok akkor: nem te nem vagy magyar, te burgenlandi vagy.” [Felsőőr/Ausztria].

Vannak helyzetek, amikor a kisebbségi mivolt, a másság *nyomaszt, kiszolgáltatottságot jelent*, akár *ellenállást* is kiválthat: „Nekem a háborús események jutnak eszembe, hogy akkor megérezteték velünk, hogy magyarok vagyunk.” [Eszék/Horvátország]; „Én szerintem itt Szlovákiában a szlovákok többet élnek valamivel, mint egy magyar. De így... nekünk mindegy, minden ember megérti egymást, mink a magyarokkal is, szlovákokkal is egyformán, úgyhogy... De olyan mások, akik például nem tudnak annyira szlovákul, azoknak nehezebb lehet.” [Rozsnyó/Felvidék]; „Erdélyi magyar vagyok, egyszerű. Sajnos Romániában lakunk, de erdélyi magyar vagyok. Miért sajnós? A bérezés más, életszínvonal más, talán Németországban másképp lenne a körülmény.” [Kolozsvár/Erdély]; „Én azt nem látom előnynek, hogy román állampolgár vagyok. Mert a tesóm kint van az Államokban, és meg szeretném látogatni, annyi vízzel, annyit interjú kell keresztül menjek, hogy... Csupa kín a hátamon az, hogy román állampolgár vagyok. Viszont magyarként már teljesen másképp állok hozzá. Ha Németországba [magyarként megyek] munkát vállalni, teljesen másképp kezelnek, mint a román állampolgárt.” [Kolozsvár/Erdély]; „Egy ilyen különös érzet fogalmazódott meg bennem itt Horvátországban. Például nem tudom olyan jól érezni magam egy horvát közösségben, mint mondjuk egy magyarban. És hát kiszolgáltatottnak is érzem egy kicsit magam.” [Eszék/Horvátország]; „Nekünk nem olyan nehéz, mert alkalmazkodunk. Mink elfogadjuk, azt, hogy Szlovákiában szlovákul beszélünk. De vannak, akik lázadni fognak ezért, hogy azért se fognak szlovákul beszélni.”

[Rozsnyó/Felvidék]; „Van, aki kigúnyol, azok ukránok, de vissza tudok vágni ukránul, ne félj!” [Munkács/Kárpátalja]. Másoknak teljesítménykényszert, *küzdelmet* jelent: „Küzdelem – ahhoz, hogy én magyarként érvényesüljek Szerbiában, nekem ahhoz kétszer annyit kell teljesítenem.” [Szabadka/Vajdaság].

Kisebbségi léthelyzetben magyarnak lenni bizonyos *reflexivitást feltételez*, és az önvizsgálat eredménye többnyire pozitív. Egyesek számára a magyarság *többes kötődést* feltételez, két irányban is („Magyar – nép-nemzet, nyelv és történelem. Én is magyar vagyok, bár én inkább ezt magam úgy szoktam meghatározni, hogy vajdasági magyar. Tehát nekem ez így fontos, hogy vajdasági, és az anyanyelvem a magyar, és a történelem, ami összeköt végül is, nem csak a magyarországi magyarokkal, hanem más határon túli magyarokkal is.” [Szabadka/Vajdaság]; „Én úgy vagyok vele, hogy magyar vagyok főleg, de ukrán is vagyok, mert a nagyapám, már meghalt, ő ukrán volt. Teljesen ukrán volt. Meg hát a barátaim is legfőképpen ukránok és hát vannak olyan barátaim, akik ukránul is, és magyarul is beszélnek, de hogyha egy olyan közösség van, ahol például ukránok is vannak, akkor inkább ukránul szólunk egymáshoz, hogy értsék, értsenek minket. És, ha már megszólalunk magyarul, akkor már azt mondják, hogy beszéljünk ukránul, mert mi nem értjük. Ilyenkor érzi az ember legjobban, hogy magyar.” [Munkács/Kárpátalja]). Másoknak a magyarnak lenni *elköteleződést* jelent („Mi kisebbséghez tartozunk, ezért nekünk ez nem automatikus, hogy mi magyarok vagyunk...” [Szabadka/Vajdaság]; „Sokkal nehezebb itt [kisebbségben] magyarnak lenni, mint ott. Ott egy természetes dolog. Tehát ott az emberek ezzel nem törődnek, és nem tulajdonítanak ennek nagy fontosságot. Tehát nem nagy dolog, hogy ők most magyarok vagy kicsodák. Tehát ő nekik ez egy normális dolog, élik az életüket. Nekünk pedig itt nap, mint nap küzdelmet is jelenthet, igen, meg megmaradást, sok mindent.” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Eszembe jutott az, hogy küzdelem, hogy itt a déli vidékeken egy kicsikét magyarnak lenni nem olyan, mint Magyarországon, ahol intézményesítve van, ott magyar mindenki.” [Szabadka/Vajdaság]; „Most nemrég voltam Brüsszelben, és ugye ott sem értik a kisebbség fogalmát... a kérdés elég durva. Megkérdeztek, hogyhogy Romániában élő magyar vagy? És akkor elmagyaráztuk így szépen, az állampolgárságom román, mivel hogy az van, és én például ezt pozitívumnak látom, de hogy nemzetiségileg, az magyar. Tehát hogy a nemzetiség egy fokkal több nekem, mint az állampolgárság.” [Kolozsvár/Erdély]; „Mindenhol meg merjük mondani, hogy mi magyarok vagyunk, magyar az anyanyelven, igen én tudom a másik nyelvet. Meg, hogy továbbra is ápolom azt, amit a szüleimtől kaptam.” [Muzslya/Vajdaság]).

Többen, többnyire a többségi nemzettel történő összehasonlításban, *kimondottan pozitívan élik meg* kisebbségi mivoltukat: „Miért jó itt magyarnak lenni? Azért, mert két nyelvet tökéletesen tudunk beszélni. Mondhatjuk, hogy majdnem anyanyelvi szinten.” [Muzslya/Vajdaság]; „Abszolút pozitívan élem meg, mert szerintem hát kisebbség vagyunk... biztos vannak ilyen, mit tudom én, ilyen hátrányai is, de szerintem hatalmas előny, hogy itt élünk, mert két nyelvet tanulunk meg kapásból, csak azért mert itt születünk. És nem tudom, hogy milyen okból, de soha nem szeretnék magyarországi magyar lenni!” [Eszék/Horvátország]; „Szóval itt meg előnyben érzem itten magam szerintem, mert tudok szlovákul is meg magyarul is.” [Rozsnyó/ Felvidék]; „Szerintem sokkal találékonyabbak vagyunk. Hát, mert annyi mindent kellett úgymond túlélnünk valamilyen szinten. Meg talán összetartóbbak. Igen, hogyha kell valami, akkor van kit felhívni. Jó, kevesebben vannak. Azért szerintem, hogyha azt érzi az ember, hogy tartozik valamilyen nációhoz, vagy valamilyen közösséghez, és érzi azt, hogy kevesen van ez a közösség, vagy kevés emberből áll, ak-

kor összetart az ember.” [Ungvár/Kárpátalja]; „Pozitív élményem van azzal kapcsolatban, hogy én itt vagyok magyar, és főként az, hogy olyan egyetemre járok, ahol etnológusok is tanulnak és, és ők amikor megtudják, hogy magyar vagyok: ja, te magyar vagy? Mondjál valamit magyarul! És akkor jönnek oda, hogy fordítsak le valamit magyarra és akkor már írják le, és tanulják meg és ez számomra egy nagyon jó érzés.” [Somorja/Felvidék].

A csángók alapélménye a kettős kirekesztettség: „Csángó, székely, hagyomány. Hát, először, mikor azt hallom, hogy magyar, az jut eszembe, hogy a magyarok azt várják, hogy a csángók magyarnak mondják magukat, a románok meg azt, hogy romának. Székely azért, mert mikor Csíkszeredába kerültem, akkor teljesen új világba kerültem, megismerem egy új kultúrát számomra, és ez nagy hatással volt rám, hogy a fiatalok, a régi osztálytársaim hát modern világban élnek, mégis ragaszkodnak a hagyományokhoz. Ott nagyon erős a közösségi érzet.” [Csángó/Moldva]; „Hát itt, itt a románok minket lemagyaroznak, és Székelyföldön vagy Magyarországon lerománoznak. Tehát akkor itt se vagyunk, ott se vagyunk.” [Csángó/Moldva]; „Hiába magyarázod te el a magyarnak, hogy te mégis magyar vagy és hiába magyarázod el a romának, hogy te nem. Úgyse fogják fel!” [Csángó/Moldva]. Kikerülhetetlenül tevődik fel a kérdés: Ki a csángó? „Se román, se magyar.” [Csángó/Moldva]; „Az a román és a magyar keveréke. Tehát se tiszta román... ők nem... Itt olyan hihetetlenül vallásosak az emberek. Gyónás és áldozás.” [Csángó/Moldva]. Aki túljut a kirekesztettség dilemmáján, az is bizonytalanságról beszél: „Bizonytalanság! Ott-hon amikor a tanárok azzal foglalkoztak, hogy belénk gyömöszöljék azt, hogy te román vagy, és hazamentem, az volt az első dolgom, hogy anyu [mi vagyok], és hogy én is csángó vagyok! De anyukám nem mondta azt minden nap, hogy figyelj, te most csángó vagy! Reggel, este, mindig. És ott az iskolába minden nap, minden nap volt egy másik tanár, aki elmondta, hogy figyelj, te román vagy! És akkor egy idő után elbizonytalanodsz! Mert benned van az is, hogy 15 évig románként kezeltek és mindig azt mondták, hogy a magyarok nem olyanok, amilyenek adják elő magukat, meg mit tudom én. És aztán kikerülsz [onnan] és észreveszed és tudod, hogy igazából te magyar vagy..., mégis benned van az, hogy... De azt se mondhatod, hogy nincs semmi románság benned! Szóval egy csepp azért mégis van. Egy csepp nem sok, de...” [Csángó/Moldva].

Ugyanakkor vannak olyan *téves értelmezések* is, amelyek azt jelzik, az illető(k) számára a magyarság kérdése kimondottan állampolgársági kérdés: „Magyar nekem magyar állampolgár. Nem mondanám, hogy magyar vagyok. Szeretem a nyelvet, szeretem az országot, de én nekem nem mondanám, hogy magyar vagyok.” [Felsőőr/Ausztria]; „Ha egy osztrák elmegy Magyarországra és ott dolgozik ott él, és felveszi a magyar állampolgárságot, akkor [ha] visszajön Ausztriába akkor nekem az már nem osztrák. És hogyha a magyar átjön [és] átveszi az osztrák állampolgárságot, akkor az nem magyar. Mert egy rendes magyar az nem veszi át. Én úgy látom. Mert ha magyarnak érzi, akkor magyar marad, ha itt dolgozni akar, élni akar, akkor már nem magyar. Én úgy látom.” [Felsőőr/Ausztria].

Összefoglalva a magyarnak lenni kérdés kapcsán elhangzott véleményeket, a befogadó álláspont tekinthető általánosnak. Kettős elvárással élnek az identifikációt illetően (bizonyos tudás és ismeretek nélkül a magyarság üressé válik, illetve hiába a nyelv, a kultúra ismerete, ha a hovatartozást nem vállalják), de nem zárják ki azt, hogy ezen összetevők között hangsúlyeltolódások létezhetnek, olykor hiányzik a kölcsönös megfelelés. Bár több fiatal adottságként éli meg magyarságát, sokkal többen vannak azok, akik a kisebbségi léthelyzethez reflexív módon viszonyulnak: önmagukat egy többdimenziós társadalmi erőterben vizsgálják. A mi vagyok/mi nem vagyok kérdésre és dilemmára keresik a választ.

Ezt a dilemmát kimondottan tömbből származó fiatal nem vetette fel, de ezen az alapon nehéz egyértelmű megállapítást tenni arra vonatkozóan, hogy a fiatalok esetében miként és mennyire érvényesül Szilágyi N. Sándor nemzettudat-tipológiája³ (Szilágyi N. 1990). A beszélgetési anyag alapján nem sikerült régiók szerint, illetve a tömb-szórvány tengelyen felmérni, hogy a magyarság megélésének bizonyos jellegzetességei (pozitív: büszkeség, felelősség, illetve negatív: társadalmi nyomás, kiszolgáltatottság) miként jelentkeznek. Ennek oka, hogy több (többnyire?) olyan központban került sor beszélgetésre, ahová a fiatalok iskoláik végzésére jönnek (Kolozsvár, Ungvár, Újvidék, Munkács, Nagybecskerek) s ezeken a helyeken az otthoni, kibocsájtó közegtől eltérő módon szocializálódnak.

Külön figyelmet érdemlő azok véleménye, akik feltárják, hogy egy nemzeti szempontból kiemelt helyhez kötődő kirándulás, tábor, közös program, tehát valamilyen *külső hatásra alakul ki, tudatosul, erősödik meg* a hovatartozás. Ez a jelenség érthető módon a szórványban élő fiatalokra jellemző.

Ami általánosnak mondható probléma: az anyaország polgárainak a határon túli magyar közösségeket illető elégtelen ismeretei, rossz kliséi, és az ennek okán szerzett negatív kisebbségi magyar tapasztalat. A többségi nemzetekkel kapcsolatosan kettős viszonyulás figyelhető meg: a helyzetet (többségi nyomást elfogadó), illetve az ezt nehezményező, visszautasító – utóbbi főleg tömbhelyzetben. Általánosnak mondható, hogy a kisebbségi léthelyzetet kulturális többlettel – két nyelv, két kultúra ismeretével – társítják és ezt abszolút pozitívan élik meg.

Abszolút bizonytalanság mutatkozik az örvidékiek nemzeti önértelmezését illetően, elsősorban gazdasági aspektusból közelítik meg a magyar nyelv ismeretét. A gazdasági dimenzió más régióban is előkerült, de nem hangsúlyosan.

Végezetül: a csángók alapélménye a kettős kirekesztettség, illetve ha a csángóföldi román, az anyaországi magyar mellé soroljuk a székelyföldi viszonyulásokat is, akkor szinte általánosnak mondható a minden szinten jelentkező, a csángókra nehezedő értetlenség-érvárás együttes.

ANYANYELV, NYELVHASZNÁLAT, ISKOLAVÁLASZTÁS

ANYANYELV, NYELVHASZNÁLAT

Az anyanyelv fontosságát illetően két nagyobb kérdéscsoport került megbeszélésre. Az egyik kérdés-együttes keretében arra kellett válaszolni, hogy ki milyen nyelven tanult az iskolában; miért fontos, hogy ki milyen nyelven végezze tanulmányait és ez milyen szinten (alap-, közép-, felsőfokon) meghatározó; mennyire kell ismerni az államnyelvet; ki-ki mekkora áldozatot vállal(na) azért, hogy magyarul tanuljon. A másik kérdésblokk, a családi nyelvhasználatra, a baráti körben használt nyelvre, az olvasás nyelvére, a világhálós kommunikáció nyelvére vonatkozott. Külön kérdésként szerepelt a szurkolás kérdése: kisebbségiként az anyaországi, avagy a többségi nemzet sportolóit támogatják-e?

³ Szilágyi N. Sándor szerint abban az esetben, ha a magyarságára ráébredő számára hiányzik – sok más népre vonatkoztatva, szétszórtan jelenik meg – a különbözőség, ennek nincs relevanciája, és ezt nevezi diffúz nemzettudatnak. Amennyiben a fiatal számára a különbözőség a hétköznapi életben egyértelműen megmutatkozik, egy bizonyos másik nemzethez kapcsoltnak jelentkezik, akkor a nemzettudat fókuszos.

A nyelvhasználat vonatkozásában lényeges különbség mutatkozik a tömb és a szórvány között, hiszen a környezet mindenki számára adott. A fókuszcsoportos kutatás módszerével kapcsolatos, korábban már jelzett dilemma, hogy iskolavárosokban a megszólaló az iskolaváros társadalmához olykor csak részben kötődik, s a születés helye az elemzés során nem mutatkozik meg, a kutatásban némileg elmossa a tömb/szórvány határokat – de a különbség létezik.

Tömbben és fronthelyzetben az anyanyelvhasználattal kapcsolatosan többnyire *általános érvényű, elvi kijelentések* hangzanak el: értelemről és jelentésről, az angol nyelv előretöréséről, a beszélt nyelv tisztaságáról. Az anyanyelv *fontosságát*, az anyanyelv-államnyelv közötti viszonyt világosan írják le: „Fontosság? Hát, szerintem mindkettő. Ha úgy nézzük, hogy Szerbiában, akkor mindkettő. A magyar ugye fontos, mert magyar vagyok, a magyar nagyon fontos, hogy tudjak magyarul és a gyerekek, tehát én olvasok is rengeteget, szinte mindent magyarul olvasok. Viszont mivel államnyelv a szerb, ezért fontos, hogy tudjunk szerbül is. Anélkül nem tudunk boldogulni.” [Szabadka/Vajdaság]; „Ha ugyanazt a mondatot valaki elmondja románul és magyarul, az nem ugyanúgy hangzik... mert a szavaknak súlya van. És akinek valaki az anyanyelvén szól, az tudja, hogy az adott szónak mi a jelentősége, vagy kapcsolata [jelentése, értelme], és nem csak egy szót jelent, ami egy adott tárgyat, vagy egy akármit is jelképez...” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]; „Szerintem a magyar az, ami a legfontosabb és utána jöhet... Igen, kell, hogy beszéljünk jól szerbül, de ez nem mehet a magyar rovására.” [Szabadka/Vajdaság]. Ugyanakkor van, aki relativizálja az anyanyelv fontosságát: „A magyarban is vannak olyan szavak, amiket még életünkben nem hallottunk, és azokat így is, úgy is meg kell tanulni. És akkor mindegy, hogy szerbül tanuljuk, vagy magyarul.” [Szabadka/Vajdaság].

A világnyelvek, az *angol előretörése* kisebbségi sorban külön gondot jelenthet, hiszen a kisebbségi nyelvet és használatát a Kárpát-medence kisebbségi magyarok lakta országaiban semmi nem védi, ezt látszik igazolni egy vélemény: „Épp az a legnagyobb probléma, hogy mindegy manapság, magyar vagy, vagy román vagy, úgysis ha kimész külföldre, angolul kell tudni. Senki nem kérdezi, hogy most nekem mi az anyanyelvem és valamikor régen, amikor tiltották ezeket, mert olyan is volt, hogy tiltották a magyar beszédet, most már mindegy. A vallást is magyarul gyakorolták, ami nagyon fontos volt az akkori embereknek, Akkor nagyobb [erősebb] identitástudatuk volt az embereknek. Főleg a fiataloknak. [Ma] tudják az angolt, beszéljék a világnyelvet, aztán úgysis kimennek külföldre. Van egy ilyen közelítése is a dolognak.” [Csíkszereda/Erdély].

A *nyelvi igényesség* elvárását kevesen fogalmazták meg, de erre is van példa: „Igen, például engem az zavar, az hihetetlenül zavar, amikor a szüleim megnézik a román híradót, és akkor például édesanyám elkezd beszélni, és elmond tíz mondatot magyarul, és egy szót mond románul és folytatja tovább... észre se veszi. Csak úgy mondta, és hallgattunk és mondom, hogy hát nem tudom, te miről beszélsz, nem értem.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]; „Annyira legyünk igényesek önmagunkkal szemben, hogy akarjuk, és hogyha nem jön két másodperc múlva elő a szó, akkor bírjuk ki a 10 másodpercet, amíg eszünkbe jut az a bizonyos fogalom. Én így vagyok, hogy sokszor eszembe jutott hamarabb a román megfelelője, viszont egy kicsit megerőltettem magam, hogy, hogyan is szól az magyarul.” [Kolozsvár/Erdély]; „Itt, Muzslyán nagyon rosszul beszélnek az anyanyelvüket az emberek. Nagyon rossz a szókincsük, borzasztóan keverik a szerbvel, tehát belekevernek szerb szavakat, vegyesen beszélnek.” [Muzslyá/Vajdaság]. Mivel az anyanyelvápolás a magyar média állandó témája és feladata, felmerül a kérdés: mennyire

hatékony, mit lehetne/kellene tenni azért, hogy ott változzon a helyzet, ahol legnagyobb a veszély?

Frontvárosokra, például Marosvásárhelyre volt sokáig jellemző az *oda-vissza alapú kétnyelvűség*, amikor a többségiek is (jól) beszélik a kisebbség nyelvét. Ez a helyzet az itt lakóktól külön odafigyelést követel meg: „Legtöbbször észre sem lehet venni az emberen, amikor ránéz [megszólal] az ember, nem lehet eldönteni, hogy román vagy magyar, mert keveredünk, magyar szólal meg románul, román szólal meg magyarul itt. Ahogy megfigyeltem, Marosvásárhelyen úgy van, hogy azt hiszik, hogy román, de közben magyar, és így már összeolvad, és nem lehet megkülönböztetni a kettőt egymástól.” [Marosvásárhely/Erdély]; „Nekem valahogy a lelki világomnak is jó, amikor egy szerb bedob pár magyar szót, vagy valamit félig. Ő beszél magyarul, én meg szerbül. Meg is szokott lenni [történni]! Meg valahogy tiszteljük egymást és akkor tudom, hogy ő szerb, de ő magyarul, én meg jó, ha valamit úgy éppen nem tudok, akkor egy picit ő áttér másik nyelvre és akkor ez valahogy olyan jó, ez jelenti azt a tiszteletet, a megbecsülést.” [Szabadka/Vajdaság].

A környezet hatását többen élők is megtapasztalják olykor: „Én dolgoztam a tengernél, lent voltam huzamosabb ideig, három hónap egy huzamban, amikor tényleg minimális a magyar beszéd... telefonon, mikor itthoniakkal beszélek, akkor persze magyarul beszélek – és amikor három hónap múlva az ember, szóval hazajössz, azért három hónap elég huzamos idő, és csak románul beszélte, azért megnézném, hogy magyarul... Itthon is megtörtént, hogy elmentem az üzletbe és románul kértem a dolgokat, románul gondolkodtam. Hát, ez van... De attól én még magyar vagyok. Ott voltam, és annyira megszokta az ember...” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]. Ilyen helyzetekben is létezhet *ellenhatás*, a szülőföld ereje: „Azért megvan az, hogy a hovatartozás erőssége... A testvérem Bukarestben dolgozik, és azért dolgozik ott, mert tényleg nagyon megfizetik. Ahhoz képest itt... tényleg sokszorososan..., nem is ez a lényeg. Hanem az, hogy az ottani munkahelyéhez képest neki mennyivel könnyebb lenne lent [Bukarestben] lakni, meg minden..., és azért gyűjti a pénzt, hogy itt [ittthon] vegyen lakást. Ott is tudna venni lakást és azért mennyivel könnyebb lenne, de azt mondja, nem akar lent Bukarestben lakni, egyszerűen annyira... azt mondja... És nem a városnak a nagysága, nem az emberek tömege, hanem azt mondja az a semmittevés, ami megy mindig, és megcsinálja a pénzt, amit kell, természetesen megcsinálja, de mindig jön haza... és itt is fog venni lakást. Vagy, ahogy éltek Olaszországban a rokonok, ők is itt vesznek lakást.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély].

Szörványban a nyelvhasználattal kapcsolatos *személyes dilemmákra* történik utalás, mint például az anyanyelvben való megmaradás vonzatai, az anyanyelvhasználat öröme és lehetősége, a nyelvi igényesség kérdése. „Többet beszélek szerbül, mint magyarul, a munkám is, a barátaim is szerbek. [...] a szüleimmel beszélek magyarul, testvéremmel, barátokkal. Aki ismer vidéken, nem tudják, hogy magyar vagyok, ha nem mondom meg.” [Nagybecskerek/Vajdaság].

Egyesek számára a dilemma, nem dilemma: „Nekem mindenképpen a magyar [az első]. Szerintem a magyar ember magyarul is gondolkodik. Nem horvátul. A mai időben szükséges a horvát is, mivel ahhoz kell, hogy itten munkát vállalj.” [Eszék/Horvátország]; „Mert tőlünk függ lényegében minden szempontból. Ha mi támogatjuk, ápoljuk a nyelvünket, kultúránkat, stb., akkor nem nehéz itt magyarnak élni [maradni]. Nem. Nem az államtól függ, hanem embertől. Igen. A családtól függ.” [Muzslya/Vajdaság]. „[Anyanyelv?] Az ember természetétől [függ] valószínűleg. Személyes felfogás. Az, hogy hogyan állunk hozzá, hogy akkor most inkább a könnyebb utat választjuk, hogy hát igen, akkor most be-

vágódjunk a többieknel, meg könnyebben elérjük a céljainkat, akkor inkább leszek ukrán, mert most mért ne. Ha pedig azt mondom, hogy magyar vagyok, akkor egy sokkal nehezebb utat kell végigjárnom.” [Ungvár/Kárpátalja]. De vannak kivételek is: „Hogyha valaki megszületik magyarnak, akkor azt már meghatározza az anyanyelv, és akkor nagyjából az kell lenni a nemzetisége is. Itt vannak emberek, akik egy idő után, lehet bizonyos asszimilálódás miatt, mivel a többség szerb, akkor egy idő után már másnak vallják magukat.” [Nagybecskerek/Vajdaság].

Van, aki szórványban is örülni tud a *magyar nyelv gazdagságának*: „Hát, a magyarról: az anyanyelv, a bölcsesség és a tudás ugyebár... Szerintem egy nagyon kiszínezett nyelv a magyar nyelv. Nagyon sok mindent tartalmaz és értelmez is egyben. Szeretem! Örülök, hogy tudok magyarul és beszélek magyarul!” [Rozsnyó/Felvidék].

Szórványban a *gondok túlsúlyban vannak*: „Nálunk otthon még a magyarok is inkább szerbül beszélnek. Ha így beszélgetünk, belekeverünk szerb szavakat a... Nem tudom, Szabadkán elfelejtettem picit a szerbet, mert nem használom, de hogyha otthon vagyok akkor most meg... az a furcsa nekem.” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Meg hát amikor így... vagyunk, tehát aki nem szabadkai, és hogy akkor, tehát én is észreveszem magamon, hogy akkor sokkal szebben beszélek, megválogatom a szavaimat, meg szép kiejtés, és amikor visszamegyek Gombosra, akkor ott minden e, meg ő, meg minden... És ezt nagyon észreveszem, hogy tehát így rögtön megváltozik amint hazaérek.” [Szabadka/Vajdaság]; „Például szégyellünk az utcán megszólalni magyarul, nehogy valaki visszanézzon ránk.” [Eszék/Horvátország]; „Mert vannak a többiek, szlovákok, és mink vagyunk magyarok öten az osztályban. Akkor mink egymás közt beszélünk magyarul és azt ők nem értik. És őket ez idegesíti, és akkor mindig, hogy fordítsátok le nekünk, meg beszéljétek szlovákul, Szlovákiában vagytok, úgyhogy. Mi meg mondjuk, hogy de mink magyarok vagyunk, itt születünk, mink itt leszünk magyarok. Így egymás közt.” [Rozsnyó/Felvidék]; „A magyar nyelv hátrány abból a szempontból, hogy ebben a közösségi térben a horvát képezi a [hivatalos] nyelvet. Könnyebben jutsz előre, könnyebben érvényesülsz [horvát nyelven]. A szülők akkor inkább nem fáradsz, nem erőszakoskodnak a magyarral.” [Eszék/Horvátország]; „Akik meg jobban tudnak horvátul, azoknál nagyobb az esély, hogy »elhorvátosodnak« és aztán még kevesebb magyar lesz. Hát igen! Inkább ne tudjanak horvátul és maradjanak magyarok!” [Eszék/Horvátország]; „Nagynénim román, nagybácsim magyar. És a fiúkat pedig nem engedik, csak románul beszélni. Hogy nem, mert keverni fogja és nem fog tud beszélni se magyarul, se románul rendesen. Úgyhogy inkább tanuljon meg csak egy nyelvet.” [Máramarossziget/Erdély].

Ugyanakkor szórványban *pozitív többségi viszonyulásra* is lehet számítani: „Itt, Rozsnyó környékén ezt [a viszonyulást] nehéz megmondani, mert a magyar nagyon keverődik a szlovákkal is, és a szlovákok is sok magyar szót is használnak. Igaz, hogy csöppet megszlovákosítva – de azért az nem a tiszta szlovák, ami amilyen például nyugatabbra vagy északabbra van. Úgyhogy ez nem, nem tudom... Meg talán a szlovákok is azért jobban elfogadják a magyarokat, meg nem csinálnak belőle problémát, ha valaki nem tud úgy szlovákul.” [Rozsnyó/Felvidék].

Olykor komoly *elszánás, tudatosság szükséges* ahhoz, hogy – a Gáll Ernő sorsmetaforájára⁴ utalva – a sajátosat képes legyen az ember megőrizni: „Ha támadás ért, akkor meg is védtem magam a magyarságommal együtt. Az, hogy magyar vagyok, az azt jelenti ne-

⁴ Lásd: Füzi László: A sajátosság méltósága. <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/96-01/fuzi.pdf>. (2012.10.25.)

kem, hogy magyarul beszélek, magyarul gondolkozom, magyarul imádkozom, magyarul álmodom. És ugye én Ljubljanában tanultam, teljesen szlovén környezetben, névsorolvasás, volt, hogy hallgattam, amikor tudtam, hogy én jövök, jelentkeztem. Valahogy megpróbálták felolvasni [kiolvasni] a nevem, és ha rosszul olvasták, akkor mindig kijavítottam őket. De hát ugye az évfolyamtársaim meg néha nevettek, hogy mondanak valamit, és jön a javítás.” [Lendva/Szlovénia]; „Például az unokatestvéremnek román felesége van, nem is tudom, több mint 10 éve, és egy mukkot nem tud magyarul. Orvosnő, lenne esze rá megtanulni. Próbált is eleinte, volt kis notesz, jegyzetek, minden. Mikor otthon húzták a szájukat, hogy mert hát román, na ő próbált beilleszkedni. De aztán látta azt, hogy ez nem is fontos, mert hát úgy is elfogadják, akkor ez így, elment ez a dolog. És még mai napig sem tud magyarul. És van gyerekek is, velük, velük például románul beszélnek otthon.” [Máramarosziget/Erdély].

Ugyanakkor az ember természetesen számol, illetve *igazodik a körülményekhez*: „A román az román. És azért van bennem is egy olyan, hogy ha tehetem, ha lehetőségem van és Kolozsváron bármelyik cég, ha bemegyek és mondjuk a Paprika [magyar] rádió megy [szól] és hallom, hogy magyarul beszélnek, utána oda megyek vásárolni.” [Kolozsvár/Erdély].

A tömb és a szórvány közötti átmeneti, fronthelyzetre jellemző az a szituáció, amit *társadalmi mimikri*nek lehetne nevezni. Tömbben szabadon használható a magyar nyelv, hiszen helyben domináns, miközben a szórványban szinte kizárt, hogy közintézményben az embernek magyar kollégái legyenek. De fronthelyzetben megtörténhet, hogy magyar magyarral románul, illetve többségi nyelven beszél: „Csendőrrrel beszéltem, és azt mondja, amikor munkába van, ő románul beszél. Hiába magyar, de ő románul beszél. Ezt egy akkora bunkóságnak érzem, hogyha tudok saját anyanyelvemen a másikkal beszélni, akkor miért ne tegyem meg?” [Kolozsvár/Erdély]. Ami igen meglepő, olykor tömbben is előfordul hasonló helyzet: „Énnekem van egy ismerősöm aki somorjai, a szülei magyarok és ő is magyar, de a munkahelyen szlovákul beszél, és mindig, ha valaki magyarra vált ő automatikusan szlovákul válaszol. Ilyen még nem fordult elő, hogy magyarral beszélek és szlovákul válaszol, pedig mind a kettőnknek ez az anyanyelve, és megengedhetjük magunknak, hogy magyarul beszéljünk.” [Somorja/Felvidék].

Szórványban, ahol a többségnek nincs elegendő lehetősége és késztetést sem érez arra, hogy a kisebbség nyelvét, mint környezeti nyelvet megtanulja, szóval szórványban mutatkozik meg, hogy a közösségi nyelvhasználat vonatkozásában mennyire nincsenek *tudatosan vállalt szabályok*. Illetve létezik egy többségi elvárás, amit a kisebbség többnyire elfogad: többségi jelenlétében akkor is a többségi nyelvet használják, ha különben a többségi abszolút kisebbségben van akkor az illető csoportban. Ennek több oka lehet, az egyik a többségi bizalmatlanság: talán olyasmiről beszélnek, ami rá is tartozik, netalán éppen róla van szó, és nem érti. Egy-két megnyilatkozás azt jelzi, olykor van ok a többségi bizalmatlanságra: „A legjobb magyarul beszélőgátni a horvátoknak!” [Eszék/Horvátország]; „Szeretek magyarul beszélni, amikor nem értik meg a horvátok.” [Eszék/Horvátország]. Az viszont megfontolandó, amit az alábbi megnyilatkozás jelez: „Akkor kérdezem én Öntől, ha tíz főből nyolcan beszélnek magyarul, akkor miért nem az a kettő fő tanulja meg a magyart? Miért nekünk kell ukránul beszélni? Ez egy kicsit olyan...!” [Munkács/Kárpátalja].

A pozitív viszonyulásra egyetlen példát lehet idézni: „Hát járok barlangászni, és a klubban, hát nagyrészt mind magyarok vannak. És van egy nagyon jó barátnőm, ő román. Ő a legjobb barátnőm, ő szokott járni velünk túrázni, vagy kijön este, tábortűz meg ilyesmi.

És az úgy működik, hogy van, mikor nem vagyok ott, hogy foglalkozzak vele, és akkor vannak mások. S mondta, hogy olyan, mintha otthon lenne, mert, hogyha valaki valamit akar neki mondani, odamegy, elmondja neki románul. Hogyha ő akar valakinek mondani, elmondja románul, senki sem fog ezért problémázni, és amúgy, aki mindenki ott beszél maguk között magyarul, az őt nem zavarja, mert nem őt érinti. És bízunk annyira bennük, hogy tudja, hogy nem, nem a háta mögött nem beszéljük ki, meg ilyesmi.” [Kolozsvár/Erdély].

Olykor *előny is lehet a magyar nyelv ismerete*, álláskereséskor például: „Magamtól azt tudom mondani, hogy előny, mert azért vettek fel, mert tudok magyarul. Sokan nem tudják, hogy létezik ilyen magyar kisebbség, szóval még Bécsben sem tudják. Szóval el kell mesélni, hogy miért tudsz magyarul, nem Magyarországról vagy, Ausztriából vagy és akkor mindig el kell mesélni, hogy itt születtem, itt van kisebbség satöbbi, szóval igen. De hát előny a magyar nyelv.” [Felsőőr/Ausztria].

És végül egy bájos, *önigazoló* hivatkozás a kétnyelvűség mellett: „Toleranciát tanulunk már így kis kortól fogva. És olvastam egy tanulmányt, hogy állítólag a két kultúrában élő emberek tovább élnek. Svéd tudósok megállapításai ezek.” [Somorja/Felvidék].

Ami az olvasás, illetve az internet-használat nyelvét illeti, tömbben egyértelműen túlsúlyban van a magyarul olvasás. Szórványban kiegyenlítődik, körülbelül azonos mértékű az anyanyelven és a többségi nyelven való olvasás. („Nekem magyarul ááá... ukránul jobb, mert ááá... mert jobban tudom megérteni, mert, ha magyarul, akkor le kell ülni és legalább öt órát kell olvasni, hogy megnézni a szót, ha nem tudom.” [Munkács/Kárpátalja]). Örvidék kivétel, itt egyértelműen a német olvasmányok dominálnak. Van olyan fiatal, aki azért olvas a többségi nyelven, hogy tanulja az illető nyelvet. Az angol is ezzel a céllal preferálják többen. A szakirodalmat az oktatás nyelvén olvassák döntő módon, illetve angolul. Aki olvas újságot, az többnyire magyar lapot keres, de olyan is van, aki előnyben részesíti a többségi (szerb, szlovák) lapot. Internetes híreket sokan többségi (román) nyelven olvasnak: „...Habár, habár azért van tényleg magyar nyelvű hírportál, ugye. Ott is lehet találni, de vannak olyan dolgok, amit nem kapsz meg, csak, csak így.” [Máramarossziget/Erdély].

Az internet-használat nyelve vegyes: főleg angolul böngésznek, de magyarul is, többségi nyelven is, többnyire párhuzamosan több nyelven. A közösségi oldalak használata főleg angolul történik. Az operációs rendszer szinte kivétel nélkül angol. Filmek esetében egyre inkább előnyben részesítik a feliratozást, a szinkron rováására – ezt az angol iránti élénk érdeklődés motiválja. A mobiltelefon többnyire angol nyelvű, ritkán magyar. A modern kommunikációs eszközökkel kapcsolatos kevert-, illetve többnyelvűséget szinte természetesnek tekintik: „Itt annyira nem jellemző, úgy érzem, hogy én csak a magam nevébe és az én környezetemről tudok beszélni, hogy tényleg jellemző egy bizonyos fokú elangolosodás, elrománosodás. Viszont én nem érzem ezt a hétköznapi nyelvezetben, hogy annyira, annyira ilyen fele-fele stílusban mennének a dolgok. Sőt!” [Kolozsvár/Erdély].

ISKOLAVÁLASZTÁS

Az iskolaválasztás tekintetében a legmarkánsabb a választóvonal tömb és szórvány között. Az iskolaválasztási statisztikák azt mutatják, hogy tömbben sokkal többen választják az anyanyelvi iskolát, Vajdaság kivételével általában kétszer többen, mint szórványban. A Vajdaságban közel azonos a magyar iskolát választók aránya tömbben és szórványban,

ami az ottani beiratkozási gyakorlattal magyarázható: a szülőkkal nyilatkozatot íratnak alá, hogy tisztában vannak a többségi iskolába járás esetleges hatásaival és következményeivel (Bodó – Papp Z. 2012).

A székelyföldi megkérdezettek kivétel nélkül, de a többi tömbvidék képviselői is döntő többségben anyanyelvű iskolát végeztek. A frontvárosokban is jó az arány, Kolozsvárott például a beszélgetés egy résztvevője járt román iskolába.⁵ Az *iskolaválasztás motivációjaként* jelentkező érvek közül több már klisének számít (jobb érvényesülés, a családban úgymegtanul magyarul), de még akkor is, ha többségi iskolát végzett az illető, ebben a környezetben szükségét érzi magyarázattal szolgálni. Van, aki az ismert klisé nemileg átértelmezi („Hát nem tudom... Az biztos, hogy nem helyes teljesen forszirozni a többségnek a nyelvét, vagy valami. Szerintem sokkal logikusabb, könnyebb befejezni egy középiskolát, vagy egyetemet, hogyha a szerb általánost végzi, nem abból kifolyólag, hogy a szerb nyelvet megtanulja, mert azt meg lehet tanulni külön, később is, hanem a jobb megértés [érdekében]...” [Nagybecskerek/Vajdaság]); más a külső körülményekre hivatkozik („Szerbbe írttak. Szerb általánosba, azért mert magyarul nem volt közel iskola.” [Nagybecskerek/Vajdaság]); van, aki nem ért egyet a többségi iskolát választók döntésével („Van olyan felfogás is, hogy azért iratom szerb általánosba, hogy könnyebb legyen egyéb iskolákban. Szerintem ez nagyon rossz felfogás, mert jó, nekem nagyon nehezen megy a szerb, mert nem kell [a mindennapokban]. De kézzel-lábbal meg tudom magyarázni azt, amit akarok, és megértek annyit, amennyire nekem szükségem van.” [Nagybecskerek/Vajdaság]); van, aki rokonaival vitázik az iskolaválasztás kapcsán („Nekem például, nagyon sajnálom, hogy a családomban van két unokatestvérem, az egyik most harmadikos, a másik most elsős, és mind a kettő román iskolába jár, mert az apa román. Ezért nagyon mérges vagyok, és csodálkozom, hogy magyarul még tudnak velem beszélni, de olvasni [magyarul] nem tudnak. Mondtam a szülőknek, hogy részben magyarok vagytok, álljatok neki, tanítsátok meg, legalább annyit tudjon, hogy olvasnak... Elkészerítő, mikor jön és kérdezem, hogy olvasott-e valamit, hát nem, nem szokott olvasni...” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]). Van példa arra is, hogy a szülők az iskola választását az egész életre kiható mozzanatként tekintik: „Nekem ezt úgy magyarázták otthon, hogy azért fontos, hogy magyar iskolába járjon az embernek a gyereke, mert akkor ugyanúgy magyarok lesznek a barátai, és ahogy nagyobbodik, akkor ugye magyar lesz a jövődöbelje is, és akkor eleve ugye egy generáció már megint...” [Rimaszombat/Felvidék].

Megtörtént, hogy aki a magyar iskolát választotta, az sem járt mindig jól: „Én magyarul a középiskolát. Én első generáció voltam, amikor beindították az egészségügyit. Akkor nem voltak magyar előadók minden tantárgyból és sok tantárgy szerbül volt. Tehát 80% szerb, 20% magyar volt.” [Muzslya/Vajdaság].

Tömbhelyzetben olykor a többségi iskola az egyedüli lehetőség az államnyelv (valamennyire) rendes megtanulására. A magyar iskolában kapott államnyelvi tudás igen keveset ér: „Én is olvastam már magyarul román regényt, hogy jól értsem meg. Szerintem, ha románul olvastam volna, akkor igen keveset értettem volna meg... Az lett volna a legjobb, ha olyan szinten tudom elolvasni [tudom a nyelvet], mint ahogy magyarul is.” [Barót/Erdély]. Székelyföldön a magyar nyelvet egy magyar mindenképpen elsajátítja, a kétnyelvű-

⁵ A valóságban az arány nem ilyen kedvező: a lakótelepeken és a külvárosi negyedekben mindössze három magyar tagozatos iskola működik, a kolozsvári iskolák száma 80, ezek közül 11-ben folyik magyar nyelvű oktatás, a 94.000 ezer kolozsvári iskolás közül ebben a tanévben 10.200 tanul magyarul, ami 10,8%, jelentősen kevesebb a népszámlálás szerinti 17%-os magyar-aránynál. Lásd: <http://erdely.ma/hatranyanban.php?id=99652> (2012.10.20.)

ség a kérdés: „Hogy például magyar iskolába adják a gyereket... mindegy, de Romániába úgy kérik bárkitől, hogy anyanyelvi szinten kell tudni az államnyelvet. Románba íratják. És hogyha megtanulja a gyerek, és a magyart is, mert Székelyföldön nevelkedik, mert szerintem mind a két nyelvet simán meg lehet tanulni anyanyelvi szinten, hát akkor neki két nemzeti költője lesz, vagy mit tudom.” [Kolozsvár/Erdély].

A *többségi iskola választásával* együtt járó identitásépítést illetően a vélemények az egyik végtől a másikig szóródnak. A teljes lemondás az egyik („Nekem az a meggyőződés, hogy aki szlovák iskolába jár, az egy idő után el fogja felejtani, hogy ő magyar és egyre kevesebbet fog magyarul beszélni. Szlovák közösségbe jár és közben a barátai szlovákok és ha szlovák iskolába is jár, akkor elfelejti.” [Somorja/Felvidék]; „Ha beiratkozott szerb általánosba, vagy óvodába, akkor szerintem már elfelejti a magyar nyelvet.” [Nagybecskerek/Vajdaság]), a másik pedig egy vízió, hogy a többségi nyelv megtanulása kikerülhetetlen („Én szerbül tanultam. Előbb-utóbb úgy is meg fogja tanulni, rákényszerül. A magyar pedig? Tehát, hogy ha...” [Nagybecskerek/Vajdaság]). Léteznek köztes álláspontok, miszerint a lényeg az érvényesülés: „Én magyar vagyok, annak vallom magam, de Szerbiában élek, és az a minimális alaptudásomnak kell, hogy legyen. És az, hogy milyen általános iskolába járok szerb, vagy magyar, és az hogy középiskolában... Állja meg a helyét... meg tudja állni. Az is, aki magyarba járt, az is meg tudja állni.” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Azért választottam szlovák iskolát, mert hát gondoltam, hogy a jövőbe, ha Szlovákiában szeretnék dolgozni, akkor nem hiszem, hogy magyarul fogok beszélni a munkahelyen is. És hogy mégis könnyebb legyen azért egy csöppet. Iskolába te szlovákul beszélsz. A mi iskolánkban, ottan több a magyar, mint a szlovák, de akkor is ott óvatlanul [óhatatlanul] megtanulsz ilyen kifejezéseket is szlovákul, mert sokszor szokták kérdezni, hogy honnan tudok ilyen kifejezéseket szlovákul, és csak néznek, hogy most mi az... Úgyhogy én azért, hogy a jövőbe hogy könnyebb legyen, ha itt maradunk.” [Rozsnyó / Felvidék].

Ha valaki elkezdti többségi nyelven, többnyire *nincs visszaút*: „Nem volt választás. Szóval, ha azt vesszük, hogy a horvát vagy magyar, mivel horvátul kezdtem az iskolát, a magyar nehéz lett volna, helyesírás, onnan is azt nézem, nehéz lett volna. Horvátul kezdtem, horvátul is fejeztem be.” [Eszék/Horvátország]. És ez többnyire nem vált ki lelkiismereti dilemmát: „Román iskolát végeztem, román líceumot végeztem, román egyetemre járok – nekem ez soha nem volt gond. De azért otthon magyarul beszélünk... Jó, lehet, hogy nem beszélek mit tudom én, mennyire jól, de azért otthon magyarul beszélünk. Ezt nem tudja tőlem elvenni senki. Attól függetlenül, hogy magyar iskolába jársz, vagy török, vagy görög, vagy bármilyen. Ha egyszer magyar vagy, és mint magyar akarsz élni.” [Máramarossziget/Erdély].

Utólagos félismerések és beismerések természetesen vannak, és nem mindig kellemesek: „Nekem azért is, mert én román iskolát végeztem, nekem a magyar nyelven olvasni az eléggé, eléggé nehéz.” [Máramarossziget/Erdély]; „Én elsőben szerb iskolába, szerb osztályba jártam, [egy] másik középiskolába, és egy-két osztálytársam volt, aki beszélt hozzám magyarul, mert az egész osztály ugye szerb volt. És csak az iskolaév végére tudtam meg, hogy a fele osztály tudott magyarul, és nem akartak beszélni magyarul, hozzám szólani, vagy... segíteni, vagy bármit. És szerintem ez így van, kis korokban szerb iskolába lettek adva és akkor nekik ez már így meghatározó volt.” [Szabadka/Vajdaság].

Ha azt akarják, hogy a többségi iskola ne vezessen egyenesen az anyanyelv visszaszólulásához, akkor külön tenni kell valamit: „Nekem van egy ismerősöm, Komárom mellett

laknak valahol, a férj szlovákiai magyar, ő szlovákul is meg magyarul is tökéletesen, a feleség pedig tiszta szlovák. Ők úgy oldották meg, hogy szlovák iskolába járatják a kislányukat, de otthon magyarul is beszélnek ugyanúgy, szóval magyarul is tanítják. És mondjuk ebből semmi konfliktus nem adódott.” [Rimaszombat/Felvidék]; „Szerb iskolába? Hát, hogyha nem felejtik el az anyanyelvüket, akkor nem probléma szerintem. Mitől függ? Ha olyan társasága van nem baj, de otthon a szülőkkel legalább magyarul beszéljen, vagy akárki mással, akivel magyarul tudna beszélni.” [Szabadka/Vajdaság]; „Az emberek például könnyebben elkezdenek középiskolát, egyetemet, ha saját nyelvükön tanulhatnak. Ez nálam tényleg egész nehéz volt, mert nem [anyanyelven tanultam], és meg kellett tanulnom valahogyan elboldogulni. Ez biztosan könnyebben megfogja az embert arra, hogy tanuljon, vagy hogy megtartsa az értékeit.” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Én szlovák iskolába jártam, engem oda írtak, de mégis inkább érzem magam magyarnak, mint szlováknak. Magyarul beszélünk otthon anyukámmal, apukámmal szlovákul. Szerintem fontos az iskola, de ugyanolyan fontos, hogy otthon milyen nyelven beszélnek a gyerekkel. Meg amúgy az egyetem szerintem már teljesen mindegy, hogy milyen nyelvű egyetemre megy valaki.” [Rimaszombat/Felvidék].

Akik *magyar iskolába jártak*, azok érvei között is vannak ismert tételek: „Hát én nem tudom elképzelni, hogy más nyelven tanuljak egyetemen, ha egyáltalán... Szerintem... tehát magyarul sokkal könnyebb megérteni és úgy természetes... Nem is tudok annyira nyelveket, de szerintem az a természetes, úgy jó. Például valamilyen szakmában a szakkifejezéseket megtanulni más nyelven vagy megérteni az, nehéz.” [Marosvásárhely/Erdély]; „Én nem jártam ukrán iskolába, és nagyon bánom, hogy nem ukrán iskolába... Most könnyebb lenne. Nem annyira fogod [fel] azt az ukránt, mint a magyart.” [Munkács/Kárpátalja].

Vannak szakterületek, amelyek esetében az anyanyelven tanulás lényegi, hiszen minden közösséghez a nyelvtől keresztül lehet eljutni, nincs univerzális kulcs: „Tanulni szeretnék, de humán dolgokat, társadalomtudományokat, irodalmat, bármit, az ember az anyanyelven tud. A matematika egy fokkal szerintem egyszerűbb dolog. Nyelvek között ebben nincs nagy különbség például magyar nyelven, de filozófiát például már egyáltalán nem. Én egyszer ültem neki egy elemzést elolvasni románul, filozófiai elemzést, abszolút teljesen más világ, pedig tudok románul, de az teljesen más világ, teljesen más kifejezések.” [Csíkszereda/Erdély].

Egyesek kategorikusak: „Általánosban mindenképp magyar, mondjuk, óvodában egy vegyesbe belemennék, de tiszta szerbbe nem.” [Szabadka/Vajdaság]. A meglepetések itt sem maradnak el: „Nálunk az volt az érdekes, hogy amikor én iskolába jártam, akkor az osztálynak a 90%-a magyar volt és a 11. után, amikor befejezték az iskolát – mert én már nem fejeztem be velük –, hát alig tudtak már magyarul. A magyar iskolában!” [Ungvár/Kárpátalja].

A többségi iskola olykor *az értetlenség, a megfélemlítés, a kisebbségi tanulók elleni agresszió* helye. Az értetlenkedés-elutasítás olykor többségi (vélt) barátok részéről jön. „Szerintem az ukránok is különbözők, például egyes barátaim, akik nem olyan jó barátaim azok is megmondják, hogy igen jó, hogy tudsz magyarul beszélni. És vannak, akik jobbak és azt mondják, hogy igen te magyar vagy, ez meg az, s így ha megkérdezik, melyik iskolába járok, s akkor mondom, hogy a hármasba, az a magyar iskola, akkor kezdik: magyar iskola, minek járok oda, ha ilyen jól beszélek ukránul.” [Munkács/Kárpátalja].

Az anyanyelv miatti agresszió jöhet többségi fiatalok, tanuló társak, de olykor a tanári kar részéről is: „Nálunk ott, szóval alsóban érezni, hogy a szerb kis alsósok a magyarokat

kiközösítik. Mindig látom, hogy megjelenik egy csávó, és megállít egy elsőt, egy magyart, és kérdi, mit nézel – mit nézel, és így elkezd kötekedni. Akkor éreztem: kiközösítettek, hogy magyar vagyok, de... azért megvédtem azt az elsőt. Nem értem, úgy nevelik őket, vagy nem tudom mi a lényeg ebbe, hogy a magyarokat..., mert hát ő magyar, akkor úgy is kell bánni vele.” [Szabadka/Vajdaság]; „Én szerb iskolába jártam. Ott is voltak problémák a szerbekkel [tanulótársakkal]. Ott is magyarokat hazafele jól elverték. Nem akarom részletezni.” [Muzslya/Vajdaság]; „Igen! Velem az volt, hogy az igazgató – ukrán iskolába jártam – mert kilencedik után nekem nehéz volt például a biológia, fizika, ezek a szakszavak. Egyáltalán nem értettem. Meg a kémia! És akkor az igazgatóhelyettes mindig azt mondta, hogy »mi nagyon büszkék vagyunk az olyan gyerekekre, akik bevállalják ezt, hogy magyar iskolából ukránba jönnek, nem értenek mindent, de majd megtanulják«, meg ilyesmit! Erre kémia óra van és nem értettem, mit beszél a tanárnő és megkérdeztem. Kihívott a táblához, és én mondtam, nem értem! Mert ez év elején volt és tényleg nem értettem, hogy H₂O meg mit tudom én, hogy van ez ukránul. Ki sem tudtam váltani! És akkor bejött az igazgatóhelyettes és azt mondta: »Miért nem tanultad meg? Neked már meg kellett tanulni! Engem nem érdekel, hogy te magyar vagy!« Egyik nap ez, másik nap azt kapod!” [Ungvár/Kárpátalja]. A többségi iskolában komoly baj van, ha a tanuló úgy érzi, az ő nyelve, az anyanyelve más számára nem fontos, elhanyagolható: „Az iskolavezetés, ugye az iskola úgy gondolja, hogy ne erőlködjünk annyira a magyarral, és akkor folyamatosan elsikkadhat.” [Eszék/Horvátország].

A szlovéniai kétnyelvű, *szlovén–magyar oktatásról teljesen negatív képet* kapunk: „Engem olyan fizikatanár tanított, aki egy kukkot nem tudott magyarul. Mi irtuk fel magyarul... Nem tudnak egyáltalán magyarul, akik a tantárgyakat tanítják. Általában az órák is úgy néznek ki, hogy csak a fontosabb kulcsszavakat írják fel két nyelven, de az összes többi szlovénül folyik. Igen és ez azért van, mert a szlovén diákok – akik előtte 8 évig tanultak magyarul – egyből azt mondanák, hogy nem értjük.” [Lendva/Szlovénia]; „Tárgyi kétnyelvű oktatás nem volt: szlovén szöveg, zárójelben két-három magyar szó. Nincs presztízse a magyar nyelvnek itt Muravidéken. Ha Magyarország egy gazdag ország lenne, mint Franciaország vagy Németország, biztos lenne.” [Lendva/Szlovénia].

Általánosságban a fiatalok *helyesen látják az oktatás kérdését*. Például a többségi iskolába járó gyermek esetében világosan látják, hogy az anyanyelv tisztasága van veszélyben: „Nagyon fontos, hogy iskola után szakemberek foglalkozzanak a gyerekekkel magyarul, írni, olvasni, mert a szerb és a magyar nyelv teljesen különbözik, szóval, ami az írást illeti. És lehet, hogy helytelenül fogja beszélni a magyar nyelvet, mert otthon összeszedi a helytelen, bármilyen magyar beszédet. Nem fog tudni írni, nem fog tudni olvasni magyarul, és soha nem fog tudni úgy anyanyelvi szinten gondolkodni két irányba. Ha az alapot befejezi magyarul az általános iskolában, csak kap egy olyan alapot, kultúrát, mert igenis része az irodalom is, ami hozzánk tartozik, meg a műveltségünkhöz, azt soha otthon nem kapja meg, nem beszélnek a gyerekekkel otthon olyan dolgokról, szóval József Attilát biztos nem tárgyalná le otthon a szülők, vagy a nagyszülők.” [Muzslya/Vajdaság]; „Identitás szempontjából fontosnak tartom, hogy tanulják a történelmet például. Otthon, ha olyan a család, ahol a szülők úgy döntenek, hogy szlovák iskolába járatják a gyerekeket – ez általában a szülők döntése, jó, a kivétel erősíti a szabályt – és pláne a mai világban a szülők nagy része munkában van, és iskola után nincs ideje foglalkozni a gyerekekkel, akkor nem fogja a gyerekeknek azt az identitást megadni.” [Somorja/Felvidék]; „Értem még az anyanyelvápolást is, mint az iskolában egy olyan lehetőséget, hogy azok a tanulók, akik vegyes házasságban

születtek és szerb osztályban indultak, azoknak van olyan lehetőségük, hogy magyarul tanuljanak. Tehát szerb osztályban, de külön magyarórát, választott tantervvel, hogy legálább valamilyen szinten elsajátítsák az írást, olvasást.” [Muzslya/Vajdaság].

Az is megfogalmazódott, hogy az anyanyelv használata elsődlegesen a családhoz kötődik: „Fiatal korában tanulja a legkönnyebben a gyerek a nyelveket, és ha otthon a szülőkkel magyarul beszél még továbbra is, még mellette megtanulja a szerbet is, utána már vannak szerb barátai is, és az iskolában se lesz nagyon nagy probléma vele, mivel az iskolában tanul meg minden lényeges dolgot.” [Szabadka/Vajdaság]; „Az nem föltétel, hogy a magyar nyelvet az egyetemen, középiskolában tanuljuk. Ha te magyar anyanyelvű vagy és szerbül tanulsz, úgy gondolom, tehát attól függ, hogy milyen tudományról beszélünk. Természettudományban szerintem annyira nem fontos. Társadalomtudományban ha valaki végig magyarul tanul az egyetemen, akkor nem vagyok abban biztos, hogy szerb területen eléggé kompetensek lenne. Ha végig csak magyarul tanulnánk, akkor olyan társadalomtudományokban, ahol igenis fontos a beszéd és a kifejező készség, nem biztos, hogy megtalálnák magukat.” [Muzslya/Vajdaság].

A *csángók iskolaügye* sajátos. Aki otthon marad, az románul tanul: „Klézséről jövök, most is románul tanulok Bakóba, 12.-es leszek, és ennyi.” Van, aki a csángóföldi magyar nyelvtanítási program révén tanulja a magyar nyelvet: „Általános iskolában románul tanultam, de jártam magyar órákra is és kilencedik óta magyarul tanulok mindent.” És van, aki ilyen kezdéssel visszakerül szülőföldjére magyart tanítani: „Hatodikos korom óta tanulok írni-olvasni magyarul. Tehát az általános iskolát románul tanultam. Akkor 12.-ben kikerültem Csíkszeredába, elvégeztem a liceumot, érettségiztem, utána átmentem Udvarhelyre egyetemre, az idén végeztem, tanítóképzőt. Van diplomám és otthon fogok tanítani Magyarfaluban magyart.”

Összefoglalva az anyanyelvhasználat és az oktatás kérdését, ki kell emelni pár fontos elemet. A nyelvhasználat vonatkozásában lényeges különbség mutatkozik a tömb és a szórvány között, hiszen a nyelvi környezet mindenki számára adott. Ez pedig azt jelenti, hogy az anyanyelv fontossága szórványban akár kérdéseessé is válhat, hiszen a helyi társadalomban a többségi nyelv ismerete elsődleges és megkerülhetetlen feltétel. Szórványban állhat elő az a különben abszurd helyzet, hogy az egyén eljuthat ahhoz a kérdéshez, hogy anyanyelvének mekkora a használati, a társadalmi kapcsolatok szintjén megmutatózó értéke. Ezzel kapcsolatos az anyanyelv szórványban tapasztalható presztízvesztése (Bodó 2012).

Az anyanyelv fontosságának kérdése szinte tömbben élők számára létezik, ők azok, akik úgy vélik, az államnyelv szükséges ismerete nem mehet a nyelvi igényesség rovására. Az angol világméretű előretörése az összes nyelvi közösségek közül a szórványban élőket veszélyezteti a leginkább, ugyanis ők a legvédtelenebbek, a nyelvhatár-mivolt okán. Anyanyelvüket, magyarságukat egyesek hátrányként élik meg, és hiányzik az anyanyelven megszerzett tudás pozitív élménye. Ami nemzetek számára adott, tömbben sérül és szórványban teljesen eltűnik: az anyanyelv kontextuális elsőbbsége.

A többségi nyelv ismeretének kérdése több szinten felmerül, egyrészt, mint az élet velejárója, de úgy is, mint kihívás: ki mennyire képes egy, az anyanyelvtől lényegesen különböző nyelvet magas szinten elsajátítani. Az eredmény a személyeken túl helyzetfüggő is.

Végül, de nem utolsósorban kell említést tenni a szórványcsapdáról: miközben a szórványban élők számára speciális intézményeket kell/törekednek létrehozni (kollégiumok, külön támogatási rendszer), a felsőoktatás nyelve elsődlegesen az állam nyelve, és ez sokak számára megkérdőjelezi a speciális intézmények hitelét.

Az iskolaválasztás tekintetében a legmarkánsabb a választóvonal tömb és szórvány között. Az iskolaválasztási statisztikák azt mutatják, hogy tömbben sokkal többen választják az anyanyelvi iskolát, a Vajdaság kivételével általában kétszer többen, mint szórványban. A többségi demokrácia elvi szinten sem képes védelmet nyújtani azoknak, akiket a többségi intolerancia a kisebbségi iskola választása miatt támad, még kevésbé képes kezelni azokat a helyzeteket, amelyek az oktatási rendszer hibáival (szlovéniai kétnyelvű oktatás) vagy a kontraszelektált pedagógusok szereptüллépései okán jelentkeznek. Elvértve (Szerbiában) megtörténik, hogy magyar kisiskolásokat nagy(obb) szerb fiatalok fenyegetnek, megvernek. A kisebbségi (magyar) iskolának egyedül Kárpátalján van némi presztízse a többségi társadalomban, s ez minden bizonnyal a magyar és az ukrán társadalom eltérő fejlettségi szintjével hozható összefüggésbe.

Az iskola szerepe és fontossága meghatározó az anyanyelv őrzésében és művelésében, de az egész felelősség nem hárítható az iskolákra, főleg akkor nem, ha a gyermeket a szülők többségi iskolába íratják. A szülők felelősségéről – amire történt utalás – nincs közbizvit, a téma nem szerepel az oktatással kapcsolatos napirendeken. Ezen a téren a civil kezdeményezés sokat segíthetne.

A csángók nem rendelkeznek magyar iskolákkal, de a magyar nyelv tanítása a csángó települések jelentős részében biztosított. Még korai arról nyilatkozni, hogy hosszabb távon a rendszer milyen strukturális változásokat hozhat a csángók identitásépítésében, illetve ezekben a közösségekben a papsághoz fűződő viszonyban.

PÁRVÁLASZTÁS, VEGYES HÁZASSÁG

A párválasztás elsősorban nem az identitásról szól. Ennek ellenére nehéz nem igazat adni Karády Viktornak („A vegyes házasságok kérdésköre mindenfajta asszimilációs folyamat egyik kulcsa, hiszen mintegy fizikailag képezi le a csoportok egymásba olvadásának, demográfiai elvegyülésének jelenség-halmazát.”⁶), aki a magyar–zsidó házasságokra utal, de megállapítása általános érvényű. A bármely csoport esetében létező szimbolikus önmegkülönböztetés okán lép fel vegyes házasságok esetében egyfajta virtuális konkurenciahelyzet, hiszen mindenki igyekszik megtartani kulturális jellegzetességeit.

Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a házasság a társadalmi mobilitás egyik leggyakoribb formája, amikor a házasság révén bizonyos rétegmozgás célozható meg, érhető el. Minél kisebbek a társadalmi különbözőségek a házasulandók között, a frigyre lépők csoportjai annál inkább elfogadják a házasságot. A különbözőség okán létezhetnek „felfelé” és „lefelé” történő párválasztások – legalábbis a közösségi megítélés szintjén. Az utóbbi idők, a 20–21. század jellemzője, hogy növekszik azok száma, akik a csoportokon kívüli párválasztást preferálják.⁷

Esetünkben a vegyes házasság megnevezés a nyelvi-kulturális különbözőségekre utal. Mivel bárki, bármilyen jól vagy kevésbé ismert kultúra képviselője választott lehet, fel kell tenni a kérdést: a más kultúrájú, más nemzeti identitású párral kialakuló társas kapcsolat nyelvi vonatkozásai mennyire világosak a kezdet kezdetén? Mennyire kezelik tudatosan

⁶ Karády Viktor: A vegyes házasságok Budapesten 1950 előtt. Lásd: http://www.multesjovo.hu/en/ait/downloadablefiles/download/aitfile_id/1294/ (2012.10.25.)

⁷ Az USA-ban 1980-tól máig a vegyes házasságok aránya megkétszereződött: 8%-ról 15%-ra növekedett. Lásd: <http://mno.hu/egigero/egyre-tobb-a-vegyes-hazassag-1052750> (2012.10.25.)

ezt a kérdést? Van-e valamilyen szülői elvárás, az elváráson túl, illetve vele kapcsolatosan beszélgetnek-e arról, milyen következményei lehetnek annak, ha a társak anyanyelve különbözik, ha az egyik nyelv megítélése a másik oldalon előítéletes. Mennyire ismert és elfogadott tétel, hogy a kultúrák közötti rangsor felállítása alapvetően hiba? A kultúrák között párbeszédre, kölcsönös elfogadásra, vagyis előítélet-mentességre és nyitottságra van szükség. Közép-Kelet-Európa politikatörténete az elmúlt évszázadban viszont éppenséggel az előítéletességre és a kirekesztésre nyújt fájó példákat, s ezek akkor is hatnak a helyi értékrendekre, ha sem pozitív, sem negatív értelemben külön nem képezik vita, értelmezés tárgyát. Az alapkérdés tehát úgy fogalmazható meg: a nyelvi-kulturális különbség léte a párválasztás előtt is számon tartott, figyelembe vett tényező-e, vagy csak akkor foglalkoznak vele, amikor előáll a helyzet? Feltételezhető, hogy kisebbségi oldalról eleve létezik valamilyen viszonyulás, többségi oldalról csak akkor, ha az illetőnek léteznek kisebbségi kapcsolatai, vagy olyan közegben élt és nevelkedett, ahol a nyitottság, a befogadás alapértéknek számított. Mennyire képzeltető, illetve várható el, hogy a vegyes házasság az „egyenlők házassága” legyen?

Alighanem tévednek azok, akik szerint a *vegyes házasság eleve kudarcra* van ítélve, de többen dilemmáznak: „A vegyes házasságot annyira... nem tudom. Végül is gond lehet, de az annyira úgy érzem, hogy nem.” [Szabadka/Vajdaság]. Mások szerint vannak kizárt, illetve figyelembe nem vett lehetőségek: „Ha vegyes házasságra gondolok, akkor az román és magyar között. Például a cigány nem jön be valahogy...” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]. Van, aki előnyről, érdekről beszél: „Érdek lehet, hogyha valakinek van pénze, meg minden... De nem tudom, hogyha nem tudok vele lenni egyszerűen beszélgetni, vagy valami, akkor én azt nem vállalom, hogy na most van pénze.” [Szabadka/Vajdaság]; „Előnyök és vegyes házasság? Két karácsony, két ajándék. Ez egy ilyen multikulturális felfogás, hogy ismerni fogja mind a két kultúrát, mind a két fölfogást, mind a két népnek a szokásait, és ez szerintem nagyon jó.” [Újvidék/Vajdaság]; „Vegyes házasság? Elvben a társsal nincs gond, de jön a rokonság.” [Somorja/Felvidék].

Egyértelműen *pozitívan itéli meg* sokan: „Teljesen rendben van.” [Muzslya/Vajdaság]; „Vegyes házasság – nem tudom. Nekem nincs ellene semmi kifogásom.” [Szabadka/Vajdaság]; „Szerintem, hogyha így kialakul a dolog egy román és egy magyar között, szerintem semmi akadálya a házasságuknak.” [Barót/Erdély]; „Szerintem két ember, aki szereti egymást, meg tud egyezni bármiben. Gyereknevelés terén is, hogy milyen nyelvű lesz, vagy kettős nyelvű, vagy valami. És, hogy ki, mi, társaságban milyen nyelven beszélnek, szerintem [ebben is]. Az nem, nem volna fontos? Szerintem, nem csak itt arról van szó, hogy román, hogy magyar. Bármilyen nemzetiségű legyen, kínai vagy fekete, vagy bármilyen. Szerintem el lehet képzelni, hogy két ember, hogyha szereti egymást, akkor miért ne. Tehát, nem igaz, hogy a kultúra miatt föltétlen ebből problémát kell csinálni.” [Kolozsvár/Erdély]; „... hogyha tényleg az emberben megvan az, hogy emberként kezeljük egymást és nem nemzetiség szerint. Tehát az embernek az értékeit próbáljuk értékelni, akkor szerintem ez nem szokott probléma legyen [lenni], hogy most éppenséggel románnal barátkozom vagy magyarral. Tehát azt én azt tartom fontosnak, hogy az embernek a személyiségeit, az értékeit vegyük figyelembe.” [Barót/Erdély]; „Bizonyos szempontból jó, úgymond az utódoknak, mert két nyelvet fognak tudni alaphból, mert az egyik szülővel az egyik nyelven fognak beszélni, a másikkal meg a másik nyelven. Viszont szerintem nem kéne a szülőknek erőltetni, szóval a gyerek döntse el aztán, hogy milyen nyelven szeretne tanulni a későbbi időkben, hogy ha már képes lesz dönteni a jövőjéről.” [Somorja/Felvidék]; „Vannak em-

berek, akik [szerint] a vegyes házasságban csak az egyik fél nemzetiségének anyanyelve érvényesül... Az egyik legjobb barátnőm szintén vegyes házasságból származik, édesanyja szerb, de férje mellett szépen megtanult magyarul. Igaz, hogy ők otthon szerbül beszélnek, azért mind a három gyerekük magyar iskolába, általános iskolába és középiskolában jártak.” [Nagybecskerek/Vajdaság].

Van, aki többen élőként *esélyt is alig lát* arra, hogy a vegyes házasság létrejöjjön: „Mondjuk, aki magyar közösségben él, az nem valószínű, hogy egy románnal fog összeházasodni, mivel nem is ismeri, nem is találkozik nagyon velük...” [Sepsiszentgyörgy/Erdély]. Többen vannak azok, akik *nem tartják jónak*: „Van egy nagyon jó lány barátom Brassóban. Tényleg nagyon jól néz ki a lány, minden nagyon sok román pasas megfordul utána, de azt szokta mondani, azt tartsa ő magának, hogy román pasas neki nem kell. Ő Brassóban él, román közösségben, neki csak magyar pasas kell.” [Barót/Erdély]; „Én nem kötnék igazán. Tehát nekem az fontos, hogy a gyerekek magyarul beszéljen. De viszont ha úgy alakulna, hogy mondjuk tényleg vegyes házasságot kötnék, akkor nem engedném meg, hogy a gyerek ne beszéljen magyarul.” [Szabadka/Vajdaság]; „Nem tudnám elképzelni, hogy szlovák barátnőm van. Mert nem tudnám azt csinálni és úgy csinálni, ahogy én ezt szeretném, mert valamilyen szinten alkalmazkodni, persze mindenképpen [kell] alkalmazkodni, de az egy plusz alkalmazkodás. Ha én kimegyek a barátaimmal – speciális helyzetben vagyok, mert csak magyar barátaim vannak – most oda rakok [közéjük] egy szlovákot.” [Somorja/Felvidék]; „Vegyes házasság... mint például apukám, a családtagok... Apukámnak a bátyja felesége szerb, apunak a nővérének a férje ilyen nagy magyar nacionalista, és így összeháborította érted, a családot és huszon éve nem beszélnek ez miatt... mert ilyen történt. Szóval, én is azt mondom, ha nekem gyerekek lesz, ha lehet, akkor már [legyen] magyar.” [Újvidék/Vajdaság].

Egyesek *félnek az asszimilációtól*: „A gyerekvállalás terén és a párkapcsolat terén például én nyíltan vállalom és őszintén vállalom, igen én büszkén állok ilyen szívvel, hogy nekem, amíg világ a világ, nekem magyar párom volt, és magyar párom lesz, és ez úgy is van rendjén. Van aki, sok van, aki házassági életbe él a románnal, vagy ilyen vegyes házasság, és gyerekek is születnek. Van akinek jól megy, van akinek nem. Mindenkinek gratulálok, akinek sikerült, akinek nem, nagyon sajnálom, és örvendek, hogy nem jött össze az összeolvadás.” [Kolozsvár/Erdély]; „Szerintem a magyar még azt is magába foglalja, hogy az emberben tudatosodik az, hogy nem keveredik más népekkel... vagyis, hogy nem fog beolvadni most egy országba... vagyis ország népével nem fog házasságot kötni...” [Barót/Erdély].

Mások számolnak a vegyes házasságok létével, *egyszerűen tudomásul veszik*: velejárói a helyzetüknek: „Nekem van az osztályban egy szülő. Az apuka magyar, az anyuka szerb, teljesen szerb, és jól beszél magyarul. Megtanult. Úgy beszél, mint én, magyarul. Nagyon helyesen, szépen beszél magyarul.” [Muzslya/Vajdaság]; „A vegyes házasság az pontosan azt jelenti, most spontán ami eszembe jut a szüleim szituációja, hogy édesapám nem beszél magyarul egy szót sem, [ami] édesanyámnak az anyanyelve. És akkor természetesen németül lesz a nyelv és a magyar jobban egymáshoz [?], de még továbbadják.” [Felsőőr/Ausztria]. Vannak, akik számolnak ezzel a párkapcsolati lehetőséggel, de a vegyes házasságot illetően vannak elvárásaik: „Vegyes óvodába jártam, tehát úgy, hogy vegyesen voltak... Egy dalocska magyar volt, a másik szerb, és mondjuk én azt később vettem észre, hogy ez nekem nagyon sokat segített aztán amikor... Szerintem ezt meg lehetne oldani. Meg én nem mennék férjhez egy olyan emberhez, aki azt mondja, hogy márpedig a mi gyerekünk

szerb óvodába fog járni.” [Szabadka/Vajdaság]; „Szerintem hogyha vegyes házasságban él valaki, akkor nem kell elfojtani egyiket a másikért. Azért, mert most a magyar jobb, vagy a román jobb, akkor most...” [Kolozsvár/Erdély]. Ezek az elvárások olykor megvalósulnak: „Kerültem én olyan szituációba, hogy mondjuk egy vegyes házasság és otthon a szülők szerbül beszélnek, és jobban tudta a magyar kultúrát, meg a magyar történelmet, mint az, akinek apja, anyja, nagyszülei magyarok. Tehát, hogy most valaki mikor magyar, minek érzi magát...” [Nagybecskerek/Vajdaság].

Olykor egy váltás mutatja meg, hogy a vegyes házasság *többletvállalást* is jelent: „Mi ezt megértjük haveri körben: az egyik legjobb haveromnak éveken keresztül mindig román párja volt. És összejöttünk haveri körben és azt mondtuk, már azért sem fogunk 13-an vagy 15-en, vagy hányan voltunk, egy ember kedvéért románul beszélni. Már azért sem. És hát havernak mindig román barátnője volt, mindig fordított, mindig fordított. És néztük, hogy te nem unod már? Nem, mert, hogy jól van ez így. Most olyan két és fél éve, magyar párja volt, összegyűltünk, mármint a nagy baráti kör, szórakoztunk és egyszer elkezd fordítani a lánynak. A lány ránéz: nem vagyok hülye, értem. Jé, fiúk annyira jó érzés, nem kell fordítsak.” [Kolozsvár/Erdély]. A többlet tudatos viszonyulást is jelenthet: „Én meg hallottam egy emberről, hogy román nővel házasodott össze, és a házban felcímkézett mindent: tanuljon meg magyarul. Ráírta, hogy kapcsoló, fogkefe, minden... És megtanult.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély].

A *vegyes házassághoz vezető útnak* a kezdete külön figyelmet érdemel. Milyen körülmények teszik lehetővé, járulnak hozzá a vegyes házasságok létrejöttéhez? Kezdődik a vonzódással, amely átvált szerelembe: „Ne azon múljon, hogy én beleszeretnék egy szerb [fiúba], jaj én nem megyek hozzá, mert szerelmes vagyok beléd, de inkább hozzámegek máshoz, mert te szerb vagy... Ezt így nem lehet! Valamilyen szinten a szerelemben nincs határ!” [Újvidék/Vajdaság]; „Valószínűleg szerelem alapján. Szerintem anyanyelven legszebb a szerelem, de nem ítélem el semmiféleképpen azt, aki a pocsolólyán túlról hoz valakit.” [Lendva/Szlovénia]; „Nekem például volt román barátnőm. Igaz, hogy magyarul beszélgettünk, kis románt is bele. Inkább magyarul ő inkább tudott magyarul.” [Barót/Erdély].

A házasság motivációja lehet *bizonyos számítás* is: „Hát meg úgy érezzük, hogy tehát, hogyha szerb a férjünk, vagy lesz, akkor, hogy így az egész, hogy a környezet jobban elfogad azáltal, hogy szerb a férjünk... meg jobban meg tud védeni a szerb környezetben.” [Szabadka/Vajdaság]. Itt a háttérben jelen van a félelem, hogy a közösség intoleráns, netán ellenséges – és ezzel is számolni kell, sajnos.

Ritkán találni ideális helyzetet, amikor a vegyes házasságban etnikai szempontból egyik sem domináns: általában a többségi nemzethez tartozónak erősebb a családon belüli helyzete. Miközben a többi régió esetében a férj és a feleség között nem észlelhető dominancia etnikai szempontból, a válaszok azt mutatják, hogy a szerbek esetében a férjeké a *domináns szerep*: „A vegyes házasságban általában ugye az apuka a domináns, az apuka a szerb. Vannak olyan vegyes házasságok, ahol elfogadja, hogy az anyuka magyar, és elfogadja a magyar nyelvet, de sajnos többségben nem fogadja el.” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Általában az apa határozza meg, de én tudok sok olyan esetet, ahol az anya magyar, és a gyerekek magyarnak vallják magukat.” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Itt Muzslyán és Bánátban is a magyar lányok, akik szerb férjet választanak 99%-ban a gyerekeik nem tudnak magyarul. Viszont, ha magyar férfi elvesz egy szerb lányt, ott nagyobb az arány. Tehát nem azért mondom, ezek tények...” [Szabadka/Vajdaság]; „De én azt is észrevettem, hogy a

szerb fiúk sokkal jobban elfogadnak, mint a lányok, szóval ők nem közösitenek annyira [ki.] mint a lányok. A szerb fiúk közül az én generációmban kb. mindenkivel jóban voltam... hülyéskedtem velük, minden, aztán szerb lányokkal pedig jóformán egyszer se.” [Szabadka/Vajdaság]; „Magyar a férfi és szerb a nő, ott a magyar is meg a szerb is egy szinten van. Hát pl. hogyha szerb az anyuka, és magyar az apuka, akkor mind a kettő [egyforma], de viszont hogyha szerb az apuka, és magyar az anyuka, akkor biztos, hogy a szerb.” [Szabadka/Vajdaság]; „A Nemzeti Tanács adta a segítséget az elsőbe induló gyerekeknek,⁸ továbbá a magyar gyerekeket támogatta. Én akkor meg voltam bízva, hogy azokkal szülőkkkel beszélgessek el, akik vegyes házasságban élnek és szerb iskolába akarják a gyerekeket beírni. És én is rájöttem arra, hogy volt egy ház, ahol az apa szerb, az anya magyar, és az anya azt mondta, hogy mivel nekem a férjem szerbül tanult, a kislánynak is úgy kell. Úgyhogy általában ez a patriarkális jelen van itt a nálunk.” [Muzslya/Vajdaság]; „Az egyik legjobb barátnőm szintén vegyes házasságból származik, édesanyja szerb, de a férje mellett szépen megtanult magyarul. Igaz, hogy ők otthon szerbül beszélnek, azért mind a három gyerekük magyar iskolába, általános iskolába és középiskolában jártak. Nem lehet ezt úgy általánosítani vegyes házasságokkal, konkrétan Szerbiával, hogy akkor [mindig] a szerb nyelv erősebb. [Nagybecskerek/Vajdaság].

A gyermekvállalással együtt járó kérdés (kell, hogy legyen), hogy a gyermek identitását illetően ki és mikor dönt. A vegyes házasságból származók dilemmája, hogy a többségi nyelv és kultúra közéleti dominanciája mennyire engedi a *kisebbségi értékek szabad vállalását*. Léteznek pozitív példák: „Én ilyen kevert családból vagyok, apukám szlovák volt, anyukám magyar, de mindig jó érzéssel töltött el az, hogy igen, magyar.” [Rimaszombat/Felvidék]; „Én ukrán iskolába járok... Nekem az anyukám magyar, de az apukám ukrán. Én szeretek magyar könyveket, nekem nagyon sok van, mamám nekem sokat mesél Jézuskáról, Máriáról. Magyar vagyok, mikor megszülettem máris magyar voltam.” [Técső/Kárpátalja]. „Én most nem azért, mert nekem román a párom, hanem csak, de hogy én nem látom úgy ezt [a vegyes házasságot] most kizáró oknak föltétlenül. Viszont van benne, van benne egy olyasmi, hogy mi lesz a gyerekekkel majd. De, hogy szerintem két echte magyar embertől is lehet elkanászosodott gyerek. Sőt, tehát, szerintem nagyon nagy, nagyon nagy hangsúly van a nevelésen és a szülőkön.” [Kolozsvár/Erdély].

Az *iskola és a templom szerepe* kiemelten fontos, olykor meghatározó: „Vegyes házasságból a gyermek szerb iskolába jár, a szerbet fogja jobban tudni... Azért, mert jobban tud nálunk érvényesülni ezzel a nyelvvel...” [Magyarkanizsa/Vajdaság]; „Én az iskolában magyarul beszélek a barátaimmal, és ukránul a családdal, és a magyar könyveket olvasom. A szüleim ukránok és én magyar vagyok.” [Técső/Kárpátalja]; „[Magyar?] Mi, a család, Budapest, tudomány és templom... Mert a nagyink gyerekkoromban, ő beszélt csak magyarul, a templom, én ukrán iskolába járok és nekem... kórus, vagy templom – én szóval ott beszélgetek csak magyarul.” [Munkács/Kárpátalja]. „[Rokon gyermekek.] Az apjuk szerb, és mikor elkezdek hozzájuk magyarul beszélni, nem akarnak visszaszólalni magyarul. De a mamám az folyamatosan magyarul beszél [hozzájuk]... És szerb iskolába járnak, óvodába is, és nem akarnak megszólalni magyarul, csak annyit, hogy igen, nem.” [Szabadka/Vajdaság]; „Hát, hogyha vegyes házasságba, hát, ez most... ha én rajtam múlna, akkor biztos. Magyarba íratnám, mert nekem fontos. Én úgy éreztem, hogy magamon is, hogy ha én a szerbbe jártam volna, akkor tényleg az ilyen meghatározó. Meghatároz az iskola. Mert mégis, amilyen nyelvű iskolába jár a gyerek, azt a nyelvet fogja jobban tudni, ápolni.

⁸ Minden bizonnyal a magyar állam által biztosított oktatási-nevelési támogatásról van szó.

Jobban fog azon a nyelven olvasni, tehát jobban fogja tudni azt a nyelvet, mint a másikat.” [Szabadka/Vajdaság]; „Az elszomorító, hogy tegyük fel, egy magyar nő összeházasodik egy román férfival és a gyereket román iskolába adják, mert a román nehezebb nyelv és akkor... Vagyis nem nehezebb nyelv, de úgy látszik, hogy a magyaroknak valahogy nehezen megy a megtanulása. És akkor inkább gyerekkorától románul tanul. A gyerek egy idő után nem fogja magyarnak vallani magát. Tehát már megrendül az identitása...” [Sepsiszentgyörgy/Erdély].

Egyesek a reményiki *alaptételt kiegészítik*, az iskola mellett más hatásra is számítani lehet/kell: „Hogy kisebbség vagyunk... ehhez nekünk köll az, hogy a magyar nyelvet tanuljuk, hogy járhassunk olyan helyekre, ahol néptáncra, ilyesmire, hogy megismerjük a kultúrát, mert az iskolában nem mindegyik történelemtanár adja elő a magyar történelmet is...” [Újvidék/Vajdaság]; „Vegyes házasságból származom: apukám szlovén, anyukám magyar. És otthon mindig, otthon szlovénul beszélünk apám végett, merthogy ő még egy mukkot sem tud, még ma sem. Pedig már harminc, vagy huszonöt éve, de még mindig nem beszéli a magyar nyelvet. Mamámmal, unokatestvéreimmel anyu részéről, azokkal mind magyarul beszéltem. Voltak ilyen [helyzetek] – mondták nekem –, hogy kevertem a két nyelvet, de lassan-lassan akkor már rájöttem, hogy ez két nyelv, ezt külön-külön kell, tehát vagy a szlovént, vagy a magyart használjam. És akkor így lassan, nyolcadik osztály végén kezdtem így magyar vetélkedőkre járni, magyar történelmet, meg Petőfi Sándor... Irodalmi vetélkedőkre, ahol már eredményeket is értem el és akkor így még jobban megtetszett. A csapat miatt is megtanultam az anyagot, de akkor megtetszett az, amit tanulok, hogy akkor van közös témánk, amiről tudunk beszélgetni – tehát nem csak az, hogy az órán tanulunk, hanem valahogy a részem is lett. Tehát én is magyarnak vallom magam, akkor így lassan-lassan kialakul. Akkor elkezdtem táncolni, Enikő is táncol. És akkor egyre aktívabb lettem, és azért is mondtam, hogy aktivitás.” [Lendva/Szlovénia].

Gondot az okozhat, ha valaki (tanár, hivatalosság) felszólít valakit, hogy vallja meg, vegyes házasságból származóként *minek vallja magát*: „Mondjuk én mindig élveztem olvasni és hát érezni, ahogy magamba szívom ezt a... nem tudom! Nem is kultúrát, hanem... [csend] nem tudom elmagyarázni. [Lelkiség? Mentalitás?] De nekem volt mondjuk egy ilyen pillanatom, hogy azt hiszem ötödik osztályban az egyik tanár a suliban megmondta, hogy most el kell döntenetek, hogy ti milyen nemzethez tartoztok. Mondjuk nekem édesapám ukrán. Szóval én vele oroszul beszélék és ez nekem... na, szóval jól beszéltem mind a két nyelvet és ez egy kicsit furcsa volt, hogy most nekem választani kell a két szülőm nemzetisége között. De hát én gondolkoztam egy kicsit és választottam a magyart.” [Ungvár/Kárpátalja].

Az idézett helyzet irányítja rá a figyelmet a szülői felelősségre: az identitás kérdését nem lehet megkerülni. Jó volna, ha a fiatal úgy szembesülne a vegyes házasság kapcsán felmerülő társadalmi elvárással, hogy képes legyen végiggondolni, fel tudja mérje, milyen kötésekkel vállal és ezt miként kommunikálja. Tehát tudatosságra van szükség, figyelmességre és megfontoltságra. Ezt a kérdést fogalmazta meg igen érzékletesen az egyik válaszoló: „Mikor, hogyan kezdődik, mikor ébred rá a gyerek, hogy lehetnek különbségek nyelvileg egyes emberek között – s ezek nem egyéniek, hanem csoportot alkotnak? Hát, nem tudom. Én a vegyes házasságot annyira, nem tudom. Az is, végül is az is gond lehet, de az annyira úgy érzem, hogy [maga a házasság] nem. Vegyes házasságból nagyon sokan úgy vannak, a környezetemet vagy a rokonságomat nézem, hogy szerb osztályba járnak, otthon magyarul beszélnek. Érdekes dolog. De viszont az iskola az meghatároz valamit, hogy hova tartozik az ember. Meg az a nyelv. Az egyik unokatestvérem az például mene-

kült lányt vett el,⁹ ugye szerb osztályba járt. A másik pedig egy magyar lánnyal van együtt, és ugyanaz az anyuka nevelte őket, ugyanaz az apa, és mondjuk, ez lehet olyan furcsa dolog. Valahol, tehát nekik valahol legbelül el kellett biztos dönteni, hogy hova húznak, vagy nem tudom. És érdekes, hogy két testvér, édes testvérek, az egyik jobbra a másik pedig balra megy.” [Szabadka/Vajdaság]. A két testvér döntése közötti különbség minden bizonnyal az iskola hatásának tudható be, amiből az is kiderül, hogy többségi és többségi iskola/osztály között is lehetnek különbségek.

Összefoglalva, a vegyes házasságok esetében ideálisnak mondható teljes nyitottságra, előítélet-mentességre, a kultúrák közötti egyensúlyra alig találni példát. A válaszok csak elvétve, kivételként utaltak ilyen helyzetre. Klisék mindkét oldalon léteznek, de a demográfiai és politikai helyzetből következően a többségi oldalon a házasságba is bevitt dominancia gyakori, a kisebbségi oldalon megjelenik az asszimilációs veszély nyílt megfogalmazása. Mi több, szerb alanyok áttételesen, de a közvetlen környezet ellenséges magatartására utaltak.

A szerb–magyar vegyes házasságok esetében szinte kivétel nélkül a szerb férfi az etnikailag domináns, ha a feleség szerb, akkor van példa a kisebbségi nyelv elsajátítására. A többségi házastárs igen ritkán tanulja meg a kisebbség nyelvét, ami felveti a házastárs kulturális különbözősége mellőzésének, figyelmen kívül hagyásának a kérdését. A többségi akkor is érdeklődhet élettársa kulturális értékei, hagyományai iránt, ha a nyelvet nem beszélni, de a nyelvismeret hiánya zavaró tényező. A saját kisebbségi kultúrájához való ragaszkodása elkülönülést jelent, nem vagy csak sajátos esetekben lehet közös programok tárgya, s a családi összhang nevében a kisebbségi inkább lemond, visszavonul.

Mivel igen sokan teljesen rendben valónak tekintik a vegyes házasságot, nem számolnak azzal, hogy a helyzet etnikai szempontból az egyik felet (általában a kisebbségit) választás elé állítja. Vegyes házasság esetében a gyermek identitás(választás)át zömmel kontextuális folyamatok, környezeti tényezők alakítják, a családok külön nem foglalkoznak a gyermek esetleges dilemmáival, a kettős kötődés okán olykor felmerülő kérdésekkel. A vegyes házasságok döntő többsége nem veszi tudomásul, hogy a vegyes házasság asszimilációs tényező lehet, az asszimiláció pedig valamilyen családi/társadalmi kényszer jelenlétére vezethető vissza. Külön említendő, és jelzés értékű, hogy szerb–magyar vonatkozásban létezik olyan megnyilatkozás, hogy jó a vegyes házasság, mert a szerb férj megvéd(heti) a feleséget akkor, amikor erre szükség van. Mivel a mintába olyan fiatalok kerültek, akik beszélnek a magyar (kisebbségi) nyelvet, nincs képünk arról, hogy milyen szempontok és tényezők hatnak akkor, amikor a gyermek a kisebbségi nyelvet egyáltalán nem ismeri – amire igen sok példát lehet találni.

Különbség mutatkozik a vegyes házasságokat illetően a tömb és a szórvány között. A tömbben az országosan többségi is ismeri a magyar nyelvet, a kisebbségi kultúra befogadása számára nem jelent akadályt. Szórványban – és Órvidéken különösképpen – a kisebbségnek alig van esélye arra, hogy anyanyelvét és kultúráját gyermekének továbbadja.

Vegyes házasság esetében az lehetne a megoldás, ha a családi többségi nyelvhasználat, illetve a környezet többségi nyelvi és kulturális hatásait a magyar iskolába íratás révén igyekeznének kiegyensúlyozni – a megnyilatkozó fiatalok közül sokan csak ennek a feltételnek a teljesülése esetén képzelik el jövőjüket többségi házastárs oldalán.

⁹ Menekült lány: a délszláv háború során és azt követően, zömmel 1995 után, főleg Horvátországból százezres nagyságrendben érkeztek szerb menekültek Szerbiába, és ezek jelentős részét Bácskában meg Bánátban telepítették le.

MAGYARSÁG ÉS A HELYI VILÁG

Mindenkinek szüksége van arra, hogy olykor közösségben, kisebb-nagyobb nyilvánosság előtt megmutatkozzon: olyanként, amilyen ő igazából, amikor nem bizonyos elvárásoknak kíván megfelelni. Felmerül a kérdés: mi vihető ki az utcára vagy a közösségi terekre, mit fogad be, illetve mit visel el a (többséget alkotó) helyi közösség? Ha nincs meg a megmutatkozás lehetősége, akkor hiányzik a magyarsághoz kötődő pozitív élmény. Akkor az egyén úgy érezheti, hogy magyarsága olyan (magán)ügy, amellyel vissza kell húzódnia, nem érdemes/lehetséges kinyilvánítania. Ez is része annak az érzéseggyüttesnek, amelyet valaki így foglalt össze: „Itt naponta küzdened kell azért, hogy Te magyar vagy. Magyar vagyok, és itt vagyok magyar.” [Somorja/Felvidék]. Az anyanyelv státusát jelzik például a feliratok, és ezek megléte jóleső érzés („Szedednek mentünk külföldre, Magyarország felé, nekem nagyon pozitív volt, hogy minden magyarul írott, pékség... ilyesmi, szóval jó volt.” [Szabadka/Vajdaság]).

HELYI KAPCSOLATOK

A munkahelyi közösség csak a legritkább esetben magyar, a mindennapi életvitel is – a tömb kivételével – többségi, legjobb esetben vegyes nyelvi közegű. A környezetre vonatkozóan a legtöbb megnyilatkozás vajdasági – alighanem itt a legtöbb a dilemma, a friss, fájó seb.

A *pozitív tapasztalatra* kapunk kevesebb példát: „Például nekem benn Brassóban tiszta román az állásom, az egész osztály, százharmincan vagyunk benn. Mindenki román. Hárman vagyunk magyarok, nem, négyen vagyunk magyarok. Nem is ismertük egymást, nem beszélgettünk... De a románok keresték a társaságomat például. Én alig tudtam [románul] eleinte, mikor bekerültem akkor jöttem haza Magyarországról, kicsit törtem a románt, de úgy is többen egyre segítettek... segítőkészek...” [Barót/Erdély]; „Nekem nem volt rossz tapasztalatom olyan téren, hogy én mostan itt magyar vagyok. Lehet, hogy a szerencsésebb emberek közé tartozom, de nem volt. Én Kelet-Szlovákiából vagyok, és ott sem éreztem úgy.” [Rimaszombat/Felvidék]; „Én horvát iskolába jártam, és így beilleszkedtem ebbe az egészbe, és jól beszélem a horvát nyelvet. Ugyanúgy jól tudok elbeszélgetni egy horvattal, mint egy magyarral. Úgyhogy nekem mind a kettő jó. De én sem mennék magyarba, hogy ott legyek, mint magyar!” [Eszék/Horvátország]. Ez utóbbi esetben érezni némi mellékzöngét – talán: kellemetlen magyarországi tapasztalatot – a megnyilatkozásban.

Egyesek úgy gondolják, hogy a magyarok csak bizonyos *feltételek teljesülése esetén számíthatnak* a többség megértésére: „Ha nagyon hangsúlyozzuk azt, hogy magyarok vagyunk, kiközösülünk. Ha csak egymással barátkozunk, ha nem törekszünk arra, hogy a szerb nyelvet tökéletesítsük, akkor az szemet szúr. És ez adja a gond nagy részét.” [Muzslya/Vajdaság]; „Én éppen azt gondolom, hogy tehát magyarnak itt, csak akkor tudnak bennünket elfogadni magyarnak, hogyha az ország nyelvét is teljes mértékben elsajátítjuk, és hogyha mi őket teljes mértékben elfogadjuk.” [Muzslya/Vajdaság]; „Mondtam, hogy Zsolnára jártam [iskolába], ott volt egy lipótszentmiklósi fiúcska, aki úgy haverkodott volna velem, és nem tudta, hogy magyar vagyok. És nézzük ott a tévét, pont valami ilyen híradó ment szavazásról, az itteni szavazásról, és hogy hú, bekerültek a magyarok a Parlamentbe. Hogy

a Bugár, meg ezek, meg akkor a Duray,¹⁰ és ő elkezdett ott szentségelni, hogy hú, ezek a debil magyarok, hogy bekerültek, meg így-úgy. És én csak ránéztem, fölkeltem és otthagytam. És ő nem értette szerencsétlen feje, hogy hát mi bajom van. Mert ő úgy mindenkire elkezdett, szóval az összes magyarra, nem csak az bántotta őt, hogy a magyar politika. Én aztán magyaráztam neki, hogy »hát, figyelj, ugyanúgy engem is megbántottál, mert hát én is magyar vagyok«. De hogy ő ezt nem tudta. És rengeteg ideig jött utánam, hogy elmagarázza azt, hogy értsem már meg, hogy ő arról nem tehet, hogy ő nem szereti a magyarokat. Ő ebbe nőtt föl, meg ez a neveltetése...” [Rimaszombat/Felvidék]. Mások a *kisebbségi önkormánylat* vélik szükségesnek: „Én úgy érzem, hogy ők [a románok] is ugyanazt élék át, amit mi. Mindenre kell rendesen válaszolni. Magyarul? Beleszólok a témába, vagy inkább tartózkodom, hogy ne legyen gond belőle. És érzik, hogy nekünk is ugyanaz a sorsunk, [így] jobban tudnak velünk azonosulni, jobban, mint a magyarországiak.” [Barót/Erdély].

Olykor *magyar oldalon* találnak *kifogásolnivalót*, előítéletet: „Szabadkán, nem konkrétan Szabadkán, hanem a környékén igenis a magyarok nem akarnak beszélni szerbül, és igenis azért vannak problémáik az egészből.” [Újvidék/Vajdaság]; „Volt nálunk egy fiú, nagyon jó volt, de ő román volt teljesen és a román vidékre is akart elmenni, meg minden, úgy hívják, hogy Costi... Mondta nekünk [a főnök], hogy milyen jó ez a fiú, milyen ügyes, csak kár hogy román.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély].

Az emberi kapcsolatok normalitásának egyik feltétele a *kölcsönösség*. A többség-kisebbség közötti kapcsolatok terén ez a legkritikább esetben valósul meg. „A szlovák? Nem fog magyarul megtanulni soha. Mert a magyar megtanul szlovákul. Szerintem az anyanyelv a tényező az egészben.” [Rimaszombat/Felvidék]; „Egy szlovákiai magyar ember szerintem úgy érezheti magát Szlovákián, mint egy balkezes a jobbkezesek között. Minden jobbkezesre van elkészítve, és némi támogatás mégis van a balkezeseknek, de nem úgy, hogy...” [Rimaszombat/Felvidék]; „Szabadkán itt senki nem akar nagyon magyarul viselkedni, hogy »jó napot«. Tehát [köszönök] egy nyelven jó napot és akkor játszom... Nem értik. Mosolygok én is vissza és nem értem. Tudom, hogy ez, tehát gyerekkoromban a szüleim erre nagyon haragudtak, hogy piacon se akartam sose beszélni szerbül, pedig tudtam persze. De nekem az fontos, hogy magyarul tudjanak. És akkor játszottam, hogy nem értem. Akkor anyukám mindig mérges volt rám, hogy ilyen kis erőszakos-veszekedős voltam, de fontosnak tartom és sajnálom, hogy nagyon sokan nem harcolnak ezért. Tehát ha mindenki harcolna, akkor lehet, hogy valami javulás is elérhető lenne. Hogy valahol természetes legyen az, hogy ha bemegyünk valahova, akkor »jó napot«, »dobar dan« és kész.” [Szabadka/Vajdaság]; „Én még azt is szoktam, tehát végig magyarul beszélek, az eladó pedig végig szerbül. De engem nem zavar, ő sem zavartatja magát, de én sem. Tehát én nem engedek az anyémból, én értem, hogy ő mit mond, ezek szerint ő is érti, hogy én mit mondok. De ahogy ő nem akar, én sem! Szóval így megy a kommunikáció. Kérek egy kenyeret, megkérdezi szerbül: még valamit? Mondom neki magyarul: mást nem kérek. Mondja nekem, hogy 75 dinár, én megkérdezem magyarul, kell-e apró, nem kell apró, jó lesz így is!” [Szabadka/Vajdaság]. Az utóbbi két eset a fronthelyzetű településekre jellemző, ahol mind a magyar, mind a többségi nemzethez tartozó közösség jelentős, és a pozícióharcok gyakoriak.

Vannak, akik bizonyos viselkedésmódokat nem személyekhez kötnek, hanem az egész *népet jellemzőnek* ítélik meg: „Én úgy vettem észre, persze vannak kivételek, hogy tehát a szláv nép kicsit agresszívabb, mint a magyar, és, hogy tehát, hogy a nevelésen látszik,

¹⁰ Felvidéki magyar politikusok.

hogy a magyarnak jobban azt nevelik, hogyha megvernek, vagy mit tudom én, akkor ne üssünk vissza.” [Szabadka/Vajdaság]; „Én azt nem mondanám, hogy a szlovák egy primitív nép, ami a fejlődés útján van. Szerintem a magyarság, az itteni magyarság azért kötődik jobban a kultúrához meg a nyelvéhez, mert ez egyszerűen egy önvédelmi reflex, ami ezt így kihozta a népből. A különbség pedig... hát ennyi lényegében. Ezt mondanám én is, hogy mi magyarok, itteni magyarok sokkal többet törődünk az ilyen hagyományokkal meg kulturális dolgokkal, mint az itteni szlovákság. Ha itt valaki elmegy egy március 15-i ünnepségre, az azt jelenti, hogy vállalja a magyarságát a többségi szlovák nemzettel szemben vagy mellett.” [Rimaszombat/Felvidék]; „[Horvát nép?] Nyitott, hirtelen és indulatos. De hát ez a Balkán.” [Eszék/Horvátország].

A *kisebbségek nyugodtabb, béketűrőbb* viselkedése mögött is ott rejlik a többség/kisebbség kettősség: „Szerintem ez a kisebbségi létből is adódik, hogy így nevelik, tehát az, hogy inkább ne kötekedj, inkább ne balhézz, mert itt úgyis többen vannak. Tehát a nevelés mögött a félelem van? Szerintem, hát persze, mint, hogy szülő félti a gyerekét, hogy utána később... tehát inkább ilyen nyugodtnak.” [Szabadka/Vajdaság]. Egyesek szerint a többségek olykor megnyilvánuló intoleranciáján *neveléssel* kellene változtatni: „Szerintem pozitív példákkal lehetne, több ilyen közös programot, ahol nem az számít, hogy akkor az szerb vagy magyar rendezvény, hanem ahol több ilyen... végül is ez bennünk van, hogy akkor mi is úgy neveljük majd a gyerekeinket, meg ők is majd úgy nevelik az övéket, hogy nem bántanak, nem harapnak meg azok se, nem tudom, tehát ilyen...” [Nagybecskerek/Vajdaság].

A nem felhőtlen kapcsolatért többen a *politikát/politikusokat okolják*: „A politika úzi a harcot, csinálja a konfliktust.” [Rimaszombat/Felvidék]; „De a háború után a szerbek már nem akarnak magyarul beszélni.” [Muzslya/Vajdaság]. A gazdasági helyzet, a válság súlyosbító körülménynek számít, egyesek szerint: „Amilyen helyzetben van egy ország gazdaságilag, úgy erősödik a szélsőjobboldali öntudat..., és azért eléggé kieleződhet a helyzet.” [Nagybecskerek/Vajdaság].

Végül van, aki *előnyt lát* ott, ahol mások hátrányt érzlelnek: „Én azt akarom hozzátenni, szerintem, ha valaki úgy születik, ha úgy éli az életét, ha úgy rendez be az életét, mint valamelyik kisebbség tagja, az szélesebb látókörrel rendelkezik. Általában mindig, amikor beszélgetünk, más kisebbség tagja [esetében] is, akkor észrevettem, hogy sokkal nyíltabbak vagyunk, és elfogadjuk más véleményét, sokkal toleránsabbak vagyunk, mint egy többségi nemzet tagja. Legyen az magyar, vagy szerb.” [Nagybecskerek/Vajdaság].

SPORT, SZURKOLÁS

A sport az a terület, amellyel kapcsolatban az emberek többsége etnikai értelemben is megnyilvánul. Ezt a legvilágosabban az olimpiák, mint a nemzetek közötti nemes versengések mutatják meg. Ezért meglepő, hogy kisebbségi léthelyzetben a sport mint *identifikációs tényező* nem általánosan elfogadott. Arra a kérdésre, hogy része-e magyarságunknak vagy a kultúráknak, hogy szurkoljunk valakinek/valamiért, érdekes és elgondolkoztató válaszok születtek: „Igen, viszont a szurkolás, az ujjongásnak a kifejezése, az állandó zsongás, meg ez az extázis, [ezt] a szurkolás nyújtja] számomra és még ezer szurkolónak. Azt nem érzem, hogy kötelező módon azért, mert magyar vagyok és ez a magyar virtusnak az egyik része, ezért én a magyarnak kell szurkoljak.” [Kolozsvár/Erdély]; „Senki se akar

szurkolni valakinek, aki[ról] tudja, hogy fog veszteni, szóval én így vagyok vele.” [Kolozsvár/Erdély]; „Volt már részem abban, hogy mondjuk mi közösségben néztem döntőt vagy Eurovíziót, vagy valami hasonlót. Mindig az jut eszembe, ha a szerbek nyernek, mekkora buli lesz, hatalmas népünnepély! Mondjuk Pirogban néztem, amikor az Eurovízió győzött a szerb lány. Hát azt szeretném újra átélni!” [Újvidék/Vajdaság]. A kettős kötődés akkor okozhat gondot, ha egymás ellen játszik a magyar és a többségi.

Akik mindenképpen a *magyar színeknek szurkolnak*, viszonylag kevesen vannak: „Én a magyaroknak drukkolok simán!” [Ungvár/Kárpátalja]; „Futballmeccs, vagy szlovák–magyar bármilyen... Én nem a szlováknak drukkolok. Itt Szlovákiában ugye letett a gólya. A magyaroknak szurkolok, mert azt tekintem az enyéimnek, vagy a mieinknek.” [Rimaszombat/Felvidék]; „Mondjuk egy román–magyar focimeccsen. Hát a magyarnak. Hát a saját csapatának szurkol mindenki.” [Barót /Erdély]. Vannak, akik *dilemmáznak*: „Mondom, hogy szeretném, hogy a magyarok szerepelnének [jól] az olimpián. De ezt most sportága válogatja. Mondom... Hát hülye téma... akkor inkább magyar legyen, inkább magyar... De ne kérdezd meg, hogy miért!” [Újvidék/Vajdaság]; „Kifejez valamit, tehát kifejez valamit a szurkolás? Már akinek, mondjuk, egy angol–magyar meccsen inkább angoloknak drukkolok.” [Barót /Erdély]; „Ezt nem lehet így megfogalmazni...” [Újvidék/Vajdaság]; „Jó, én nem vagyok egyáltalán se foci, sem akármilyen meccsre se, nem nagyon nézem az ilyen sportokat, de ha arról van szó, hogy kell választani, hogy románnal, ha mondjuk, hogy a román játszik magyarral, ez a kettő közül én többnyire a magyarral tartanék.” [Kolozsvár/Erdély].

Bár tömbhelyzetben a sporttal kapcsolatosan nincs gátja a magyarság nyílt vállalásának, ebben a vonatkozásban nincs releváns különbség a tömbben és a szórványban élők között. Minden régióban komoly *szempont a teljesítmény*, ettől függ a magyar sportoló(k) melletti kiállás: „Ki a jobbik? A jobbiknak... Vízilabdában magyaroknak, fociban a szerbeknek.” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Vízilabdában magyaroknak, fociban a szerbeknek. Úgy drukkolunk a szerbeknek, hogy minél kevesebb góllal győzzenek...” [Nagybecskerek/Vajdaság]; „Győzzön a jobbik, nem?” [Rimaszombat/Felvidék]; „Ha van egy csepp esze, a jobbikat.” [Kolozsvár/Erdély]; „[Ha gyenge a magyar]... akkor az nekem természetes, hogy Szerbiának. Egyébként igen, tehát Magyarországnak. Tehát ha mondjuk, egy Szeles Mónika ismét Szeles Mónika lenne, akkor biztos, hogy nem a Szávai Ágnesnek drukkolnék, hanem a Szeles Mónikának. Tehát ez egy ilyen dolog. Néha van úgy, hogy örülök annak, hogy a szerbek veszítenek, mert itt egyébként olyan barbár módon megy az ünnepelés. Tehát zászlós felvonulás, ordibálás, szétvernek valamit, általában [akkor,] ha a legjobb vízilabdacsapatunk kikap, én akkor is örülök neki, tehát egy ilyen, ilyen magyar kárörvendőség is bennem van... Mert nálunk mind a kettőt mondjuk, azt, hogy a mieink. Tehát a magyarok is a mieink, meg a szerbek is a mieink.” [Szabadka/Vajdaság]; „Szerbeknek, többnyire. Magyaroknak vízilabdameccsen. Azért szeretem jobban a magyarokat a vízilabdában, mind a szerbeket, mert szerintem a szerbek nem sportszerűen játsszák a vízilabdát. Szerintem csúnya, ahogy ők játsszák.” [Újvidék/ Vajdaság]; „A magyarság belőlünk beszel, valószínű a magyaroknak. Viszont lehet, hogy előttünk áll az is, hogy tulajdonképpen ki az, aki igazából jobban játszik.” [Kolozsvár/Erdély]; „Csak magyar vagyok, de ha a szlovák tetszik, akkor a szlováknak drukkolok, és ha a magyar tetszik, akkor a magyarnak drukkolok.” [Rozsnyó/Felvidék].

A *regionális/helyi kötődés* is meghatározó lehet: „Hát, attól függ, hogy miben. Mondjuk nem mindig a magyaroknak, tehát hogy ha kajakról van szó, akkor vannak vajdasági tehetséges fiatalok, akkor örülök, hogy megverik a magyarokat. Akkor azt mondom,

hogy igen, a magyarok kikaptak.” [Szabadka/Vajdaság]; „A legskizofrénebb helyzet az volt, amikor a pekingi olimpiát itt néztük a munkában, volt a kajak négyes döntő. Na most ott... én szlovák–magyar viszonylatban a magyaroknak drukkolok. De viszont ott úgy volt, hogy van a magyar négyes hajó és van a szlovák négyes, mely esélyes, de a szlovákiai négyes komáromi magyarok és mostan az ember egyszerűen kétfelé szakad, mert a szívem Magyarországhoz húz, ezt nem tudom amúgy, az egyetlen Magyarország és mást el sem tudok képzelni. Én csak önekik tudok drukkolni sportban, és akkor ott vannak a szlovákiai magyarok és nem tudok értük jobban drukkolni, mint Magyarországéért, pedig öhozzájuk százszor több közöm van. És ez annyira, hú, hát ez nagyon rossz.” [Somorja/Felvidék]; „Örülünk a magyaroknak, ha nagyon jól teljesítenek, de, de én sokkal közelebb érzem magamhoz a románt, aki tudom, hogy, hogy itt nem messze edz, és a környékről van az egyik játékos. Bennem [ez] sokkal erősebb.” [Kolozsvár/Erdély]; „Székely-magyar focimeccs? Természetesen a székelyeknek.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély].

Van, aki egyértelműen a *többségi csapatnak* szurkolna: „Biztosan a szlováknak, de ahogy ismerem őket, nem nyernének, úgyhogy csak ideges lennék rájuk.” [Rozsnyó/Felvidék]; „Osztrák focicsapatot [támogatom], ha nem játszanak jól, akkor is. Segítesz, szurkolsz nekik, ez pontosan olyan, hogy osztráknak érzed magad és bárhol vagy a világon az osztrákot...” [Felsőőr/Ausztria].

Ha a magyar, illetve a többségi csapat harmadik féllel játszik, akkor ritka kivétellel (Magyaroknak... Hát nem tudom, így tehát én apukámmal szoktam nézni, és akkor általában aki-nek apu szurkol, és akkor ha magyar–szerb van akkor magyarnak, ha német–magyar akkor németnek, úgyhogy így.” [Szabadka/Vajdaság]) a *harmadik ellen*: „Mondjuk, hogyha egy magyar küzd egy nem román csapattal, akkor a magyarnak. Ha román küzd, egy mondjuk egy nem magyar csapattal, akkor a románnak. Szerintem mert ez nagyon furcsa kérdés...” [Nagyvárad/Erdély]; „Ukrán–új-zélandi meccsen... Ukrán!” [Ungvár/Kárpátalja].

Egyesek *nem tudnak és nem is akarnak* dönteni: „Hát, szerintem én mind a kettőnek drukkolnék. Ugye Szlovákiában lakok, szlováknak is, de mivel magyar vagyok, magyarnak is drukkolok.” [Rozsnyó/Felvidék]; „Mondjuk számomra ez 50-50 százalék. Ha valamiben a magyarok is meg az ukránok is ugyanolyan esélyesek, tök mindegy!” [Ungvár/Kárpátalja]; „Mindkettő...” [Ungvár/Kárpátalja]; „Hát én inkább kerülném az ilyen konfliktusgyanús helyzetet.” [Nagyvárad/Erdély]; „Tehát ha leülök egy ilyen meccset nézni, akkor megpróbálom élvezni a játékot és kizárni azt, hogy magyar vagy román.” [Nagyvárad/Erdély].

Ha *zászlót* kellene kivinni a mérkőzésre, többen – kolozsváriak – nem mennének ki a meccsre, de olyan is van, aki a román zászlót venné a kezébe. Van, aki nem érti, miért kell zászlóval menni („Hát akkor szívem szerint magyarral, de, tehát annyira nincs ez a megkülönböztetés.” [Nagyvárad/Erdély]), méltatlannak érzi, hogy a zászló okán nyiltan döntenie kell.

Van olyan egyedi vélemény, miszerint a szurkolás módja *nemzeti sajátosság*: „Amikor volt a hoki, és a magyarok úgy vették, hogy veszít a [magyar] csapat, akkor is szurkoltak nekik. A szlovákok olyanok, hogy ha veszít a csapatjuk, akkor már nem szurkolnak nekik, hanem akkor már lényegében átkozzák őket. Most ez a különbség a szlovák és a magyar között.” [Rimaszombat/ Felvidék].

A csángók helyzete itt is sajátos: „[Kinek szurkolok?] Attól függ! Hogyha itthon vagyok, vagyis itt, Romániában vagyok, és itt nézem, akkor románoknak. Hogyha ott, Magyarországon vagyok, és ott nézem, akkor inkább a magyaroknak.”

SZÓRAKOZÁS, SZABADIDŐ

A szórakozás, társasági együttlét vonatkozásában jelentős a különbség a tömbhelyzet és a szórványok között. Tömbben a közélet a maga természetességében magyar, szórványban külön kell kialakítani azokat a lehetőségeket, ahol a magyar nyelv a családon (iskolán és templomon) kívül otthon lehet. Ezért fontos tehát, hogy miként alakul a közösségi helyeken a nyelvhasználat, az egyes települések képesek-e kialakítani a magyarság törzshelyeit. Erre alig van példa, és (Vajdaság kivételével) a magyar közösségi házak nem működnek napi rendszeres nyitva tartással. Erdélyben egy magyar házban bár nem működhet kávézó¹¹, nem olyan hely, ahová a beszélgetni vágyó bármely napon és napszakban bemehetne. Ha nincs preferenciálisan kialakított vendéglátóhely, akkor a magyarul megszólalót kényelmetlen reakciók érhetik: „Nekem például volt egy olyan élményem, hogy elmentem egy szórakozóhelyre, és egy lány azt mondta nekem, hogy hülye bozgor¹². És akkor azt mondtam neki, hogy nagyon-nagyon érdekes, hogy én vagyok a hülye bozgor, és megkérdeztem tőle valamit a román irodalomból. És a lány nem tudta. És akkor rám nézett, hogy na: nem is vagy te olyan hülye.” [Máramarossziget/Erdély].

Magyar törzshelyre igény van/volna („Munka után nincs hova menni, és hogy inkább a kocsmába mennek fiatalok. Azt meg lehet figyelni, hogy ahol szlovák a tulajdonos, oda inkább szlovákok járnak. Ahol viszont magyar a tulajdonos, a kocsmába vagy bárba, inkább oda magyarok járnak. Mert olyan, hogy az ismerősöm ismerősének az ismerőse, és akkor szerintem ez...” [Rimaszombat/Felvidék].

Még olyan, etnikai szempontból frontvárosokban is gondot jelent a magyarok nyilvános együttléte, mint Szabadka, ahol a magyarság kisebbségben, de relatív többségben van: „Legtöbb helyen Szabadkán valahogy a szerbek vannak, tehát ahova én belépek, ilyen szerbek vannak a központban főleg. Volt mindig, hogy [ahova] magyarok jártak, most egyre kevesebb, tehát én ahova így szoktam néha bulizni, hát most retro. Retro partira szoktam kimenni. Ott magyarok vannak. Régen voltak diszkók, de most mintha azok is becsuktak volna már.” [Szabadka/Vajdaság]; „Tehát az történt, hogy a magyarok kiszorultak a falvakba, a városokba pedig a szerbek maradtak.” [Szabadka/Vajdaság]. Szabadkán létezik magyar ház, ahol jó vendéglő is működik, ahova többen járnak: „Mégis olyan jó zenék mennek...” [Szabadka/Vajdaság].

Könnnyűzenéből sokan kedvelik a többségi zenét („Van egy osztálytársunk, aki eddig rocker volt meg minden... és most bekerült hozzánk, és úgy, hogy szerb zenét hallgat, meg minden, hogy hú mennyire...” [Szabadka/Vajdaság]), mások egyszerűen elfogadják („Hát mondjuk én otthon magamtól nem hallgatok annyira szerb zenét, de hogyha mondjuk így osztálybuli van vagy valami, többen hallgatnak [hallgatják], akkor hát én is meghallgatom, de így magamtól nem kezdeném el hallgatni.” [Szabadka/Vajdaság]. „Zenét bárhol lehetne. Ez nem olyan probléma. Szoktak lenni. Ott rock megy angolul. A tulajdonos magyar, de attól még nem magyar a kocsmá. Hát szoktak szervezni a fiatalok ilyen bulikat. Igen bulikat szerveznek, havonta, kéthavonta. Attól függ, hogy hogy tudja pénz dolgában bebiztosítani ezeket a bulikat.” [Muzslya/Vajdaság].

Egy másik frontváros, Kolozsvár helyzete jobb: „Dolgoztam kocsmába, ahol sok egyetemista megfordult és jött a sör forgalmazója és kérdezte, hogy ti, hogy csináljátok azt,

¹¹ A magyar ház kulturális intézménynek minősül, s a román törvények tiltják a kultúrházakban az ital-kimérést.

¹² Bozgor: román kifejezés, jelentése: hazátlan. Pejoratív, lealacsonyító és bántó jelző.

hogy, hogy ezt a Hargita sört, ezt annyira áruljátok. Ez ilyen, ilyen... [gyenge] sör, máshol nem vennék meg. És mondtuk, hogy hát na, ide magyarok járunk, és [érvényes] a magyar vagyok Hargitát iszok című fejezet.” [Kolozsvár/Erdély]; „Központban lévő kocsmákban szinte mindegyikben kritérium, akár [nem], akár magyar a tulajdonos, hogy magyarul beszélő [pincér] legyen, mert felismerték azt, hogy mennyire túlsúlyban vannak a magyar egyetemisták, illetve, hogy mennyire nagy a látogatottsága a magyarok részéről a kocsmáknak. Ott van a... hát most nem tudom, mennyire lehet neveket mondani itt, hogy a Kossuth Lajos utcán¹³ az egyik legjobban menő belvárosi kocsmá, aminek egy született román a tulajdonosa és kikötése, hogy magyar pincéreket alkalmaz. Tehát jól megy neki.” [Kolozsvár/Erdély].

Érdekes módon egy nagyvárosban, ahol a magyarság szórványt alkot, más a helyzet: „Újvidéken, ahol mindenki szerb, kicsit úgy érzem, hogy könnyebb. Ott van egy kis társaság, ahol most mindenki magyarul vagy szerbül beszél, de ott úgy valahogy úgy elvagyunk és engem az ott nem zavar.” [Újvidék/Vajdaság].

Sokakat az iskola közegéből való kikerülés ébreszt rá a helyzet visszasságára: „Az iskolában tényleg mindenki magyar volt... De amikor mondjuk hazamegyek, akkor már van az, hogy most akkor nem tudom, ez szerb szórakozóhely, az magyar szórakozóhely, és akkor ő odamegy, én csak ide mehetek, és akkor ebben van ilyen...” [Szabadka/Vajdaság].

Egyesek úgy gondolják, a magyar helyek/programok támogatást érdemelnének: „Van egy kicsi szervezet Muzslyán, de önekik is több támogatás kéne, és akkor több lehetne. Mert tényleg így karácsonykor, húsvétkor, ilyen nagyobb ünnepekre csinálnak magyar bulit. Van egy magyar zenészünk, ötet szokták, mert a magyar fiatalság kedveli. Szoktak ilyen techno zsurkákat, most kedden volt egy rock zsurka.” [Muzslya/Vajdaság]. Olykor elegendő volna a magyar zene („Csakis magyar együttesek... meg cseh, meg minden, csak szlovákokot nem.” [Rozsnyó/Felvidék]), a többséggel szembeni ellenérzés viszont aligha a zene minőségével kapcsolatos.

Többen nem érzik szükségét, illetve hiányát a magyar törzshelynek: „Nekem minden napom úgy néz ki, hogy reggel ötök kelek, megyek, dolgozok kettőig, utána másfél óra edzőterem, hétfévenként bicajozok vagy futok, vagy valami ilyesmi. Szóval munka meg ez, meg a barátnőmmel otthon, ennyi.” [Szabadka/Vajdaság]; „Hát, én... annyira nincs szabadidőm. Hát, mondjuk rá, a barátaimmal én is szeretek lenni, beszélgetni, kikapcsolódni. Másik dolog meg, mit is szoktunk? Átjárni Szegedre a Plázába, mozit nézni. És akkor ez, ami úgy kitölti, Szegedre átruccanni. Mert itt nincs ilyen lehetőség, ilyen mozizás magyar nyelven, úgyhogy ez, ami fontos és akkor ezért egy kicsit olyan kikapcsolódás, kirándulás ez a Szeged.” [Szabadka/Vajdaság]; „Hát, én szabadidőmben, ugye most nem dolgozom, hát próbálok kitölteni az időmet. Csináltam egy ilyen tanfolyamot, vagyis igen, most fejeződött be, ilyen mentálhigiénés tanfolyam Szabadkán. Akkor színházba szoktam járni a szabadkai színházba, konkrétan. Hát a biciklit nagyon szeretem, tehát nagyon szeretek kerékpározni, ha szép az idő, akkor így röplabdázni időnként, úgyhogy. Olvasni nagyon szeretek, hát, ami jön.” [Szabadka/Vajdaság].

Egyesek a bevásárláskor is gondolnak etnikai hovatartozásukra: „Nem, én például jól [beszélék románul], nyelvi dologba nem, tehát nem lenne akadály, hogy én román céghez menjek vásárolni. De viszont olyan alapon, hogy segítsen már ezzel is a magyarokat, és az itteni magyarokat, próbálok minél több áru, árucikket magyar cégtől megvenni, akinek a

¹³ Mai neve: B-dul 21 Decembrie 1989. A kolozsvári magyarság az utcaneveket általában magyar nevével használja, s az egyetemi hallgatók jelentős része ezt átveszi.

főnöke magyar, és alkalmazottai magyarok, mert tudom, hogy ezzel őt segítem. És az a jó, hogy ezt nem csak én csinálom, hanem sokan és így egymást segítjük így közösségbe. Ez a kicsi csoport, aki magyar itten Szigeten, egymást segítsük.” [Máramarossziget/Erdély].

Összefoglalva: jelentős különbség létezik a tömbhelyzet és a szórvány között azt illetően, hogy helyben miként élheti meg, miként nyilváníthatja ki magyarságát valaki. A magyarok és az országos többség közötti kapcsolatok terén kevés a pozitív, az etnikumok közötti kölcsönös tiszteletet és elfogadást is megjelenítő példa, ugyanakkor a nem megfelelő kapcsolatok okát többen kisebbségi oldalon is keresik, és vannak megszüvelendő észrevételeik. Több önkontrollra, több megértésre és előítélet-mentességre volna szükség. A helyzetért sokan a politikát teszik felelőssé.

A sport, mint olyan terület, amely a legtöbb embert nemzeti értelemben megszólítja, a fiatalok esetében mintha kevésbé volna nemzeti értékek hordozója, nemzeti érzelmek kiváltója. Sokkal többen szurkolnak a jobbnak, mint ahányan annak a sportolónak/capatnak, amely etnikai értelemben sajátjának mondható.

A szabadidő eltöltését illetően a szórványnak számító kisebb települések lakói vannak a leginkább előnytelen helyzetben: a nyelvtársaikkal való találkozás, a szórakozás számukra esetleges. Nem alakult ki annak a gyakorlata (detalán az igénye sem) hogy szórványban a magyarok számára olyan szórakozóhelyeket alakítsanak ki és működtessenek, ahol a magyar társaságra vágyó bármikor beszélgetőtársra találhat. Külön képlet az egyetemi városok helyzete, ahol a sok magyar diák kialakítja saját szórakozóhelyeit.

JÖVŐKÉP (ASSZIMILÁCIÓ)

A mai globalizált világban szinte kizárt, hogy az egyén, főleg ha fiatal, ne fogalmazza meg önmaga számára a kérdést: menni vagy maradni? Mármint a szülőföldön, a helyi etnikai közösségben. A menni/maradni kettősség egy kisebbségi számára külön jelentést is hordoz, hiszen esélyt jelenthet egy nem kívánt helyzetből való szabadulásra. Ennek egyik iránya úgymond eleve adott: az anyaország, amelynek nyelve és kultúrája a kisebbségi számára nemcsak ismert, de a sajátja is.

Igen sokan *elégedetlenek a helyzetükkel*. „Senki sem akar itt élni. Munkahely, fizetés. Legalábbis nekem csak arra elég, hogy kifizessem a házbért, a számlákat, a mindent és ennyi. Nem nagyon szeretnék itt élni. Meg nem is fogok!” [Szabadka/Vajdaság].

Sokan *foglalkoznak a távozás gondolatával*, de a szülőföld vonzása is erős: „Hát most például az apukámnak a testvére nemrég mentek ki Kanadába. Három gyerekek fogták magukat és elindultak. És akkor mondjuk, lehet, hogy odamennék. De úgy nem is tudom, hogy mit dolgoznék, vagy mit csinálnék. Nem tudom! Talán azért mennék ki, hogy tanuljak nyelvet! De amúgy nem hosszabb ideig, hogy ott éljek! Tehát tudnék két évet, három évet ideiglenesen, hogy bárhol.” [Szabadka/Vajdaság]; „Hát, nem tudom. Én is a munkahelyek miatt távoznék. Munkanélküliséget, tehát hogy ez mekkora probléma. Tehát az emberek nagyrészt azért hagyják el ezt a Vajdaságot vagy a kis falujukat, és akkor most már... Szerintem azért. Azért, azért nem jó itt egyébként. De nem tudom, néha én is felmérgekedek, és azt mondom, hogy elmegyek innen, és vissza se nézek. De, de nem tudom ezt megtenni. Nem tudnám megtenni.” [Szabadka/Vajdaság]; „Külföldre? Én megmondom őszintén, igazán nem nagyon mennék el innen. Tehát igaz, hogy nehéz helyzet van, de valahogy nagyon ragaszkodom ehhez a térséghez. Tehát, nem, nem tu-

dom! Én itt nevelkedtem és végig itt vannak a barátaim, mindenem, a családom. Nem tudnék!” [Szabadka/Vajdaság].

Vannak térségek, amelyek országosan hátrányos helyzetűek, s a munkára remény is alig van: „De ha nem lesz munkalehetőség, akkor elmész valamerre, hogy legyen munkalehetőség. Érted! Ez a nagy kérdés! Össze van kötve minden mindennel. Hogy nem jön ide semmi investor¹⁴. Nem jön egyszerűen. Nem fogják ezt a vidéket fejleszteni. Lehetett volna már, ott van a... szóval az a gyár, ami – én nem tudom – traktorokat gyártott. Volt szó róla, hogy ott valamit felújítanak, valami, mint a Volkswagen van Pozsonyban, egy részleget, de nem! Lehetne, itten lehetne! Mert vannak tippek... Ha nem lesz itten munkalehetőség, akkor a jónép elmegy valamerre és akkor ott telepedik le, ahol megélhetése lesz. Lehet mondani, ezáltal kihal a magyarság. Vagy nem hogy csak a magyarság, így a fiatalok elmennek. Lehet az magyar is, meg szlovák is, meg mindegy, hogy milyen.” [Rimaszombat/Felvidék]. És van, aki többször dolgozott már külföldön, tehát megtapasztalta a másik „oldalt” is: „Hát, akkor még azt hittem, hogy ez nagyon fontos az életben is, mentem még fiatalon, elkezdtem 19, egész 26 éves koromig. Abban voltam, hogy majd az nekem jobb lesz, ha sok pénzt keresek, akkor elmehetek a boltba és megvehetek mindent magamnak. Aztán rájöttem arra, hogy ez nem is egészen úgy van. Sőt, végképp nem úgy van! Semmi nem olyan, amilyennek látszik, amit elhittem addig. Azt’ inkább megpróbálok magamnak megteremteni a dolgokat, sőt. Szeretném, hogy egyre több mindent megteremteni saját magamnak. Ami illeti legalább az élelmiszert, a kaját, meg ilyeneket ne kelljen vásárolnom. Többnyire legalább ilyenkor, amikor ott a föld, azt’ meg tudom magamnak termelni. Szóval... ebben több értelmet látok, minthogy sok pénzt keressek, és aztán elmegyek a Tescóba venni valamit.” [Rozsnyó/Felvidék].

A kisebbségi magyarok számára kézenfekvő a *magyarországi munkaerőpiac*. Többen vállalnának Magyarországon munkát, de nem ez az első a sorban: „Előbb vállalnék Magyarországon, mint Szerbiában. De először Németország, aztán ha nincs, Magyarország, és akkor meglátom, hogy hol kínálnak.” [Szabadka/Vajdaság]; „Igen. Magyarországra meg külföldre. Hova? Németország, Ausztria, oda megy most mindenki. Meg Csehbe is. Akármit csinálnak, de jobban megéri nekik, mint itt, Szlovákiában.” [Rozsnyó/Felvidék]. Ideális a magyarországi befektető volna, aki helyben keresne magyarul is tudó munkaerőt. Van erre példa, de kevés, igen kevés.

A jelen mindig egy folyamatba illeszthető, kérdés, hogy milyen tendencia érzékelhető: javul, avagy romlik-e a kisebbségek helyzete? A kérdés a fiatalokat kevésbé vagy nem foglalkoztatja („Hát, hogy akkor [régen] sokkal több volt az ilyen verekedés. Több volt, mint ma.” [Szabadka/Vajdaság]; „Úgy gondolom, hogy az volt más, hogy meg volt határozva, hogy ki milyen politikai nézetet [kommunizmus] vall, és az volt inkább a megkülönböztető, szerintem.” [Magyarkanizsa/Vajdaság]), a válaszok nemlegesek, vagy alig mondanak valamit.

A *jelenlegi kisebbségi helyzetről* azonban van véleményük, érzékelik az asszimilációs veszélyt. Egyesek úgy gondolják, nincs mindig összhang a jogok és azok gyakorlati érvényesülése között: „Szerintem itten papíron még valamennyire még jobb is a kisebbségeknek a helyzete, mint Magyarországon. De azt meg kell mondani őszintén, hogy több kisebbség is van. Abban nyilvánul meg, hogy van ugye külön általános, meg óvoda, általános iskolai meg középiskolai oktatás, attól függetlenül, hogy máshol valahol létszám alá csökken, hogy is hívjam, az osztály, és akkor is megmaradnak a magyar osztályok, és a

¹⁴ Beruházó.

kisebbségi nyelv használata. Ami szintén papíron van meg, mert mondjuk a gyakorlatban véve kicsit gyengébben.” [Nagybecskerek/Vajdaság]

Helyben, vallják egyesek, a többség részéről létezik *társadalmi nyomás*: „Az óvodát, általános iskolát, a középiskolát Zomborban fejeztem be, ott éltünk. Zomborban nagyon kevés magyar volt. Igen, történtek ilyenek, hogy kiközösítés. Ott a nagy többség ugye szerb. De engem nem értek ilyen atrocitások ezzel kapcsolatban.” [Muzslya/Vajdaság]; „Háttérbe [vagyunk] szorítva, de többnyire nem ezt mondják, inkább enyhe nyomás, a 10-es skálán 7-8. Vannak [kisebbségi] előnyök is és anyagi hátrány nincs.” [Eszék/Horvátország]; „Hát elmesélték a történelmet, hogy, hogy milyen tetteket vittek végbe például románok a magyarok ellen. Tehát nekem volt egy-két incidensem gyerekkoromban románokkal sajnos. Tehát hatodikos korunkban délután jártunk iskolába. És este 7-8-ig tartottak az órák, és megvártak a románok, abba az iskolába járó románok. Tehát egyidősek voltak velem... [kétnyelvű iskola volt]. És megvártak és két sorban így felsorakoztak és jöttünk hárman így... és minden, minden este leköptek minket. És akkor ez addig fájt, amíg már minden este egy-egy szülő jött értünk, hogy, hogy megvédjenek minket, hogy ne köpjenek le. Azért köptek le, mert magyar vagyok.” [Nagyvárad/Erdély]; „Én ott nőtem fel. És tudni kell, hogy Nagyszalontán azért túlnyomó [a magyarság], és mondjuk, hogyha valamelyiknek konfliktushelyzete volt, vagy valami, akkor ők, már rögtön mentek csapatostul, vagy hasonlók. Vagy segítettek egymásnak, vagy az ottani román utcák, mert ott is az, azért úgy szegmentálódtak a magyarok és a románok. És az ottani román utcák, azért csak úgy látom rajtuk, hogy jobban átjárnak egymáshoz... A magyarok úgy inkább elmennek egymás mellett. De azért a románok, úgy jobban látom így az összetartozás jelét, mint a magyar közösségek.” [Nagyvárad/Erdély]; „Hát nekem talán annyi, ami volt így egyszer és emlékezetesebb talán, az az, hogy mentem az utcán egy barátnőmmel és beszélgettünk magyarul. És elmentünk egy konditerem előtt, ahol kint állt egy ilyen fiatalember és mondta, hogy amíg itt élünk, addig beszéljük az ország nyelvét. Tehát igazából ezt nem vettem szívemre, mert néztem azt, hogy ki mondja. És amíg, amíg látom azt, hogy a, tehát a románoknak az értelmiségi rétege, azok nem, nem tesznek ilyen diszkrimináló megnyilvánulásokat felénk. Azt nem tudom, hogy mondjuk, mit gondolnak vagy mit beszélnek a hátunk mögött, de így szemtől szembe, azért, azért tudnak viselkedni és nem, nem konfrontálódunk.” [Nagyvárad/Erdély]; „Nem is értem ezek szerint, hogy magyar vagyok. Már annyi verést kaptam, hogy. Hát kisebbségnek néztek, és akkor állandóan vertek bennünket, mert mi magyar fajták vagyunk.” [Muzslya/Vajdaság]; „Velem történt a középiskolában, hogy hárman voltunk az osztályban, és hát 99-ben kaptunk ilyen fenyegetést, hogy [bombát az iskolába], [mondták] hogy elvágják a torkunkat, ha még egyszer magyarul megszólalunk.” [Muzslya/Vajdaság]; „Tegnap olvastam egy olyan cikket, ahol az egész ukrán nacionalista újságírók felháborodva írnak, hogy mi az ukrán címet lecserélnék a Magyar Alkotmányra. És ez annyira felháborított, hogy miért hiszik azt, hogy nekünk ennyire ukránnak kéne lennünk?” [Munkács/Kárpátalja].

Van, ahol nincs félelem, a többségi oldal nem veszélyeztet, de az *asszimilációs veszély* fennáll: „Nem gyűlölik egymást a szlovének és a magyarok. Nem, nincs gyűlölet, egyáltalán nincs gyűlölet! Erdélyben van probléma.” [Lendva/Szlovénia]; „Az asszimilációs veszély... Tehát öntudatos magyarnak kell lenni a szülőnek ahhoz, hogy a gyerek ne legyen szlovén.” [Lendva/Szlovénia]. Egyirányú függőség létezik: a többség elfogad, ha akar, a kisebbségnek nincs opciója: „Én azt mondanám, hogy minden ember tisztelje a másik népnek a kultúráját, szokásait, de azért a sajátját tartsa meg, ismerje, és szeresse.” [Szabadka/

Vajdaság]; „Nekem leginkább az a kölcsönös tisztelet hiányzik, hogy emberszámba vegyenek, úgy hogy ne úgy vegyenek, mint egy embert, aki Szlovákiára tör. Vagy egy embert, aki a születésétől kezdve a szlovákok ellen van nevelve, és aki meg akarja törni az állam integritását vagy bármi. Úgy vegyenek, mint egy szlovák állampolgárt, akinek ugyanazok a céljai, mint a szlovákoknak és tiszteljenek engem is, hogy én is tisztelhessem őket... Egyszerűen elfogadni, én nem tudom miért nehéz ez, úgy őszintén.” [Somorja/Felvidék].

Van, aki elfogadja a *kiszolgáltatottságot*: „Nem kell uszítani a szlovákokat mi ellenünk.” [Somorja/Felvidék]; „Énnekem van egy ismerősöm, aki somorjai, a szülei magyarok és ő is magyar, de a munkahelyen szlovákul beszél és mindig, ha valaki magyarra vált ő automatikusan szlovákul válaszol. Ilyen még nem fordult elő, hogy magyarral beszélek és szlovákul válaszol, pedig mind a kettőnknek ez az anyanyelve és megengedhetik maguknak, hogy magyarul beszéljenek. [Somorja/ Felvidék]; „Szerintem ez a kisebbségi létből is adódik, hogy így nevelik, tehát az, hogy inkább ne kötekedj, inkább ne balhézz, mert itt úgylis többen vannak. Hát persze, hogy szülő félti a gyereket, hogy utána később... tehát inkább ilyen nyugodtnak, ilyen nyugodtságra. Tehát inkább kerüljék el a bajt.” [Szabadka/Vajdaság].

Egyesek számára a válasz egyértelmű: „Szerintem magyarnak meg is kell maradni. Nem elég megszületni, hanem, hát, magyarnak meg kell maradni.” [Rimaszombat/Felvidék]; „De hogyha továbbra is a két nemzet így fog viszonyulni egymáshoz, hogy csak azért nem segítem, mert román, vagy a másik, mert azért nem, akkor soha nem lesz itt egyezés.” [Kolozsvár/Erdély]; „Meg önbizalom is [kell]. Mert, aki kisebbségben van, bármilyen téren, annak kell, hogy önbizalma legyen, hogy elismerje. Akármiben. Ha nyelvben, ha bármiben, amiben különbözik a többitől. Akármiben különbözni, nehéz. És önbizalom kell ahhoz, hogy merjél különbözni.” [Újvidék/Vajdaság].

A megmaradáshoz erőt adhat egy történet („Március 15-e volt, amikor kint álltunk az emlékműnél, és hát... és cserkészek énekeltük a Himnuszt, meg a Szózatot, de inkább a Szózat a végén és annyira megfogott, hogy az idősebb nénikék, bácsikák megtörve énekeltek az egészet. És még mi pici gyerekek ott voltunk és fura egy ilyen gondolat, és hogy mi vagyunk a jövő. Ez, tőlem, egy kisgyerektől. És tényleg úgy leesett nekem, ha mi is beleolvadunk az ukrán közösségbe, akkor ki fog ott pár év múlva állni?” [Munkács/Kárpátalja]), illetve sokat jelent az anyaország következetes, elvárt támogatása: „Szerintem minden anyaországnak kéne törődnie a határon túli, ugyanolyan nemzetiségűekkel, akik nem önszántukból mentek el, hogy nem emigráltak, hanem egyszerűen leválasztották őket vagy kilakoltatták, vagy bármi.” [Rimaszombat/Felvidék]; „Ezen fog múlni, hogy Magyarország gazdaságilag milyen helyzetbe lesz, ha megerősödik és itten át fognak nyúlni határon túl is a szálak, akkor igenis meg fogja érni, ugyanúgy fogják támogatni az oktatást, a kultúrát, munkahelyet fognak tudni biztosítani és ettől fog függeni az, hogy – én szerintem – hogy mennyi magyar lesz határokon kívül.” [Somorja/Felvidék].

Az egyénnek magának is *igazodnia kell a helyzethez*, függetlenül attól, hogy jogos elvárásai vannak („Az emberekben az előítélet, ahhoz, hogy ezeket legyőzzük, az szükséges, hogy, hogy amikor megszólalunk, ne feltétlenül érezzék azt az első mondatunkból, hogy na hát, nem fogok tudni vele egy rendeset kommunikálni, mert nem beszélem [jól] a nyelvet.” [Nagyvárad/Erdély]), vagyis mindenkinek vállalnia kell önmagát és olyannak kell elfogadtatnia, amilyen. Mert a kettős kötődés nem szűnik meg: „Kb. Románia a nevelőszülő és Magyarország a világra hozó szülő. Tehát itt is a hovatartozás, tartozunk a nevelőszülőhöz, az ottani felnövés szempontjából. Itt jelenleg Románia lát el minket, nem Magyaror-

szág. De maga a nyelv, a nemzetiség, az Magyarországhoz tartozik.” [Kolozsvár/Erdély]; „Bácskában többnyire Szegedre [mennek]. Megijednek, befejezik a középiskolát, általános iskolát magyarul, és akkor megijednek, hogy mi lesz ebből.” [Muzslya/Vajdaság]; „Már kicsi kortól szerintem öntudatosítani, hogy magyar vagyok. A kultúra, oktatás, nem hagyni, hogy magyartalan legyen. Nem tudom. Én meg vagyok győződve ezek és ezek vagyunk. Nagyon sokan azt sem tudják, mik vagyunk.” [Nagybecskerek/Vajdaság].

Létezik csapda is: „Részben baj az, hogy könnyű az integráció. Szóval nem olyan féltelmetes Horvátországban horvátnak lenni, hogy az fojtogató legyen, ami elől menekülni kéne.” [Eszék/Horvátország].

Arra a kérdésre, hogy *ötven év múlva lesznek-e* a régióban magyarok, a válaszok döntő többsége igenlő volt: „Igen. Persze! Az tuti!” [Rozsnyó/Felvidék]; „Lesznek. Nyugodtabb helyzet? Ahhoz még ennél több év kell. Nem tudom [mennyi], nem holnap lesz.” [Szabadka/Vajdaság].

Ismételten jelentkezik a *személyes felelősség* motívuma: „Csak akkor lesznek kevesebben, hogyha mi ezt meg fogjuk engedni olyan szinten, hogy tovább fogjuk hagyni azt, ami a magyar líceumban megy most végbe. És nem térünk rá erre, mert most ez, ez, tényleg nem ide való. Viszont az csak tőlünk függ, hogy mi lesz. És hogyha meg fogjuk tudni azt csinálni, amit most csináltunk, hogy megpróbáljuk megőrizni a magyarságunkat, akkor lesz. De hogyha majd nem, az már csak tőlünk függ. Rengeteg szülő, már maga azért adja román iskolába a gyereket, mert nem elég magas a magyar iskola színvonala. És elrománosodunk lassan-lassan.” [Máramarosziget/Erdély]; „Mert tőlünk függ lényegében minden szempontból. Ha mi támogatjuk, ápoljuk a nyelvünket, kultúránkat stb., akkor nem nehéz itt magyarnak élni. Nem. Nem az államtól függ, hanem embertől. Igen. A családtól függ.” [Muzslya/Vajdaság]; „Magyarnak érezze magát. Tiszta magyar családból származnak, és idővel elfelejtik aztat, tehát még meg sem akarnak szólalni magyarul. Szégyenlik. ... Úgy-hogy lélekben muszáj, magában, hogy igenis magyar vagyok, annak akarok látszani, azt akarom, hogy a jövőben is a család, az utódok magyarul is. Én személyesen sok családot ismerek, ahol tiszta magyar mind a két ágazat és csak szerbül.” [Újvidék/Vajdaság].

Megértéssel kell lenni a rendkívüli helyzetekben: „Mondok egy nagyon jó példát, Déván, szórványprogram. Voltam esküvőn, református templomban, román mise volt, mert már a párok, mind a kettő református volt, de román[ul beszéltek]. Alig tudott magyarul, de magyarnak vallja magát. Itt kezdődik a... A nyelv, az nem meghatározó. Az, amiért asszimilálódott, az nem az ő hibája, mert muszáj volt asszimilálódjon, mert másképp nem tudott élni.” [Sepsiszentgyörgy/Erdély].

Egyesek nem tudnak felülemelkedni a fájó helyzeten: „[50 év múlva itt magyarok?] Remélem nem. Miért? Összeverték a magyarokat, én nem szeretném, hogy az én gyerekem olyan szituációba kerülne... Nem mondhatjuk, ő biztos, hogy nem fog, mert lehet, hogy pont ő fog olyan helyzetbe kerülni. Szóval remélem, hogy... Meg az, hogy magyar ne kerüljön olyan helyzetbe, hogy...” [Szabadka/Vajdaság].

Összefoglalva: az asszimiláció veszélyével mindenütt számolnak. Az etnikai nyomáson túl meg kell birkóznai a szociális gondokkal, a munkanélküliséggel, ami miatt sokan elköltöznének szülőföldjükről, bár jelentős részük csak ideiglenesen. A célországok között Magyarország is jelen van, de nem az első helyen.

Azok a helyzetek a kezelhetetlenek, amikor etnikai alapon atrocitások érik a fiatalokat vagy bárki ismerőst, rokont. A nyilvánosságot, a (többségi) sajtót senki nem említette, úgy tűnik, ebben a vonatkozásban nincs bizalom – és elvárás sincs. Fél évszázad múlva is

számolnak a magyarság jelenlétével, de ehhez sokkal tudatosabb hozzáállás szükséges az iskola, a családi nyelvhasználat és egy sor hasonló kérdésben.

KÖVETKEZTETÉSEK

A fókuszbeszélgetések során érintett kérdéseket hat nagyobb témakörbe soroltuk: haza, magyar/magyarnak lenni, anyanyelvhasználat/iskolaválasztás, vegyes házasságok, a helyi világ és a magyarság (helyi kapcsolatok, sport/szurkolás, szabadidő), illetve jövőkép és asszimiláció. Vannak olyan kérdések illetve válaszok, amelyek az értelmezés során több helyen is szerepeltethetőek, hiszen a jövőkép elemei között olyan kérdések vetődtek fel az asszimilációs perspektíva kapcsán, amelyek tartozhatnak a helyi kapcsolatok, de akár az iskolaválasztást befolyásoló tényezők körébe is. Különválasztásuk aszerint történt, hogy a helyzet kontextusa mire utalt.

Az anyag feldolgozása során világossá vált, hogy a szórvány-, front- és tömbhelyzetet nehéz lesz egyértelműen elkülöníteni. A beszélgetések helyszíne alapján történő besorolás megtévesztő lehet, ami több esetben megmutatkozott: a szabadkai fiatalok jelentős része nem szabadkai; a kolozsváriak és a munkácsiak sem mind azok – miként egy-két megjegyzésből ez kiderült. A rozsnyói csoport pedig a várostól pár kilométerre levő Várhosszúrét nevű faluból származott, s bár Rózsnyó szórványnak tekinthető, a 99%-os magyar lakosságú Várhosszúrét magyar sziget egy többségi tengerben. Tehát Felvidékről igazi szórványt nem vizsgált a kutatás.

A dolgozat elején megfogalmaztunk több kérdést, amelyekre választ kerestünk. Az első kérdés arra vonatkozott, hogy léteznek-e a kisebbségek identitásépítésének sajátos jegyei. Például milyen mértékben lelhetőek fel a regionális identitásépítés sajátos jegyei?

Blotevogel és szerzőtársai (1989) a regionális identitás különböző szintjeit (fokát) határozták meg: 1. kognitív szint: a régió identitása, azaz egy régió azonosíthatósága, sajátossága – egy adott térség régióként való észlelése, érzékelése, az emberek tudatában a régió azonosítása önálló, egyedi területi egységként; 2. affektív (érzelmi) szint: a régió mint a személyes identitás szempontja jelenik meg, azaz az egyén énképének integráns részévé válik területi (régión) hovatartozása – összetartozásérzése; 3. konatív szint: a régió mint a szociális identitás szempontja jelenik meg – a régió az ott élők mi-tudatának szerves alkotóelemévé válik (kialakulásában meghatározó a régióval való elégedettség is). (Nárai 2009. 137–159.)

A regionális identitás valamennyi régióban fellelhető, annak ellenére, hogy nem voltak világosak a (kis)régiók határai, és a megnyilvánulási formái is mások. Például, a térséghez kötődő identitás egyértelműen megfigyelhető a székelyek, illetve a csángók esetében. Amíg a székelyeknél a közös identitás társadalmi-területi-kulturális elemeihez való pozitív viszonyulás a jellemző, a csángók helyzetét bonyolítja, hogy őket mind magyar, mind román oldalról az illető nemzethez tartozóknak tekintik, és ezzel a kulturális kettősséggel szembe kell néznie annak, aki a magyar kultúrához tartozónak vallja magát.

A következő kérdésre – Különbözik-e a jelzett nagyrégiók magyarságának nemzeti identitása? – részben választottunk az előbbi kérdés kapcsán. A szórványban élők nemzet-tudata általában diffúz, ami Őrvidéken például azt jelenti, hogy az ottani magyarok magyar nyelvet ismerő osztrákoknak tekintik magukat. De a horvátországi magyarok is könnyen integrálódnak, és bár vannak helyi sajátosságok, ebbe a körbe sorolhatók a muravidéki ma-

gyarok is. Az erdélyi és vajdasági szórványok identitása jelentős mértékben különbözik a horvátországi vagy szlovéniai szórványok identitásától. Külön említendő Kárpátalja, ahol a magyar iskola minden más térséghez viszonyítva komoly presztízzsel rendelkezik, ukrán anyanyelvűek is beiratkoznak, s a beszélgetések során magyarnak vallotta magát olyan fiatal is, akinek szülei nem magyarok. Ebben alighanem jelentős szerepe van annak, hogy Magyarország a modernizációs skálán minden tekintetben jóval Ukrajna előtt áll.

Ami a tömb-, a front- illetve a szórvány helyzetben élők identitásépítése közötti különbségeket illeti, ezek egyértelműen megmutatkoztak. A legerőteljesebben – érthető módon – a párválasztás/vegyes házasság terén. A vegyes házasságok, pontosabban a családon belüli dominancia kérdése sajátos képletet mutat a Vajdaságban, ahol erős a paternalizmus: a szerb apák a legritkább esetben fogadják el a gyerek kétnyelvűségét, kettős kötődését.

A szórvány jellemzője, azaz, hogy az itt élők külső támogatás nélkül képtelenek nemzeti identitásuk kulturális tartalmait újratermelni, képtelenek az etnikai reprodukcióra – ez világosan megmutatkozott a kutatás során. Miként az is, hogy a szórványban élők tudatában vannak ennek, és támogatást várnak, elsősorban az anyaországtól.

A következő kérdés arra vonatkozott, hogy mely közösségek esetében beszélhetünk veszélyeztetett identitásról, és milyen veszélyek azonosíthatóak. A legnagyobb veszély az örvidéki magyarok esetében mutatkozik, itt igazi nemzettudatról nem is beszélhetünk. Számukra a magyar iskola arra nyújt lehetőséget, hogy a határ menti magyar városokban és falvakban kommunikálni tudjanak. A szlovéniai helyzet annak ellenére veszélyes a magyarság megmaradása szempontjából, hogy az állam jól működő magyar kulturális intézményeket tart fenn. Esetükben a veszély forrása az iskola: a kétnyelvű oktatás a gyakorlatban nem kétnyelvű, a szlovén gyerekek nem hajlandók megtanulni magyarul, és olykor oktató sincs megfelelő. Általános következtetésként megfogalmazható, hogy kisebb vagy nagyobb mértékben minden szórvány veszélyeztetett. A csángók helyzetére külön is érdemes reflektálni, ugyanis az utóbbi évtizedben körükben rendszeresített magyarnyelvtanítás csak részleges eredményeket hozott, mivel ebből a közösségből is sokan vállalnak külföldön munkát, s esetükben a célszágok nyelvének elsajátítása élvez prioritást.

A Magyarország és a vonatkozó állam(ok) közötti kapcsolatok miként befolyásolják az utóbbi állam(ok)ban élő magyarok identitásépítését – ez volt a következő kérdés. A beszélgetésekből kiolvasható áttételes válasz: jelentős mértékben. A válaszok áttételesek, mert nem került sor az egyes szomszédos államok kapcsolatainak elemzésére, annak megbeszélésére, hogy a budapesti döntések és szándékok milyen értelmezést kapnak egyik vagy másik fővárosban. A jó kapcsolat biztonságot sugall, hiszen ez esetben az egyén a helyi szintű kapcsolatokra tud koncentrálni. Természetesen a jó kapcsolat olykor nem lehetséges – elvi szempontok teszik lehetetlenné –, erre Szlovákia esetében történtek utalások.

Végül következzen az összefoglaló válasz a mennyire veszélyeztetett a kisebbségi identitás kérdésre. Az identitásképző elemek és tényezők közül több kisebbségi léthelyzetben potenciális konfliktus eleme, vagyis a kisebbségi identitás egyetlen esetben nem veszélyeztetett: ha a vonatkozó kisebbségi közösség autonómiával rendelkezik. A vizsgált régiókban erre csak Vajdaságban van részleges példa – s a megkérdezettek rámutattak nem kielégítő voltára. A kisebbségi lét reflektált lét, az egyén tudatában van helyzetének, s annak is, hogy ez bizonyos opciókat is lehetővé tesz. Ezekről az opciókról kevés közvita folyik, a megfogalmazások milyensége jelzi, mennyi a teendő ezen a téren. A nemzetre vonatkozó tudás eloszlása nagyon egyenetlen – nem is számíthatunk másra –, de azt szóvá kell tenni, hogy lassan negyed évszázad telt el a kelet-európai diktatúrák megdöntése óta, és még mindig

nagyon sok az előítélet. Igazi demokrácia ott nem létezhet, ahol a melletted élő személyről nincs világos képed, ahol általános bizalmatlanság jellemzi a helyi kapcsolatokat.

Ugyanakkor általános a vélemény, hogy a kisebbségnek a sikerhez többet kell teljesítenie, miközben léteznek olyan körülmények és helyzetek, amikor a kisebbségi nyelv ismerete plusz esélyt jelent.

IRODALOM

- A. Gergely András (2006): *Hány rétegű az identitás?* http://www.publikon.hu/application/essay/338_1.pdf (Letöltés ideje: 2012. 10. 25.)
- Bindorffer Györgyi (2001): *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Új Mandátum Kiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Bodó Barna (2009): *Szórvány és nyelvhatár.* Lucidus Kiadó, Budapest.
- Bodó Barna (2012): *A strukturális asszimiláció elmélete.* Előadás Budapesten, MTAKI, megjelenés alatt.
- Bodó Barna – Papp. Z. Attila (2012): „Iskolaválasztás tömbben és szórványban. MTA-kutatási jelentés.” In: *Kisebbségkutató, 2012/4.*
- Castells, Manuel (2006): *Az identitás hatalma.* Gondolat – Infonia, Budapest.
- Csepeli György (1992): *Nemzet által homályosan.* Századvég Kiadó, Budapest.
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária (2002): *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében.* Balassi Kiadó, Budapest.
- Egedy György (2007): „Gondolatok a nemzetről. A politikai és a kulturális megközelítés.” In: Szarka L. – Vizi B. – Majtényi B. – Kántor Z. (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában.* Gondolat, Budapest. 69–79.
- Erős Ferenc (2001): *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitás-stratégiák.* Janus – Osiris, Budapest.
- Kántor Zoltán (2007): „Hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet.” In: Szarka L. – Vizi B. – Majtényi B. – Kántor Z. (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában.* Gondolat, Budapest. 80–94.
- Komoróczy Géza (1995): „Meddig él egy nemzet?” In: Uő.: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Nárai Márta (2009): „Gondolatok a regionális identitásról. Identításelemek a nyugat-dunántúli régióban.” In: *Tér és Társadalom, 4.* 137–159.
- Örkény Antal (2004): „A magyar nemzettudat változása az elmúlt évtizedben.” In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban.* Teleki László Alapítvány, Budapest. 7–27.
- Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László – Nemeskéri István (2002) (szerk.): *MOZA-IK2001 Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében.* Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Szabó Ildikó – Örkény Antal (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája.* Minoritas Alapítvány, Budapest.
- Szilágyi N. Sándor (1990): „Szempontok a nemzettudat lélektanához. Témakör: Az anyanyelvű oktatás.” In: *Korunk, 3.* folyam. 1. évf. 9.
- Zimmer, Oliver (2003): „Boundary mechanisms and symbolic resources: towards a process-oriented approach to national identity.” In: *Nations and Nationalism, 9,* (2) no. 173–193.